

7 Samverkan med andra länder

7.1 Det militärtekniska informationsutbytet

Det militärtekniska samarbetet med andra länder var av stor betydelse för det svenska försvaret och därmed den svenska neutralitetspolitiken under perioden 1969–1989. Ambitionen om ett starkt svenskt försvar förutsatte en hög materiell kvalitet som i sin tur var beroende av en hög teknisk kompetens inom FMV, FOA och den svenska försvarsindustrin. En förutsättning för utveckling och produktion av kvalificerad svensk försvarsmateriel var att från utlandet överföra kunskaper och teknologi. I de fall egen utveckling eller tillverkning inte var möjlig, av kostnadsskäl eller andra anledningar, var det också av stor vikt att Sverige bereddes möjligheter att anskaffa nödvändig materiel från utlandet. Ett problem för försvarsindustrin i ett litet land som Sverige var att man ofta hade korta tillverkningsserier, eftersom det svenska försvarets behov var begränsat. Därför var man i allt större utsträckning tvungen att kompensera detta genom export för att minska de höga utvecklingskostnaderna per tillverkad enhet.

Under den period som utredningen har haft att studera var det svenska utlandsberoendet vad gällde militär teknologi markant och ansågs av svenska företrädare ofta vara ett problem. Under första hälften av 1980-talet uppgick t.ex. FMV:s betalningar till utländska leverantörer till i genomsnitt 11,4 procent av de totala årliga utgifterna. Av FMV:s betalningar för materiel gick ca 30 procent till utlandet, fördelat på ett flertal länder. USA var den klart dominerande samarbetspartnern och svarade för nästan 40 procent av FMV:s beställningsvolym i utlandet.¹

Den tekniska delen av utlandssamarbetet hade främst två syften. För det första att inhämta kunskaper om den tekniska utvecklingen, och för det andra, att säkerställa att nödvändig teknisk

¹ Promemoria av Jan Anshelm, "Militärtekniskt samarbete med utlandet", 1986-05-05, samt två bilagor, LEDNING H A915:2952, FMV:s arkiv.

kompetens fanns tillgänglig i Sverige. Det förstnämnda gällde främst ”verifiering av utvecklingstendenser samt underlag för tekniska prognoser och hotbildsbeskrivningar, dvs. utgångsvärden för långsiktig planering”. Den sistnämnda verksamheten omfattade säkerställandet av nödvändig information för FMV:s och FOA:s arbete, samt överföring av teknologi och komponenter för att öka den svenska försvarsindustrins förmåga att utveckla och producera modern försvarsmateriel. Detta skedde genom både informationsutbyte och industrisamarbete. Verksamheten omfattade som regel utväxling av hemlig information, vilket förutsatte avtal med motparten samt åtgärder för sekretesskydd.²

Den kommersiella sidan av utlandssamarbetet grundade sig på FMV:s ambition att genom samarbete med utländsk partner utveckla komponenter och delsystem för större materielsystem. Detta skapade möjligheter för svensk tillverkning utöver det egna försvarets behov. För att realisera industrisamarbetet beträffande utveckling av hemlig materiel, krävdes som tidigare nämnts, utbyte av sekretessbelagd information. Denna överföring av information mellan ansvariga försvarsmyndigheter skedde inom ramen för uppgjorda procedurer, detta för att undvika otillbörligt utnyttjande.³

En viktig förutsättning för ett framgångsrikt militärtekniskt samarbete med utlandet var att skapa, och helst bibehålla, ett förtroende för den svenska säkerhetspolitiken och för vår tekniska kompetens. Till detta förtroende hörde även vår förmåga att skydda den sekretessbelagda information som överfördes. Politiskt sett var det angeläget att regeringen bestämde med vilka länder samarbete fick ske och att man godkände de områden inom vilka utbyte av hemlig information kunde tillåtas. Ett godkännande från regeringen var också nödvändigt i samband med marknadsföring och export av känslig materiel som erfordrade utbyte av hemlig information. Detta gällde även för industrisamarbete. Tillverkning av svensk materiel vid utländsk industri som krävde överföring av sekretessbelagda uppgifter fick inledas först sedan tillstånd för delgivning erhållits från regeringen.

För att regelbundet utlandssamarbete skulle kunna äga rum inom flera teknikområden krävdes vanligtvis en säkerhetsskyddsöverenskommelse mellan den svenska regeringen och partnerlandets regering, tillsammans med tillämpningsföreskrifter, fastställda av ÖB

² Ibid.

³ Ibid.

och samarbetslandets säkerhetsansvariga myndigheter. Detta följdes vanligtvis av olika projektavtal om informationsutbyte. Erfarenheterna visade att det var svårt att ta steget från dessa projektavtal (eller annex) till gemensam utveckling av olika typer av materiel och att den enda framkomliga vägen hittills varit samarbete mellan industrierna i de båda länderna. Sverige hade vid utredningsperiodens slut överenskommelser på regeringsnivå om säkerhetsskydd med 16 länder, även om egentligt samarbete inte förekom med samtliga dessa länder.⁴

Det militärtekniska informationsutbytet kan delas in i tre målgrupper – samarbete med högteknologiländer, samarbete med alliansfria länder och samarbete som syftade till att etablera industrikontakter och stödja svensk försvarsindustri. Samarbetet med högteknologiländerna – främst USA, Västtyskland, Storbritannien, Frankrike, Kanada och Norge – ansågs vara det viktigaste och mest omfattande. Det samarbete som bedrevs med alliansfria länder som Schweiz, Österrike och Jugoslavien, ansågs av FMV var av mindre värde. Formellt avtal med Finland undertecknades först år 1989.⁵ Samarbetet med de alliansfria staterna var emellertid av betydande politisk vikt eftersom det låg i linje med den svenska neutralitetspolitiken och försök gjordes därför att stimulera utbytet med dessa länder. Det samarbete som syftade till industrikontakter och stöd av svensk försvarsindustri var i mitten av 1980-talet varierande och omfattade länder som t.ex. Spanien, Australien och Singapore.⁶ Det militärtekniska samarbete som Sverige bedrev med utlandet hade regeringens fulla stöd, även om man tidvis av resursskäl tvingades till vissa prioriteringar.

Här nedan följer en beskrivning av det militärtekniska informationsutbyte som förekom under utredningsperioden med ett antal, för Sverige, viktiga samarbetspartners. Tre länder har valts ut. Först redovisas en fördjupad beskrivning av samarbetet med USA (se tidigare avsnitt 4.3) emedan detta var det överlägset största och har stått modell för övriga länder med vilka Sverige samarbetade.

⁴ Ibid. Enligt en förteckning från FMV rörande svenska överenskommelser med andra länder fanns år 1989, 96 avtal med 21 länder där FMV var den svenska partnern och 39 övergripande avtal (MoU) med 16 länder, dvs. överenskommelser på regeringsnivå. Förteckning från FMV-AnalysInt, "Internationella överenskommelser 1969–1989", 2001-10-26, FMV.

⁵ Rörande avtalet med Finland år 1989, se Protokoll vid regeringssammanträde, "Bemyndigande att underteckna promemoria om samförstånd angående utbyte av sekretessbelagd information med Finland", 1989-02-16, H 22/89, LEDNING H A915:4851/89, FMV:s arkiv.

⁶ Promemoria av Jan Anshelm, "Militärtekniskt samarbete med utlandet", 1986-05-05, samt två bilagor, LEDNING H A915:2952, FMV:s arkiv.

Därefter presenteras översiktligt de militärtekniska kontakterna med Storbritannien respektive Norge.

7.1.1 Samarbetet med USA

Det militärtekniska informationsutbytet mellan Sverige och USA utgick som tidigare nämnts från notväxlingar från år 1952 och 1961. Med dessa regeringsöverenskommelser som grund under-teknades även hemliga avtal om säkerhetsskydd och tillämpningsföreskrifter, som möjliggjorde konkreta samarbeten inom olika annex. Redogörelse för det samarbete som ägde rum inom de olika vapengrenarna följer nedan.

Armén

Informationsutbytet på armésidan var i slutet av 1960-talet både utbrett och väl fungerade och överträffades endast av samarbetet på flygsidan. I mitten av maj 1970 gjorde underrättelsecentralen vid Armématerieförvaltningen (FMV:A) bedömning att annexverksamheten totalt sett fungerade "tillfredsställande" och var av "av stort värde". Man ansåg därmed att värdet av erhållen information för svensk del vida översteg den gjorda arbetsinsatsen för att erhålla informationen (administrativa kostnader etc.). Kvantitativt sett erhöll Sverige mer information än vi lämnade ifrån oss. I förhållande till andra länder, med vilka USA hade överenskommelser om informationsutbyte, var Sveriges bidrag, av amerikanska uttalanden att döma, både kvantitativt och kvalitativt så pass attraktivt att det kunde bedömas vara ett starkt amerikanskt intresse att bibehålla verksamheten. Detta förhållande, liksom det att Sverige hade en hög standard inom flera militär-tekniskt viktiga områden, hade medfört att informationerna från USA var av hög kvalitet. Man noterade emellertid att värdet av informationsutbytet varierade mellan olika samarbetsområden.⁷

⁷ I början av 1970 fanns det alltså nio samarbetsområden (annex) på armésidan mellan USA och Sverige. Annexen lyder som följer: 1) VLF Research in the Northern Auroral Zone; 2) armed combat vehicles; 3) power plants for military vehicles; 4) armor defeating ammunition and countermeasures; 5) field army air defense weapons; 6) equipment and material for defense against CBR warfare; 7) combat surveillance and target acquisition equipment (materiel för stridsfältövervakning); 8) communications and data processing for the field army (telekommunikationer och databehandling); 9) field artillery weapons system. Innehållsförteckning, odaterad, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven,

Störst betydelse hade kategorin stridsfordon haft för svensk del och den information som erhållits från USA inom detta område hade varit av stort värde i utvecklingen av stridsvagn S och pansarbandvagn 302. Vidare hade annexet om pansarvärnsammunition varit viktigt för den grundläggande forskningen inom det detonikområdet (FOA) och för utvecklingen av svenska pansarvärnsvapen. Slutligen hade samarbetet inom skyddsmateriel och skyddsmetoder mot ABC-stridsmedel varit betydelsefulla varvid erhållen information hjälpt Sverige i uppbyggandet av det svenska försvarets ABC-skydd. Inom vissa andra annex hade samarbetet dock varit ”av ringa omfattning” och detta kunde delvis förklaras med byte av projekt-officer, omorganiseringar och rationaliseringar på båda sidor. Enligt FMV:A hade man från amerikansk sida vid denna tidpunkt föreslagit att man skulle lägga ner de annex där aktiviteten var låg.⁸

Den nystart för samarbetet på armésidan, som blev följd av generalmajoren George Sammets, vid US Army Material Command, besök i Sverige i november 1970, gjorde emellertid att dessa tankar snabbt övergavs. Under Sammets visit i Sverige träffade han chefer inom den svenska armén, personal vid FMV och FOA, förevisades svenska vapensystem samt besökte diverse svenska försvarsindustrier. Speciell tyngdpunkt låg på forskning och utveckling där utformningen av annexen inom avtalet från augusti 1962 diskuterades. Enligt Sammet hade besöket varit intressant och givande på alla sätt. Han hade tagit starkt intryck av den öppenhet med vilken han och hans grupp hade bemötts. Den amerikanske generalmajoren ansåg vidare att det svenska försvaret, så vitt han hade kunnat överblicka, stod på en ”mycket hög nivå.”⁹

Beträffande annexverksamheten hade Sammet stärkts i sin uppfattning att det var av ”största intresse” för US Army att fortsätta verksamheten och att arbeta för en ökad intensitet i samarbetet. Ett problem var dock att verksamhetens omfattning i hög grad var

1970, vol. 1; samt Promemoria av övlt B Åkerhielm, Underrättelsecentralen, Armématerieförvaltningen, Försvarets materielverk, 1970-05-15, ”PM beträffande verksamheten inom ramen för Memorandum of Understanding Concerning Technical Information”, HP24/USA, doss. 30, UD:s Arkiv.

⁸ Promemoria av övlt B Åkerhielm, Underrättelsecentralen, Armématerieförvaltningen, Försvarets materielverk, 1970-05-15, ”PM beträffande verksamheten inom ramen för Memorandum of Understanding Concerning Technical Information”, HP24/USA, doss. 30, UD:s Arkiv.

⁹ Kopia av promemoria inkommet till arméattachén i Washington, 1970-10-13, dnr. H 960; samt Skrivelse från Ståhl till Chefen för Armématerieförvaltningen (Nils Sköld), 1970-12-15, dnr. H 960, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1970, vol. 1.

beroende av de enskilda projektofficerarnas personliga intresse och insatser. Sammet utfäste att för sin del försöka aktivera de projektofficerare som verkade inom annex "där det fanns skäl att göra så." Detta betydde dock inte att US Army bedömde annexens värde "uteslutande på grundval av en kvantitativ balans i informationsflödet från ömse håll". Om USA exempelvis erhöll mindre information än man lämnade inom ett samarbetsområde var det därmed ingalunda givet att annexet var till svensk fördel och till amerikansk nackdel. Här måste man se på informationsutbytet som helhet. Sammet var vidare av åsikten att det inte räckte enbart med skriftväxling mellan projektofficerarna utan att personliga sammanträffanden borde äga rum minst en gång per år i något av länderna.¹⁰

Enligt uppgift skulle general Sammet ha avrapporterat sitt besök i Sverige direkt till chefen för armén, general Westmoreland, vilket inte var den normala proceduren i sådana sammanhang. Besöket ledde till att en särskild diskussion inom arméstabens högsta ledning och resultatet blev ett återuppväckt intresse för datautbyte inom annexverksamheten. Westmoreland hade också vid detta tillfälle konstaterat att det fanns ett "direkt amerikanskt intresse" att på alla sätt stödja och respektera en fortsatt svensk neutralitetspolitik, grundad på ett starkt försvar. Det svenska försvaret ansågs vara av sådan styrka att det "i väsentlig grad" bidrog till stabiliteten i Nordeuropa. Det låg i amerikanskt intresse att Sverige, i den mån landet så önskade, skulle delges information och krigsmateriel från USA för att kunna bibehålla denna nivå. I anslutning härtill konstaterade försvarsattachén vid den svenska ambassaden i Washington att USA som regel inte delgav icke alliansanslutna länder hemlig information såvida det inte fanns särskilda informationsavtal av annexyp. Sverige kunde således bättre garantera tillgången till hemlig information från USA inom annexverksamheten än utanför densamma och hade mycket att vinna på att aktivt utnyttja denna kanal i syfte att följa den tekniska utvecklingen. Det rekommenderades att projektofficerarna skulle ges ökat stöd och uppbackning i flera av annexområdena samt att inte något arméannex borde läggas ner.¹¹

¹⁰ Skrivelse från Ståhl till Chefen för Armématerieförvaltningen (Nils Sköld), 1970-12-15, dnr. H 960, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1970, vol. 1.

¹¹ Skrivelse från Ståhl till Chefen för Armématerieförvaltningen (Nils Sköld), 1970-12-15, dnr. H 960, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1970, vol. 1; samt Skrivelse från Ståhl till Selander, 1971-01-12, dnr. Hbr nr H 3, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1971, vol. 2.

Delvis som en följd av Sammets besök i Sverige genomförde man från svensk sida ett stort antal annexresor under år 1971, förutom av chefen för FMV:A, Nils Sköld, även av svenska projektofficerare inom samarbetsområdena för stridsfordon, pansarvärnsvapen samt telekommunikationer och databehandling. Vid den årliga annexgenomgången mellan svenska officerare vid FMV och arméattachéerna vid den amerikanska ambassaden i Stockholm i början av december 1971 kunde båda parter konstatera att samarbetsområdena rörande stridsfordon, motorer för stridsfordon, pansarvärnsvapen och artilleriammunition fungerade bra. Rörande annexområdet för luftvärnssystem slog svenskarna fast att ett amerikanskt besök under året hade varit värdefullt och att man fick den information man behövde, trots att det inte förekommit någon större aktivitet under året.¹²

Inom annexet för ABC-skydd hade denna verksamhet varit synnerligen värdefull för FOA, men aktiviteten hade varit något mindre under de senaste åren. Beträffande samarbetsområdet för materiel för stridsfältövervakning ansåg amerikanerna att verksamheten varit "relativt lam" och armématerieförvaltningen gjorde bedömningen att ämnesområdet skulle bli föremål för vidare studier under chefen för FMV-A:s besök i USA, planerat till mars 1972. Slutligen i annexet för utrustning för telekommunikationer och databehandling fanns "långsiktiga problem" som inte krävde täta kontakter eftersom de svenska anskaffningsbehoven var små under de närmaste åren. Enligt de amerikanska arméattachéerna var de båda ländernas målsättningar "mycket olika" vilket var en "olycklig omständighet" i sammanhangen. I USA fanns stora projekt på detta område och intensiv aktivitet på datasidan.¹³

Sammanfattningsvis kunde man från svensk sida konstatera att resultatet från båda sidor i huvudsak varit tillfredsställande och inom vissa områden t.o.m. mycket tillfredsställande. Man framhöll vidare att årsrapporterna borde läsas mot bakgrund av att den period det handlade om, dvs. ett år, ibland var för kort för att man därav skulle kunna bilda sig en säker uppfattning om annexets värde. Svenska och amerikanska representanter var dock eniga om att även i de fall när ett åsiktsbyte inte var motiverat borde projektofficerarna på bägge sidor ta kontakt med sin motpart

¹² Skrivelse från Åkerhielm till Ståhl, 1971-09-27, dnr. A:Und H A 915:128/71, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1972, vol.19; samt Skrivelse från Åkerhielm till Ståhl, mottaget FöAvd Wash. 1971-12-23, dnr. H 900:Und, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1971, vol. 2.

¹³ Ibid.

åtminstone en gång per år. Man konstaterade avslutningsvis att ambitionen var att försöka få ekonomiskt utrymme för resor till USA minst vartannat år för varje annex.¹⁴

Året därpå 1972 genomfördes flera svenska resor inom ramen för annexsamarbetet, där man bland annat förhandlat om ett nytt annex avseende militärt kamouflage och maskering, ett annex som senare under året godkändes av de båda ländernas regeringar (det fanns nu totalt tio arméannex i samarbetet mellan Sverige och USA). Tre resor på armésidan ansågs som speciellt viktiga och lyckade, nämligen Förvarsdepartementets controller-resa, FOA:s långsiktplaneringsresa och stridsvagnsresan med personal från FMV:A. Under den sistnämnda, som avslutades den 1 december 1972, bedömde den svenske försvarsattachén i Washington att deltagarna fått veta ”praktiskt taget allt” om den amerikanska arméns stridsvagnsprogram och att inga restriktioner verkade ha funnits. Härtill kom att generaldirektören vid FMV i brev till det amerikanska försvarsdepartementets forskningsavdelning erbjudit test av två svenska S-stridsvagnar vilket mottagits av Pentagon med synnerligen positivt intresse. Detta var ett projekt som till stor del sysselsatte arméattachéerna vid försvarsavdelningen i Washington vid denna tid.¹⁵

Det intensiva utbyte som förevarit inom stridsfordonsannexet redan från början av 1960-talet skulle således fortsätta även in på 1970-talet. I slutet av år 1974 observerade man från svensk sida ett amerikanskt intresse av att utveckla en lätt stridsvagn i samarbete med någon partner, företrädesvis Sverige eller Västtyskland. Anledningen till detta var att de amerikanska utvecklingskostnaderna skjutit i höjden under denna period samt att kvalitetsnivåerna inte varit tillfredsställande. Mer samarbete med militärt högt utvecklade försvarsmakter var därför den rätta medicinen, menade den amerikanske försvarsministern Schlesinger. En amerikansk besöksgrupp önskade därför komma till Sverige för att pröva möjligheterna till samarbete med svensk försvarsindustri och främst då Bofors. Den svenske försvarsattachén rekommenderade en positiv behandling av detta förslag i sin rapportering hem till Stockholm.¹⁶ I

¹⁴ Skrivelse från Åkerhielm till Ståhl, mottaget FöAvd Wash. 1971-12-23, dnr. H 900:Und, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1971, vol. 2.

¹⁵ Skrivelse från Sköld till Geijer, emottaget 1972-12-21, dnr. H 900:Und/10; Skrivelse från Geijer till Sköld, 1972-10-19, dnr. Hbr nr H7 A; samt Skrivelse från Geijer till Lundström, 1972-12-05, dnr. Hbr nr H8 A, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1972, vol. 19.

¹⁶ Chiffertelegram från Washington, 1974-12-09, dnr. 81:B 490, HP2/USA, UD:s arkiv.

slutänden skulle det emellertid visa sig att amerikanerna inte var särskilt intresserade av den lätta stridsvagn som Sverige hade att erbjuda, dvs. Stridsvagn S.¹⁷

Det ökade samarbetet på armésidan som föranletts av general Sammet besök i november 1970 följdes upp av fler högnivåbesök från den amerikanska armén under större delen av 1970-talet. År 1975 besökte Sammet återigen FMV vilket bland annat resulterade i ett förslag om att annexet rörande artilleriammunition skulle breddas och även omfatta slutfasstyrda projektiler. Breddas skulle även annexsamarbetet om pansarvärnsvapen och tanken var nu att de skulle omfatta även minor och pansarvärnsrobotar. Under denna tid, i november 1975, fanns totalt nio annex, där ett tionde hade tillkommit rörande militär kamouflage och maskering och där samarbetet beträffande motorer för stridsfordon hade utgått. Medan informationsutbytet inom vissa annex var klassificerade som hemliga t.ex. inom stridsfordon (SECRET), maskering, samt stridsfältsövervakning och målinmätningstrustningar (CONFIDENTIAL) var vissa klassificerade som öppna (UNCLASSIFIED) t.ex. annexet om långvågsutbredning. Det totala antalet annex var således nio vilket också varit fallet i slutet av 1960-talet. Antalet annex skulle dock utökas senare på 1970-talet.¹⁸

Den svenske försvarsattachén i Washington kunde i början av år 1977 konstatera att Department of the Army (DA) var generellt sett positivt inställd till ett annexsamarbete med Sverige. Som jämförelse kunde noteras att det amerikanska informationsutbytet med exempelvis Japan hade skurits ned väsentligt och att utbytet begränsats i sin omfattning med länder som Israel och Frankrike. Inom DA och Pentagon gjordes vid upprättandet av nya annex samt vid ändringar av texten i äldre överenskommelser, en bedömning av det ömsesidiga värdet av informationsutbytet [mutual benefits] som kunde förväntas. Sidorna eftersträvade därvid jämlikt utbyte [equal exchange]. Naturligtvis kunde detta inte uppnås inom alla teknikområden, men behandlingen av Sverige som

¹⁷ Samtal med Sten Geijer, 2002-06-27, Säkerhetspolitiska utredningens arkiv. Anledningen till det bristande amerikanska intresset för Stridsvagn S var främst att vagnen saknade torn vilket betydde att kanonen var tvungen att riktas i sidled med hjälp av banden, istället för som amerikanerna var van vid, med tornet. Det faktum att den svenska stridsvagnen inte heller kunde skjuta under gång, var en annan orsak till att den amerikanska armén valde en annan stridsvagnsmodell. Se *ibid*.

¹⁸ Skrivelse från Linde till Anshelm, 1975-11-05, dnr. H 900:Und, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1975, vol. 36. Rörande sekretesstatusen på arméannexen se Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1975, vol. 36.

partner i detta militärtekniska informationsutbyte visade att amerikanerna var nöjda med det svenska samarbetet.¹⁹

I början av år 1977 kunde FMV, efter samråd från arméchefen, yttrande från ÖB och beslut från regeringen, inleda förhandlingar med amerikanska myndigheter rörande en utvidgning av det militära samarbetet/informationsutbytet på armésidan. Hela sex nya samarbetsområden övervägdes: lågeffektiva lasersystem, slutfasstyrd projektiler, granatkastare, raketartilleri, mineringsgranater samt minor, minutläggning- och minröjningsmateriel. I december kunde arméannexen rörande granatkastare och lågeffekt lasersystem undertecknas och under år 1979 godkände regeringen ytterligare tre annex som varit föremål för förhandlingar.²⁰

I februari 1983 fanns 15 annex på armésidan och ytterligare ett samarbetsområde rörande förplågnadsfrågor godkändes längre fram under året. Under denna tid hade även på amerikanskt initiativ diskussioner inletts angående annexet om luftvärnsfrågor i syfte att modernisera och uppdatera avtalet från år 1963 på detta område. Den nya avtalstexten godkändes slutligen av regeringen den 3 mars 1983.²¹

Inför den amerikanske armégeneralen Keiths besök i Sverige under år 1984 sammanfattade försvarsavdelningen i Washington i en promemoria, förbindelserna mellan de båda ländernas arméer, annexutbytet, planerade materielanskaffningar och framtida besök. Uppgifter från US Army rörande en utvärdering av deras totala annexutbyte med omvärlden gav vid handen att USA hade ca 250 annex med ett trettiotal länder. Det svensk-amerikanska utbytet ansågs ”fungera väl med ett gott utbyte för båda länderna” och samarbetet bedömdes som ”bättre än någonsin”. Försvarsavdelningen konstaterade vidare att den svenska armén, inom både DoD och Department of the Army, åtnjöt ”ett stort förtroende” och att tilltron från amerikansk sida rörande svensk materielutveckling och svensk försvarsindustri var ”hög”. Reaganadministrationens hårda

¹⁹ Skrivelse från Ling-Vannerus till FMV-A:PC, 1977-02-22, dnr. H 900:Und, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1977, vol. 42.

²⁰ FöD till FMV, 1977-02-03, ”Tekniskt informationsutbyte med USA”, dnr. H 179/76, HP24/USA, doss. 35, UD:s arkiv; och FöD till FMV, 1977-12-08, ”Utbyte av militärtekniskt information med USA”, dnr. H 159/77, HP24/USA, doss. 36, UD:s arkiv. Se också FöD till FMV, 1979-08-23, ”Tekniskt informationsutbyte med USA”, dnr. H 91/79; och FöD till FMV, 1979-11-08, ”Tekniskt informationsutbyte med USA” dnr. H 152/79, HP24/USA, doss. 38, UD:s arkiv.

²¹ Skrivelse från H.Gard och Lennart B:son Uller till Regeringen, 1983-02-04, ASYST H A915:45/83; och Regeringsbeslut, ”Tekniskt informationsutbyte med USA”, 1983-03-03, dnr. H 22/83, ASYST H A915:92/83, FMV:s arkiv.

granskning av teknologi medförde dock en ”strikt, byråkratisk, svårare och omständigare väg att få tillgång till avancerade system och teknik och ställer krav på dokumenterat köpintresse.” I den mån detta förekom var ”möjligheterna fortfarande goda” att utverka tillstånd alternativt påbörja diskussioner rörande olika materielärenden, menade man vid försvarsavdelningen.²²

Mot bakgrund av detta var det viktigt från svensk sida att vårt utvecklingsystem redovisades i syfte att skapa nödvändig förståelse för att vi tidigt visar intresse för amerikanska system trots att en eventuell tidpunkt för anskaffning kunde vara avlägsen. I de fall den svenska armén hade ”reellt köpintresse” var det viktigt att visa detta för att underlätta undantag från det generellt gällande exportförbudet. Beträffande besöksutbytet inom annexverksamheten noterade man från svensk sida att detta fungerade bra. Det hade blivit lättare att erhålla besöks- och informationstillstånd där uppbackning från den amerikanska motsvarigheten till FMV:A var en bidragande orsak. Intresse fanns också från US Army att upprätta ett nytt annex inom materielunderhållsområdet och man önskade besöka Sverige för att lära sig mer om hur krigsmateriel påverkades av svår miljö, t.ex. kyla.²³

I mitten av 1980-talet inleddes även arbete vid FOA med att ta fram förslag på ett annex rörande värdering av sårbarhet och vapeneffekt. I det förslag som tillställdes regeringen i februari 1985, konstaterades att värdefulla diskussioner och erfarenhetsutbytet mellan experter från Sverige och USA hade under många år kunnat ske inom frågor om militära måls sårbarhet och konventionella vapens effekt. Dessa samtal skedde inom ramen för andra samarbetsområden, t.ex. artilleri, pansarvärn och luftvärn, där avtal mellan länderna redan upprättats. Med tiden hade båda parter kommit fram till slutsatsen att kontakterna skulle kunna ”effektiviseras och förenklas” om ett särskild samarbetsavtal ”tvärs över funktionsområdena” kunde skapas med särskild inriktning på ”metoder för och resultat av värdering av sårbarhet och vapeneffekt.” I detta sammanhang ansågs det som viktigt att även US Navy och US Air Force skulle bidra med data. Underhandsdiskussioner hade förts mellan FMV och FOA och de båda myndigheterna hade kommit fram till att den senare var den som bäst kunde sköta projektledaransvaret. Mot denna bakgrundsbeskriv-

²² Skrivelse från Lars Bjerde till Jan Anshelm, 1984-05-03, LEDNING H A915:112/84, FMV:s arkiv.

²³ Ibid.

ning gjorde FOA, efter samråd med ÖB, en hemställan till regeringen om att bli bemyndigad att inleda förhandlingar med amerikanska myndigheter för att underteckna ett sådant avtal.²⁴ Efter ett par års förhandlingar med den amerikanska sidan slöts ett avtal under år 1987.

I juni 1987 påbörjades en process med syftet att uppdatera och modernisera annexsamarbetet på armésidan. Denna översyn i FMV:s regi skedde i samarbete med FOA och FortF, där Försvarsdepartementet fortlöpande hölls underrättat. Den amerikanska sidan representerades av AMC (Army Materiel Command).²⁵ Ett första möte mellan de båda länderna hölls i Sverige, medan man följande år anordnade genomgången i USA av de samarbetsavtal som fanns på armématerielsidan. Vid detta senare tillfälle var den svenska sidan representerad av företrädare från FMV:A, samt de svenska attachéerna vid ambassaden i Washington D.C. På amerikansk sida deltog flertalet projektofficerare för de olika annexen. Inledningsvis konstaterades att samarbetet mellan FMV:A och AMC fungerade "utomordentligt väl" och var till gagn för båda parter. Den år 1987 från amerikansk sida lanserade tanken om att skapa ett gemensamt informationsutbyte mellan Sverige, USA, Norge och Kanada avseende verkningar på militär utrustning i sträng kyla, diskuterades och FMV presenterade sina planer på att anordna ett symposium i frågan under februari 1989, med fyra till fem deltagare från varje land.²⁶

Från båda håll konstaterades vidare att man nu var inne i en process som innebar avveckling av vissa annex, sammanslagning av likartade annex och öppnande av nya.²⁷ Flera annex fanns klara för svenskt undertecknande och detta var tänkt att ske så fort tillstånd hade givits från regeringen, vilket ägde rum i slutet av september 1988.²⁸ Därefter övergick diskussionen till verksamheten och läget i de olika annexen. Det öppna informationsutbytet rörande forskning om norrskensfenomenet, vilket varit ett av de första annex som skrivits under i början av 1960-talet, var sedan januari 1988 ett

²⁴ Skrivelse med hemställan från Hans Albrektson och Bengt Odin till Regeringen, 1985-02-07, LEDNING H A915:28/85, FMV:s arkiv.

²⁵ Skrivelse från FMV till Regeringen, 1988-05-03, ASYST H A915:2983/88, FMV:s arkiv.

²⁶ Promemoria av Gunnar Widh, "Genomgång 1988 av ARMÉMATERIEL samarbetsavtal med USA", 1988-09-27, ASYST H A915:6203/88, FMV:s arkiv.

²⁷ Tilläggas bör att det militärtekniska informationsutbytet på armésidan med USA, med några få undantag rörde sig om utbyte av hemlig information (SECRET), vilket översatt till svenska förhållanden betydde en sekretessgrad mellan hemlig och kvalificerat hemlig.

²⁸ Regeringsbeslut, "Militärtekniskt informationsutbyte med Amerikas Förenta Stater", 1988-09-29, dnr. H 75/88, ASYST H A915:6667/88, FMV:s arkiv.

av de avtal som avvecklats. Utbytet hade varit av icke-hemlig karaktär. Vad gällde stridsfordon var samarbetet ”mycket aktivt” och bl.a. diskuterades ett svenskt lån av den amerikanska stridsvagnen M1. Informationsutbytet rörande ammunition och ABC-skydd bedömdes även det vara ”mycket aktivt” och på det förstnämnda området fanns planer på bägge sidor om resor under året och under nästkommande år. Inom ABC-skydd hade ingen amerikansk projektofficerare besökt Sverige sedan år 1978 och man bestämde därför att en amerikansk visit skulle genomföras under år 1989. Från amerikansk sida gjordes bedömningen att svenskt arbete på det biologiska området skulle vara till nytta för USA. Beträffande avtalet om luftvärn karaktäriserades detta annex som ”väl fungerande” och man förväntade sig att samarbetet skulle kunna fördjupas och bli mer aktivt i och med den nyligen utsedda amerikanske projektofficeraren.²⁹

Vad gällde spanings- och målinmätningstrustning hade nya projektofficerare utsetts på båda sidor och man förväntade sig att arbetet mellan dessa snabbt skulle komma igång. Förslag fanns om att slå ihop detta annex med ett senare från år 1977 som täckte informationsutbytet om lågenergilaser. Det senare annexet bedömdes som ”aktivt”. Intresse fanns även för att åter aktivera samarbetet rörande samband och data som sedan början av 1960-talet legat i träda. Ett svenskt förslag om att bjuda in den amerikanske projektofficeraren till Sverige hade överlämnats och enligt planeringen skulle detta ske under sommaren 1989. Annexen rörande maskering beskrevs som ”aktivt” och Sverige ansågs ledande i Europa vad beträffade maskering och skenmål. USA framförde önskningsom att skicka sin projektofficer till Sverige under hösten och den svenska representanten var tänkt att besöka USA under kommande år. Vad gällde annexet för minröjning bedömdes detta som ”mycket aktivt” och i den amerikanska utvärderingen av den svenska minsökare man lånat på försök kunde konstateras att den var en av världens bästa. De amerikanska försöken hade varit framgångsrika och givit god information och testresultaten skulle nu överlämnas till den svenska sidan. Det näraliggande samarbetet om minor ansågs som ”någorlunda aktivt” och planer fanns att slå

²⁹ Promemoria av Gunnar Widh, ”Genomgång 1988 av ARMÉMATERIEL samarbetsavtal med USA”, 1988-09-27, ASYST H A915:6203/88, FMV:s arkiv.

ihop dessa två sistnämnda annex, något som formellt genomfördes i slutet av september 1988.³⁰

Ett flertal avtal om nya annex var vid denna tidpunkt undertecknade på amerikansk sida men väntade på den svenska regeringens underskrift. Här fanns informationsutbyte om fortifikation, förplägnad samt inom området verkan och sårbarhet (under FOA:s ledning). Ett nytt annex rörande artillerisystem, som ännu inte undertecknats från svensk sida, var också tänkt att skapas genom en sammanslagning av tre tidigare annex. Detta avtalsområde var ett av de mest aktiva på armésidan, där Sverige bl.a. lånade ut ljudmätningstrustning till USA. Regeringsbeslut om att underteckna de ovan nämnda förslagen till avtal gavs i slutet av september 1988. Slutligen fanns ett annex rörande testteknik som förhandlats fram mellan FMV och AMC. Här väntades USA snart underteckna avtalet och på svensk sida stod man beredd att skriva under så snart handlingarna erhållits från andra sidan Atlanten. Från svenskt håll fanns även förslag på att skapa ett annex rörande miljöteknologi och ärendet handlades vid denna tid inom FMV. Idéer till flera nya områden för militärtekniskt informationsutbyte hade också lagts fram från amerikansk sida, varav vissa enligt svenska representanter kunde vara av intresse alternativt inarbetas i redan tidigare avtalade samarbetsområden.³¹ År 1988 fanns således elva annex på armésidan och ytterligare en handfull nya annex låg på den svenska regeringens bord för undertecknande. Vidare fanns planer på att slå ihop ett antal annex, vilket försvårar fastställandet av det exakta antalet mot slutet av den period som utredningen behandlar.

Marinen

Under 1960-talet var marinen den försvarsgren som fick ut klart minst av annexsamarbetet. Anledningarna till detta var bland annat att den amerikanska marinstaben var föga entusiastisk till militärtekniskt samarbete med andra länder. Detta inkluderade också Sverige. Ett problem var även att det område som särskilt intresserade svenskarna, ubåtsmaterielområdet, konsekvent skyddades av amerikanerna av sekretesskäl och farhågor för spridning av data till

³⁰ Ibid. Se också Regeringsbeslut, "Militärtekniskt informationsutbyte med Amerikas Förenta Stater", 1988-09-29, dnr. H 75/88, ASYST H A915:6667/88, FMV:s arkiv.

³¹ Ibid.

fienden i öst. I början av år 1970 kunde därför Marinmaterieförvaltningen vid FMV, konstatera att endast informationsutbytet inom torpedannexet bedrevs med någon större intensitet och att man även där hade stött på problem. Den amerikanska marinen hade till exempel under år 1967 utlovat information på området som trots påstötningar från marinattachén ännu inte hade erhållits. Detta annex ansågs dock vara av värde, enligt FMV:M, och man rekommenderade att det borde behållas. Informationsutbytet inom andra områden, t.ex. vad gällde skyddsrum och befästningskonstruktioner, motorkanonbåtar/motortorpedbåtar, bränsleceller, armerade material och marin anpassning av robotsystem, ansågs som ringa. Slutsatsen var således att utbytet på den marina sidan vid denna tid var begränsat.³²

Ett försök att bryta detta dödläge på ubåtssidan gjordes hösten 1968 då FMV:M planerade att bjuda in chefen för ubåtsbyrån i Naval Ships Systems Command³³. Under de fem dagarna som besöket skulle pågå, planerade man en visning av en ubåt av typen Draken under gång, samt en ubåt av typen Sjöormen i stillaliggande läge. Vidare tänkte man sig att tämligen utförligt presentera allmän ubåtsutveckling och bränslecellutveckling dock utan att röja hemliga uppgifter. Försvarsministern och ÖB hade vidtalats och godkänt besöket. Bakgrunden till besöket var således en önskan från svensk sida att utöka samarbetet inom ubåtsmaterielområdet, där endast ett annex fanns med USA, avseende bränslecellutveckling. Svenskarna var nu intresserade av att skapa nya samarbetsområden rörande ubåtshydrodynamik och ubåtsakustik. Dessa områden hade dock blivit omgärdade av allt strängare sekretess på den amerikanska sidan. Detta hade inte bara drabbat Sverige, utan också amerikanska allierade inom Nato. Tanken var att bygga vidare på redan goda förbindelser med delar av US Navy i syfte att möjliggöra utbyte av information också inom denna mer känsliga verksamhet.³⁴

Men samarbetet på ubåtssidan gick trögt. I slutet av år 1970 konstaterades i ett brev till FMV:M att en amerikansk delegation från US Naval Ships Systems Command som blivit inbjuden till Sverige, tyvärr inte kunde komma och man skyllde på budgetrestriktioner. Därefter påpekades att även om det var många områden ifråga om

³² Promemoria av övlt SP Leijonhufvud, Planeringen, Marinmaterieförvaltningen, Försvarets materielverk, 1970-05-19, "PM Marinannex", HP24/USA, doss. 30, UD:s Arkiv.

³³ Motsvarande Försvarets materielverks ubåtsbyrå.

³⁴ Skrivelse till marinattachén i Washington från FMV:M, 1968-09-19, dnr. H1-130-29:3:1, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1968, Vol. 9.

ubåtsutveckling där de båda marinerna trots stora skillnader i storlek och drivsystem, hade gemensamma intressen³⁵, det av sekretessskäl fanns begränsningar avseende vilken information som kunde utbytas. Ljudreduktion och stötuppdämpning [noise reduction and shock resistance] var två sådana områden där sekretessen var hög. Från amerikanskt håll gjordes rekommendationen att om framtida informationsutbyte skulle bli möjlig rörande fartygskonstruktioner och liknande krävdes klart definierade avtal om vilken typ av information som skulle utbytas och vilket sekretessgrad som gällde. Ett sådant arrangemang kunde organiseras med hjälp av den svenska försvarsavdelningen i Washington, i samråd med Office of the Chief of Naval Operations. Om budgetmedlen i framtiden tillät en resa till Sverige skulle ett sådant program utgöra en grund för "ett meningsfullt informationsutbyte".³⁶

Som synes var den amerikanska flottan inte särskilt benägen att utbyta militärteknisk information med Sverige vid denna tid, speciellt inte inom ubåtsområdet, och det var inte förrän den nye amerikanske marinchefen Elmo Zumwalt besökte Sverige sommaren 1971 som annexverksamheten mellan de båda länderna flöt tog fart på allvar. Som en konsekvens av de goda relationer som uppstod mellan Zumwalt och den svenske marinchefen Bengt Lundvall, men också på grund av en ökad medvetenhet på den amerikanska sidan rörande stigande utvecklingskostnader, inleddes förhandlingar mellan svenska och amerikanska myndigheter om annex rörande ubåtsfrågor men även andra marintekniska områden. Tanken var att eventuella marina annex skulle diskuteras vid Lundvalls stundande svarsbesök i USA under år 1972. På sommaren samma år godkände Försvarsdepartementet en omformulering, på amerikanskt förslag, av två marinannex rörande anpassning av robotsystem och motorkanonbåtar/motortorpedbåtar. Ramarna för dessa samarbetsområden breddades medan informationens sekretessgrad sänktes. Vidare bemyndigade man FMV, med tillstyrkan av ÖB, att lämna ut hemliga uppgifter inom ramen för fem nya marinannex avseende konventionella ubåtars magnetminskydd, konstruktion, framdrivning och styrning, räddning av

³⁵ USA satsade främst på stora atomdrivna ubåtar medan Sverige fokuserade på små diesel-drivna ubåtar som passade för förhållandena i Östersjön.

³⁶ Skrivelse från Reed till Härlin, 1970-12-11, dnr. H 9600:4:2, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1971, vol. 15.

personal samt bärgning av sjunkna ubåtar samt säkerhetsåtgärder för konventionella ubåtar.³⁷

Det sedan tidigare lyckade samarbetet inom torpedannexet skulle fortsätta även efter den amerikanske marinchefen Zumwalt hade vitaliserat samarbetet inom de övriga annexen. I början av år 1974 gjorde Sverige en förfrågan om möjligheterna för fyra svenska torpedexperter att inom ramen för torpedannexet genomföra ett antal besök i USA under mars månad. Bland annat var det tänkt att fyramannagruppen skulle besöka en lång rad institutioner och underavdelningar inom US Navy (åtta stycken), med anknytning till nämnda samarbetsområde. Det svenska besöket var tydligen lyckat för drygt två år senare i november 1976 gjorde en amerikansk grupp med kompetens på torpedområdet ett besök vilket i sin tur resulterade i en ny svensk resa i september 1977, då svenska torpedexperter återigen reste till USA. Också på ubåtssidan blev samarbetet efterhand mer frekvent och den 7 januari 1974 kontaktade den amerikanska marinstaben den svenska marinen med förfrågan om huruvida en tidigare svensk inbjudan kvarstod till amerikanska ubåtsexperter att besöka Sverige i februari samma år. Syftet med resan var att studera svensk kompetens på området "acoustic coating on submarines", ett forskningsfält som i slutet av 1960-talet varit tabu i dessa sammanhang. Slutligen pågick även en viss aktivitet i maj 1977 rörande planer på ett inom annexet för marin anpassning av taktiska robotsystem genomföra ett svenskt besök från FOA och flygvapnet i USA. Syftet var att informera den amerikanska marinen om den svenska utvecklingen av "aktiva stridssystem för sjömålsrobotar". Inom annexet hade svensk information om dessa frågor tidigare delgivits amerikanerna, vilket lett till ett antal tester utförda av USAF. Diskussionerna under detta besök var tänkt att behandla vidare utveckling av dessa vapen.³⁸

³⁷ Skrivelse från Dag Arvas (FKE) till FMV, 1971-08-27; FöD till FMV, 1972-07-06, dnr. H 97/72; samt FöD till FMV, 1972-07-06, dnr. H 98/72, HP24/USA, doss. 31, UD:s Arkiv. Den svenske flygattachén i Washington Anders Sjöberg konstaterade exempelvis rörande det intensifierade marina samarbetet att Zumwalt "tycks äga en ovanlig förmåga att sätta sin stab i rörelse." Skrivelse från Sjöberg till Stenberg, 1971-12-21, dnr. H 960 F, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1971, vol.17. Även besöket av amiralen Woods under 1971 bidrog till att förbättra samarbetet på den marina sidan. Se Skrivelse från Lindgren till Grandin, 1971-10-01, dnr. H 1430-60:4M, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1971, vol. 15

³⁸ Skrivelse från Lindgren till Project Officer, DEA-S-62-8 (N) Department of Navy, 1974-01-29, dnr. H 1430-60:88 M, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1974, vol. 34; och Skrivelse till Nils Gynning, 1977-03-31, dnr. H809 A/M., Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1977, vol. 43. Se vidare Skrivelse från Boyd till Lindgren, emottaget 1974-01-24, dnr. H 809 M/O, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1974, vol. 34; och Skrivelse från Härlin till Lindgren,

Förslag på nya annex var också vanligt förekommande i mitten av 1970-talet. I juli 1974 överlämnade den tjänsteförrättande marinattachén ett förslag på nytt annex rörande telekrygning, vilket var tänkt att omfatta ”information med anknytning till såväl fartygsburen som luftburen materiel samt mark- och undervattensbaserad materiel.” Högsta sekretessgrad var hemlig [SECRET]. I november 1975 gav regeringen, efter samråd med marinchefen och yttrande från ÖB, marinattachén i Washington tillåtelse att inleda förhandlingar med amerikanska myndigheter rörande ännu ett samarbetsavtal (annex) om utbyte av teknisk information inom underhållsområdet (fartygsmateriel och annan marin materiel).³⁹

I mitten av 1970-talet fanns elva rena marinannex, majoriteten av dessa på ubåtsområdet, medan tre stycken mer eller mindre drevs gemensamt med flygsidan. Bland de elva marinannexen fanns samarbete inom magnetiska fält vilket främst handlade om att konstruera energisnålare och eventuellt bättre avmagnetiseringsanläggningar. En annan fråga inom detta område var hur fältet av växelström m.m. påverkades. Annexet rörande konventionella ubåtskonstruktioner koncentrerade sig på frågan om hur man gjorde ubåtar både billigare och effektivare. Intressant här var energilagring, dieselininstallationer, mastarrangemang samt underhållsfrågor. Frågor om ekoreducerande beläggning på ubåtsskrov var också av intresse. Inom samarbetsområdet rörande konventionella ubåtar fokuserade man sig på automatisering av ubåtsdriften och underhåll. Annexet om ubåtsräddning och bärgning ägnades information om undervattensräddningsfarkoster (URF) och telebojar, medan ubåtssäkerhetsannexet behandlade problem med luftrening och brandsläckning.⁴⁰

På hösten 1980 godkändes fyra nya marina annex av regeringen. Det första gällde minröjning och omfattade tekniskt informationsutbyte rörande minjakt- och minsökningsystem, minsvepnings-

emottaget 1974-01-10, ej diariefört, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1974, vol.34. Svar på tidigare frågor, delgivet 1973-09-21, rörande ”R-beläggning på svenska ubåtar enligt H809 M:O” överlämnades till US Navy i januari 1974. Se även Skrivelse från P-A Stenberg till John Blaser, 1977-03-29, dnr. H809 J/M., Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1977, vol. 43).

³⁹ Skrivelse från Graffman till C Huvudavd för Marinmateriel, 1974-07-17, dnr. H 809 M/R, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1974, vol. 34; och Skrivelse från Fö till FMV, 1975-11-13, ”Utbyte av teknisk information med Amerikas Förenta Stater inom underhållsområdet”, dnr. 174/75, HP24/USA, doss.33, UD:s arkiv.

⁴⁰ Skrivelse ställd till Stenberg, emottagen 1976-03-04, dnr. H 809 O/M, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1976, vol. 40; samt Bilagor till skrivelse från Chief of Naval Research till Swedish Embassy, 1978-03-22, dnr.H400XX/I, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1976, vol. 41.

system, oskadliggörande, integrering mellan minförstörelsladdning och minjakt samt minjaktfartyg. Det andra gällde minerings-system och inkluderade informationsutbyte beträffande system-analys, försök och utvärdering av sjöminor, avfyringsmekanism och tändrör, fällningsmetoder samt utveckling av hanteringsmateriel och övningsminor. Det tredje annexet, handlade om utvärdering och framtagning av konventionella ubåtar och inkluderade informationsutbyte rörande skrovmaterial och -konstruktion, kraft- och energikällor, hjälpmaskineri, samt hydrodynamiska beräkningar och försök. Det fjärde annexet slutligen avsåg materielsystem för räddning av personal från sjunken ubåt och omfattade tekniskt informationsutbyte angående ömsesidig hjälp med räddningsubåt samt information rörande djupdykmateriel. Annexet omfattade även metoder för sökning och lokalisering samt räddningsorganisation och ledningsproblem vid räddning. Totalt fanns nu 16 marina annex.⁴¹

I mitten av 1980-talet inleddes förhandlingar med USA rörande utvidgat marint samarbete på ubåtsjaksområdet, i syfte att förbättra den svenska kapaciteten på området. Två förslag på annex presenterades, ett vad gällde tillämpad oceanografi (Applied Oceanography) samt ett om undervattensbevakning i grunda vatten och undervattensvapen (Shallow Water Surveillance and Underwater Weapons). Avtalen stipulerade att hemlig information fick utlämnas till vederbörliga myndigheter i USA, dock ej uppgifter av operativ natur.⁴²

I september 1986 föreslog FMV:M de amerikanska marina myndigheterna att avtalstexterna skulle omformuleras i fyra av de fem tidigare existerande annex på ubåtsområdet. Avtalen hade ursprungligen undertecknats mellan 1972 och 1981 och täckte bl.a. frågor som reducering av magnetiska fält, ubåtsdesign, konstruktion och framdrivning, samt ubåtssäkerhet. Med hänvisning till Data Exchange Agreement från år 1962, konstaterade den svenske representanten att utbytet av information genom åren hade varit fruktbart [fruitful] och synnerligen värdefulla [very valuable] för den svenska marinen. Vissa smärre problem hade dock uppstått i samband med detta utbyte på grund av de begränsningar till konventionella ubåtar som fanns i avtalen. Den svenska sidan önskade

⁴¹ Fö till FMV, 1980-10-02, "Utbyte av teknisk information med Amerikas Förenta Stater", dnr. 114/80; och Fö till FMV, 1980-10-02, "Utbyte av teknisk information med Amerikas Förenta Stater", dnr. 109/80, HP24/USA, doss.39, UD:s arkiv.

⁴² Promemoria av J. Wetterstrand, "Utbyte av teknisk information med USA inom undervattensvapenområdet", 1986-06-12, MSYST H A915:3925/86, FMV:s arkiv.

göra vissa korrigeringar som gjorde avtalstexterna mer detaljerade och specifika. Man förväntade sig inte att få detaljerade uppgifter om ubåtarna i sig utan snarare information rörande olika filosofier för design, konstruktion och allmänna erfarenheter.⁴³ Som synes dominerades det militärtekniska samarbetet på den marina sidan under senare hälften av 1980-talet av svenska försök att genom informationsutbyte med amerikanerna förbättra sin kapacitet på ubåtsjaktområdet.

Flygvapnet

Annexsamarbetet på flygvapensidan var redan tidigt det mest omfattande av alla försvarsgrenarna. Den svenska utvecklingen av flygplan 37 (Viggen) skedde i stor utsträckning med hjälp av amerikansk expertis och olika former av robotbeväpning för attack- och jaktversionerna blev en fråga som sysselsatte annexfolket på flygsidan under hela 1970-talet. I början av 1970-talet fanns två annex på flygsidan, nämligen krigsflygplan med utrustningar (8202) och attackrobotsystem (8204). Det förstnämnda hade tecknats med såväl det amerikanska flygvapnet som marinen och US Navy medan det andra gällde enbart mellan de båda ländernas flygvapen.

Utbytet av information inom annexet krigsflygplan med utrustningar som avsåg flygplan 37 Viggen hade varit omfattande. USA hade visat ”stort intresse” för annexet och var angeläget om att följa upp utvecklingen av samtliga versioner av detta stridsflygplan. De amerikanska projektofficerarna besökte Sverige regelmässigt varje eller vartannat år och orienterades då om utvecklingsläget, samt diskuterade uppkomna problem och gjorda erfarenheter. Utbytet hade för svensk del varit störst med det amerikanska flygvapnet (USAF) och mindre med marinen. USAF hade genom sin projektofficer visat ”stor generositet” vad gällde att förbereda svar på frågor, arrangera kontakter med experter vid svenska besök i USA samt att underlätta frisläppning av information etc. Utbytet avsåg materiel med ”confidential” som högsta sekretessgrad, vilket motsvarade svensk enkelhemlig information. Marinen var mer restriktiv i sin hållning, vilket medförde obalans i utbytet och beskrevs av FMV:F som ”kännbart”. Den svenska oron grundades

⁴³ Skrivelse från Gunnar-Bo Ericson till marinattachén i Washington, 1986-09-05, MSYST H A914:5387/86, FMV:s arkiv.

främst på att den amerikanska marinen hade information av särskilt värde för svensk flygplansutveckling, speciellt inom de närmast kommande åren. Den amerikanska marinstaben hade till och med antytt att de övervägde att lägga ner annexverksamheten, inte bara med Sverige utan också med andra länder. Slutsatsen från FMV:F var att Sverige i förhållande till amerikanska marinen gav mer information än vad man fick ta emot.⁴⁴

Beträffande utbytet inom attackrobotannexet hade detta främst berört information rörande robot 04 respektive elektrooptisk styrning av attackrobot. Relativt ringa materiel hade erhållits på detta område och den intressantaste informationen fanns inom amerikanska marinen som av ovan nämnda skäl försvårade utbytet. Bedömningar var att USAF inom detta annex fått ”avsevärt mera robotinformation än vad vi fått av USAF.” Sammanfattningsvis konstaterades dock att informationsutbytet och arrangemangen kring dessa båda annex hade varit till ”nytta” för det svenska flygvapnet, främst genom projektofficerarnas medverkan att ordna goda kontakter med kvalificerade tekniker inom amerikanska myndigheter och industrier, och därigenom gjort de svenska besöken mera givande. Det faktiska utbytet för svensk del ansågs vara starkt beroende av sekretessreglerna med tanke på att det rörde sig om avancerad teknik och våra frågor var kvalificerade. Därmed kunde sekretessen inte alltid medge fullständiga svar på alla frågor som svenskarna ställde. FMV:F bedömde dock att utbytet var så bra att annexverksamheten borde fortsätta.⁴⁵

Under åren 1976-77 fanns ambitioner om att skapa ett nytt annex inom flygplansteknologi. Det initiala svenska förslaget ansågs dock av amerikanerna som alltför brett och man inkom i februari 1977 med ett motförslag. Annexet var tänkt att omfatta ”utbyte av avancerade luftburna vapensystem på taktisk attack, jakt och spaning, flygplanssystem, inklusive flygplansteknologi.” Den 9 juni 1977 beslöt regeringen, efter yttrande från ÖB, att FMV fick tillstånd att upprätta detta nya annexsamarbete inom flygplansteknologi. Den 2 mars 1978 beslöt regeringen även att godkänna en, av amerikanska myndigheter föreslagen, revidering av annexet rörande attackrobotvapen för flygplan. Förändringarna gav utrymme för ett

⁴⁴ Promemoria av överstelöjtnant R. Westerberg, Planeringen, Flygmaterieförvaltningen, Försvarets materielverk, 1970-05-19, ”DEA, annex 8202 och 8204: erfarenheter de senaste två åren” HP24/USA, doss. 30, UD:s Arkiv.

⁴⁵ Ibid.

vidgat informationsutbytet beträffande taktiska attackflygplanvapen.⁴⁶

Under början av 1980-talet inriktades det militärtekniska samarbetet med USA på flygsidan alltmer på det framtida svenska stridsflygplanssystemet JAS Gripen och den 8 april 1983 undertecknades ett övergripande annex rörande utbyte av information mellan FMV och det amerikanska flygvapnet. Drygt ett år senare konstaterades i en översikt från FMV:F att verksamheten inom Viggenannexet, vilket varit det största på flygsidan, hade legat på en relativt låg nivå under de senaste åren, på grund av den allt större fokuseringen på det nya JAS-systemet. FMV hade dock ambitioner att aktivera annexet i syfte att möjliggöra diskussion av frågor specifika för Viggensystemet, frågor som inte rymdes inom övriga flygannex och i den händelse allvarliga fel på Viggen behövde diskuteras. Ett problem i detta annex som på amerikansk sida delades mellan US Air Force och US Navy var att den senare hade för vana att byta sina projektofficerare vartannat år vilket ur svensk synvinkel förhindrade kontinuitet. På området flygplansteknologi, ett annex som undertecknades i mitten av 1970-talet, skedde ett omfattande utbyte av dokumentation och information rörande kompositmaterial, olika räddnings- och styrsystem. Besök fanns planerade för åren 1984–1985 som bl.a. var tänkta att innehålla diskussioner om motmedel samt räddnings-, spanings- och styrsystem. Även inom andra flygannex löpte samarbetet enligt uppgjorda planer och flera besök var planerade under det närmaste året.⁴⁷

I mitten av 1980-talet inleddes även förhandlingar på amerikanskt initiativ om ett annex inom området flygbasskydd (Air Base Survivability). I december 1987 beslutade regeringen att överenskommelsen kunde ingås med den amerikanska myndigheten och uppdrog åt FMV att underteckna avtalet. Samtidigt gav regeringen tillstånd till FMV att också underteckna ett avtal om teknologi för konventionella flygburna vapen (Conventional Air-Launched Munitions Technology).⁴⁸ I december 1988 gav regeringen även

⁴⁶ Skrivelse från Kirtley till Tullsson, emottaget 1977-03-01, dnr. H 400XX:8 F, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:1, Försvarsattachéarkiven, 1977, vol. 44; Fö till FMV, 1978-02-03, "Utbyte av teknisk information med Amerikas förenta stater", dnr. H 8/78, HP24/USA, doss. 36, UD:s arkiv; samt Fö till FMV, 1977-06-09, "Undertecknande av projektavtal", dnr. H 151/77, HP24/USA, doss. 36, UD:s arkiv.

⁴⁷ Promemoria från Gunnar Lindqvist, "Militärtekniskt samarbete Sverige-USA", samt två bilagor, 1984-11-27, FSYST H A915:282/84, FMV:s arkiv.

⁴⁸ Skrivelse från Flygattachékontoret i Washington till C FMV:F, 1986-05-19, FSYST H A915:3378; Skrivelse från FMV till Regeringen, 1987-10-23, FSYST H A915:6674/87; och

tillstånd till flygsidan på FMV att underteckna ett samarbetsavtal på telekrigföringsområdet.⁴⁹

7.1.2 Samarbetet med Storbritannien

Under det andra världskriget och det första efterkrigsdecenniet var Storbritannien Sveriges viktigaste partner på det militärtekniska området. Från slutet av 1950-talet och framåt övertogs denna roll successivt av Förenta Staterna som snart blev den helt dominerande partnern. Storbritannien förblev dock en av Sveriges viktigaste samarbetspartner även framgent och speciellt då beträffande informationsutbytet på flygsidan och den marina sidan.

Den 26 oktober 1967 träffades en överenskommelse mellan Sverige och Storbritannien i syfte att underlätta utbyte av uppfinningar och viss teknisk information för försvarsändamål.⁵⁰ Avtalet, som var tänkt att fungera likt ett ramavtal motsvarande det svensk-amerikanska från år 1961, avsåg därmed väsentligen rättighetsskyddet av uppfinningar och/eller teknisk information av militär art till vilken förelåg äganderätt eller annan rättighet. Den närmaste tiden efter år 1967 pågick vissa informella överläggningar mellan företrädare för Försvarsdepartementet och Försvarets civilförvaltning på den svenska sidan och företrädare för Ministry of Technology på den brittiska sidan, för att få till stånd tillämpningsföreskrifter till nämnda överenskommelse. Arbetet slutfördes emellertid inte.⁵¹

Den 29 mars 1976 inkom en skrivelse till Försvarsdepartementet från den brittiska marinattachén, i vilken framfördes förslag om att

Regeringsbeslut, "Samarbetsavtal med Amerikas Förenta Stater avseende tekniskt informationsutbyte", 1987-12-10, dnr. H 116/87, FSYST H A915:101/88, FMV:s arkiv.

⁴⁹ Regeringsbeslut, "Samarbetsavtal med Amerikas Förenta Stater avseende tekniskt informationsutbyte", 1988-12-15, dnr. H 133/88, FSYST H A915:8509/88, FMV:s arkiv.

⁵⁰ Avtalets formella titel lyder som följer: "Överenskommelse med Storbritannien för att underlätta utbyte av uppfinningar och viss teknisk information för försvarsändamål" (*Sveriges Överenskommelser med främmande makter* 1967, nr.15). För korrespondens rörande avtalet se t.ex. Skrivelse från Gunnar Hägglöf till UD, 1967-10-26, HP24 V¹/Storbritannien, doss. 3, UD:s arkiv. I en annan promemoria från mars 1967 konstateras att "frågan om ett särskilt svensk-brittiskt avtal rörande sekretesskydd för militära informationer och militär materiel har varit under diskussion sedan hösten 1960, då rättsavdelningschefen Marcus i Försvarsdepartementet jämte några experter besökte det brittiska flygministeriet. Ärendet har därefter dragits i långbänk av engelsmännen, men den 11 augusti 1966 återkom de med ett första förslag till avtal." Promemoria av Lars von Celsing, 1967-03-22, *ibid.*

⁵¹ Promemoria från Rättschefen, Fö, samt två bilagor, 1977-10-25, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:4, Försvarsattachéarkiven, 1977, vol. 25.

överläggningar skulle inledas angående ett MOU mellan Sverige och Storbritannien rörande skyddet av hemligstämplade försvarsrelaterade spörsmål som avhandlades mellan länderna. En sådan överenskommelse bedömdes som en naturlig fortsättning till 1967 års avtal och ansågs närmast vara en kodifiering av den praxis i fråga om sekretesskydd som fanns avseende utbyte av militärteknisk information länderna emellan.⁵² Överbefälhavaren och FMV hade i sina yttranden uttalat sig positivt till en överenskommelse av detta slag och lämnat vissa synpunkter på själva utformningen och uppdelning av texten.⁵³

Informella överläggningar mellan svenska och brittiska representanter ägde sedan rum i Stockholm den 11-12 oktober 1977 och redan från början stod det klart för båda parter att det fanns olikheter beträffande de båda ländernas organisationsformer och beslutsfunktioner på regerings- och myndighetsnivåer. Från svensk sida ville man, liksom i avtalet med USA, dela upp textinnehållet i en huvudöverenskommelse mellan regeringarna och en tillämpningsöverenskommelse mellan behöriga myndigheter. Från brittisk sida uttrycktes förståelse för den svenska inställningen, men man ville dock undersöka närmare de formella möjligheterna att göra på detta sätt. Vidare kunde konstateras att det utkast till avtal som britterna överlämnade till svenska företrädare i stort sett innehöll de frågor som var av betydelse för den svenska sidan. Efter en längre diskussion om föreskrifter och förfaringssätt rörande behandling av såväl öppna som sekretesskyddade handlingar, materiel och annan information av militärteknisk natur, kunde parterna slå fast att det inte fanns några svårigheter att enas om en gemensam text och man kom överens om att granska textförslagen ytterligare på ömse sidor.⁵⁴ Överenskommelsen med Storbritannien om ömsesidigt skydd av hemliga uppgifter för försvarsändamål godkändes slutligen av den svenska regeringen den 10 november 1978.⁵⁵

⁵² Skrivelse från Palmer till C/FKE, 1976-03-29, HP24 V¹/Storbritannien, doss. 5, UD:s arkiv.

⁵³ Promemoria från Rättschefen, Fö, samt två bilagor, 1977-10-25, Krigsarkivet, Fst/Sek2, Serie F2:4, Försvarsattachéarkiven, 1977, vol. 25.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Protokoll vid regeringsssammanträde, 1978-11-10, "Överenskommelsen med Storbritannien och Nordirland om ömsesidigt skydd av hemliga uppgifter för försvarsändamål", HP24 V¹/Storbritannien, doss. 6, UD:s arkiv. Kopior av överenskommelsens olika delar finns bifogat i ibid. Det övergripande ramavtalet benämndes "Överenskommelse mellan Konungariket Sveriges regering och Konungariket Storbritanniens och Nordirlands regering om säkerhetsskydd i samband med utbyte av sekretessbelagd försvarsinformation, dock ej om kärnvapen" och var på den svenska sidan undertecknat av utrikesminister Hans Blix.

Det samarbete på det militärtekniska området som hädanefter utvecklade sig mellan båda länderna skulle huvudsakligen fokusera på två saker: flygmateriel och beväpning till Viggen och senare JAS Gripen, samt marin utrustning främst förknippat med ubåtsjakt. Beträffande det första området uppkom snart tanken på att inrätta ett informationsutbyte rörande det brittiska robotsystemet Sky Flash, med den svenska beteckningen Robot 71, vilken ursprungligen var tänkt som beväpning på jaktversionen av JA 37 Viggen. Den 17 februari 1977 hade FMV erhållit tillstånd av regeringen att delge hemliga uppgifter rörande Viggensystemet till de brittiska företag som tillverkade Sky Flash och detta i syfte att underlätta integrationsarbetet mellan Robot 71 och det svenska Viggensflygplanet. I kölvattnet av det sekretessavtal som undertecknats året innan beviljades FMV slutligen av regeringen, den 13 september 1979, efter samråd med chefen för flygvapnet och yttrande av ÖB, att underteckna ett projektavtal om utbyte av information mellan länderna rörande Sky Flash. Två avtal, ett rörande själva vapensystemet och tillhörande utrustning, samt ett angående kvalitetsgarantier, undertecknades formellt den 15 februari och 28 april 1980.⁵⁶

I samband med utvecklingen av det svenska JAS-systemet tecknades flera avtal med Storbritannien beträffande militärtekniskt informationsutbyte. Regeringen uppdrog i början av år 1983 till FMV att teckna ett avtal med det brittiska försvarsdepartementets Procurement Executive (Controller of Aircraft) för att skydda pågående samarbete mellan Ericsson Radio Systems och det brittiska företaget Ferranti avseende utveckling av flygplansradarsystem, samt för att skydda samarbetet mellan Saab-Scania's flygdivision och British Aerospace avseende utveckling av vinge för

Tilläggsföreskrifter med benämningen "Tilläggsöverenskommelse mellan Överbefälhavaren för Konungariket Sveriges försvarsmakt och Security Directorate (Procurement Executive) i Försvarsministeriet i Förenade Konungariket Storbritannien och Nordirland, representerat av direktören för Security Procurement Executive, om säkerhetsskyddsåtgärder nödvändiga för att skydda sekretessbelagd försvarsinformation, dock ej om kärnvapen" skrevs på den svenska sidan under av ÖB Lennart Ljung. Till den sistnämnda överenskommelsen fanns även en bilaga som närmare berörde den säkerhetsskyddsklausul som fanns inskriven i uppgörelsen.

⁵⁶ Beslut av chefen för Försvarsdepartementet Lars de Geer, "Memorandum of Understanding beträffande SKY FLASH (RB 71)", 1979-09-13, dnr. H 112/79, HP 24 V¹/Brittiska riket, doss. 6, UD:s arkiv; och Skrivelse från Jan Anshelm till Föatt i London, 1987-01-21, LEDNING H A915:377/87, plus bilaga, FMV:s arkiv.

Saab 39 Gripen. Avtalen trädde i kraft i augusti respektive oktober 1983.⁵⁷

Sommaren 1984 undertecknades en överenskommelse (MOU) mellan FMV och det brittiska försvarsdepartementet om utbyte av militärteknisk information på flygmaterielområdet. Utbytet gällde bl.a. information beträffande olika kompositmaterial, radarsystem, flygsimulatorer, helikoptertechnologi, ABC-skydd, och integration av vapensystem i flygplan, dock ej utveckling av vapensystem.⁵⁸ Med utgångspunkt i det pågående samarbetet rörande Robot 71 (Sky Flash) diskuterades även möjligheterna av framtida samverkan avseende en radarjaktrobot. Ett viktigt led i detta var diskussioner rörande målsökare och FMV gjorde i oktober 1984 en hemställan till regeringen om tillstånd att teckna avtal och utlämna information vad gällde den pågående svenska försöksverksamheten på området. Tillstånd av regeringen att utlämna sådan information gavs i november 1984.⁵⁹ År 1987 fanns därmed sex stycken projektavtal på flygsidan, tre om Sky Flash och tre på flygmaterielområdet.⁶⁰

I samband med det ökade antalet ubåtskränkningar på svenskt territorialvatten i början av 1980-talet eftersträvade den svenska marinen att avhjälpa brister i den egna ubåtsjaktförmågan genom att söka hjälp i utlandet och även Storbritannien kontaktades med detta syfte. Under åren 1984 och 1985 inleddes förhandlingar mellan länderna rörande avtal om militärtekniskt informationsutbyte på ubåtsjaktområdet. Från svensk sida var man främst intresserad av samarbete vad gällde utrustning och metoder för analys av hydroakustik (undervattensljud) i grunda vatten, motmedel och mot-motmedel för hydroakustik, samt passiva och aktiva sonarer i olika former. Svenska företrädare önskade även att samarbetet skulle bedrivas på en högre sekretessnivå än vad

⁵⁷ Promemoria av Jan Anshelm, "Militärtekniskt samarbete Sverige-Storbritannien", 1983-10-01, LEDNING H A915:2471/83; och Promemoria av Jan Anshelm, "Militärtekniskt samarbete Sverige-Storbritannien", 1983-10-19, LEDNING H A915:260/83, FMV:s arkiv.

⁵⁸ Skrivelse från Gunnar Lundqvist till Sir John Rogers, 1984-08-16, FLYGPLAN H A915:203/84, plus bilaga "Memorandum of Understanding between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Kingdom of Sweden on the exchange of information on Aircraft Technology", FLYGPLAN H A915:167/84, FMV:s arkiv.

⁵⁹ Promemoria av Gunnar Lindqvist och Jan Anshelm, "Militärtekniskt samarbete Sverige-Storbritannien", 1984-10-18, LEDNING H A915:243/84; och Regeringsbeslut avseende "Militärtekniskt samarbete Sverige-Storbritannien", 1984-11-15, dnr. H 154/84, LEDNING H A915:279/84, FMV:s arkiv.

⁶⁰ Skrivelse från Jan Anshelm till Föatt i London, 1987-01-21, LEDNING H A915:377/87, plus bilaga, FMV:s arkiv.

britterna inledningsvis föreslagit. I oktober 1985 skrevs så ett projektavtal under rörande system för undervattensspaning, som bemyndigade FMV att lämna ut information till vederbörliga myndigheter i Storbritannien. Uppgifter av operativ natur fick dock inte utlämnas. Informationsutbytet fastställdes slutligen på nivån "secret" som den svenska sidan föredragit och omfattade områden som bl.a. olika typer av sonarsystem, minor, minsvepning, torpeder, lätta undervattensvapen och fjärrstyrda farkoster. I anslutning till undertecknandet av detta avtal besökte en svensk delegation Storbritannien för samtal på ubåtsjaktområdet, där man diskuterade alla aspekter av det nya avtalet, inklusive viktiga problemområden för framtida informationsutbyte.⁶¹

Det bör tilläggas att redan i början av 1980-talet, innan avtalet rörande system för undervattensspaning från oktober 1985 undertecknats, fanns samarbete mellan den svenska och brittiska försvarsmakten avseende viss torpedutveckling. Information hade erhållits från det brittiska företaget Marconi Underwater Systems rörande torpedpropulsion, s.k. "pump-jet".⁶²

Även om utbytet av militärteknisk information mellan Sverige och Storbritannien främst berörde flygsidan och den marina sidan, upprättades nya kontakter i slutet av 1980-talet mellan de båda ländernas arméer. År 1989 beslutade regeringen att FMV fick ingå avtal med Storbritannien rörande informationsutbyte inom stridsfordonsområdet. Liknande samarbete med andra länder fanns sedan tidigare och området ansågs, från FMV:s sida, vara av stor betydelse, inte bara på det tekniska planet, utan också för bedömning av hotbildsutvecklingen och därav föranledd utveckling inom vapen- och ammunitionsområdet. Utbytet med andra länder hade varit "omfattade" och från svensk synvinkel "mycket värdefullt".⁶³

I samband med pågående utredningar vad gällde anskaffning av en ny stridsvagn, samt renovering och modifiering av det redan

⁶¹ Skrivelse från Gunnar-Bo Ericson till marinattachén i London, 1984-10-11, samt två bilagor, MSYST H A915:249/84; Skrivelse från R. Klintebo till FMV, 1985-03-26, dnr. H 50 M 31:3, MSYST H A915:84; Promemoria av J. Wetterstrand, "Projektavtal med Storbritannien rörande system för undervattensspaning", samt bilaga, 1985-11-07, MSYST H A915:240/85; Skrivelse från G.G.W. Marsh till O. Backman, 1986-07-03, MSYST H A914:4887, samt bilaga "Visit of Swedish ASW delegation to UK - 7-11 October 1985 - Official discussions", FMV:s arkiv.

⁶² Promemoria av Gunnar-Bo Ericson, "FMV:Marinmateriel utlandssamarbete bå 1984/86", 1986-02-18, MSYST H A915:1217/86, bilaga 6, FMV:s arkiv.

⁶³ Promemoria av R. Persson och Jan Anshelm, "Militärtekniskt samarbete Sverige-Storbritannien", 1989-05-26, LEDNING H A915:3266/89, samt bilaga; samt Regeringsbeslut om "Militärtekniskt samarbete Sverige-Storbritannien", 1989-08-31, H 72/89, LEDNING H A915:5719/89, FMV:s arkiv.

befintliga stridsfordonsbeståndet, hade behov uppstått för att skaffa fram information också från brittiska företag och myndigheter. Detta behov av information ansågs sträcka sig långt in i framtiden och ett utbyte med Storbritannien skulle underlättas i det fall det fanns ett utbytesavtal mellan FMV och dess brittiska motsvarighet. Förslaget diskuterades under våren 1989 med brittiska företrädare och FMV begärde i maj 1989 om tillstånd att inleda förhandlingar med sin brittiska motpart i avsikt att ingå ett avtal om informationsutbyte inom stridsfordonsområdet. Ett sådant avtal beviljades snart av regeringen och överenskommelsen kunde undertecknas i slutet av augusti 1989.⁶⁴

7.1.3 Samarbetet med Norge

I slutet av 1960-talet intensifierades det svensk-norska militärtekniska samarbetet i och med att den amerikanska vapenhjälpen till Norge upphörde. I maj 1969 träffade den svenska och den norska regeringen en överenskommelse (SÖ 1969:4) angående ”visst utbyte av militära informationer och materiel”. Överenskommelsen, som hade karaktär av ett ramavtal, syftade till att underlätta utveckling, produktion och anskaffning av krigsmateriel, bland annat genom ömsesidiga och gemensamma inköp.

I december påföljande år undertecknades ”Särskild svensk-norsk överenskommelse om utbyte av militära informationer och materiel” vari stadgades att utbyte av informationer och materiel mellan respektive myndigheter i de båda länderna endast fick äga rum områdesvis (projektvis, motsvarande annex). Vederbörande myndighet skulle representeras av en projektledare genom vilken all korrespondens rörande respektive projekt skulle äga rum (jfr avtal med USA).⁶⁵ Under de samtal och förhandlingar som ledde fram till överenskommelsen uttryckte norrmännen viss irritation över det komplicerade svenska regelverket kring anskaffningsfrågor. Därutöver kommenterades den bristande svenska viljan att agera smidigt och att Sverige sällan visat ”en politisk uttalad samarbetsvilja” på området.⁶⁶ Förhandlingarna kunde dock föras i hamn och som ett komplement till överenskommelsen utfärdade överbefälhavaren samma månad föreskrifter vari fyra myndigheter, efter

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Överenskommelsen undertecknades av cheferna för respektive lands försvarsstab.

⁶⁶ Försvarsattachérapport från Oslo, 1970-06-25, H81:05, FMV, Krigsarkivet.

medgivande i varje särskilt fall, fick teckna projektavtal; Försvarets sjukvårdsstyrelse, Fortifikationsverket, Försvarets materielverk, samt Försvarets forskningsanstalt. Förslag till projektavtal skulle via överbefälhavaren underställas försvarsministern för prövning.⁶⁷

Det svensk-norska samarbetet bedömdes uppenbarligen av inblandade aktörer som känsligt. När IB-frågan blev aktuell i Sverige år 1973 följdes utvecklingen med intresse i Norge. Sveriges försvarsattaché i Oslo konstaterade:

Man har från flera håll betonat nödvändigheten av att svenska myndigheter nu måste stödja statsadvokat Roberts aktion mot FIB-journalisterna. I motsatt fall är man rädd för att fältet blir fritt för fortsatta avslöjanden av det svenska underrättelseväsendet, ett förhållande som då kan påverka den samverkan som äger rum med andra nationer, t.ex. i form av gemensam materiel utveckling, projektavtal m m.⁶⁸

IB-affären verkar dock inte ha påverkat samarbetet de båda länderna emellan väsentligt. Ett halvt decennium senare hade samarbetet ytterligare utvecklats⁶⁹ och vid årsskiftet 1976/77 omfattade det 13 projektavtal och ytterligare tio s.k. kontaktområden för utbyte av militära informationer. Bland de viktigare projekten kan nämnas samarbete angående pansar- och pansarvärnsvapen, ammunition, bandvagnar, sjörobotar, kustartilleri, torpeder, patrullbåtar och underhåll av flygmateriel. Det militärtekniska samarbetet, som var speciellt omfattande på arméområdet, ansågs vara till stor fördel för Sverige emedan det gjorde de svenska utvecklingsansträngningarna billigare. Därutöver fick Sverige härigenom tillgång till en viss del av Natos vapenutveckling.⁷⁰

År 1979 reviderades den år 1970 undertecknade "Särskild svensk-norsk överenskommelse om utbyte av militära informationer och materiel". Ändringarna medförde främst att reglerna kring handhavandet av sekretessbelagd information blev mer precisa. I samband med den reviderade överenskommelsens undertecknande utfärdade ÖB nya föreskrifter.⁷¹

⁶⁷ "Föreskrifter med anledning av överenskommelse mellan Sverige och Norge rörande utbyte av militära informationer m.m.", 1970-12-14, HP 24 V¹/Norge, UD:s arkiv.

⁶⁸ Försvarsattachérapport från Oslo, 1973-10-26, H901:298 FMV, Krigsarkivet.

⁶⁹ Ett avtal mellan försvarsmaterielmyndigheterna tecknades 1975. Dessa godkändes av respektive lands regeringar. Promemoria, "Svenskt-norskt samarbete på försvarsmaterielområdet", 1981-11-24, HP 24 V¹/Norge, UD:s arkiv.

⁷⁰ Promemoria, "Norges försvarspolitik och det militära samarbetet mellan Sverige och Norge", 1977-01-28, HP 10 An, UD:s arkiv.

⁷¹ "Överenskommelse Sverige - Norge", 1979-06-19, HP 24 V¹/Norge, UD:s arkiv

I början av 1980-talet tillsattes en svensk-norsk arbetsgrupp för att undersöka möjligheterna till effektivare samarbete inom försvarsmaterielområdet. Arbetsgruppens förslag till avtal kritiserades av en folkrättsexpert vid Utrikesdepartementet som anförde att det på regeringsnivå, vid den här tiden, endast fanns samarbetsavtal på försvarsmaterielområdet med Schweiz och Österrike. Samarbetet med dessa länder var inte särskilt kontroversiellt emedan de båda länderna var neutrala. Folkrättsexperten menade emellertid att

”upphöjandet” av samarbetet [med Norge] till en manifestation på regeringsnivå leder till att det nu utarbetade avtalet får bedömas komma i en alldeles särskild kategori. [...] Det rör sig här icke om ett inköpsavtal av den amerikanska typen, utan om ett samarbetsavtal i dess egentliga mening mellan två regeringar. Avtalet torde sålunda, enligt min mening, sträcka sig utöver våra tidigare avtalsarrangemang med paktanslutna stater på detta område. Avtalet liknar till sin konsistens Sveriges relativt långtgående avtal med Schweiz resp. Österrike – dock att skillnaden är uppenbar. I detta fall gäller samarbetet icke ett annat neutralt land utan en till NATO ansluten stat.

Utrikesdepartementets folkrättssakkunnige menade vidare att anskaffning av försvarsmateriel i fredstid i och för sig inte föll under några folkrättsliga neutralitetsregler. Däremot ansåg han att det i de neutralitetspolitiska lämplighetsfaktorerna fanns element av trovärdighetstyp och av psykologisk natur. Med andra ord var han av åsikten att Sveriges fredstida arrangemang på försvarsmaterielområdet, särskilt avtalsbindningar på regeringsnivå, skulle kunna komma att få neutralitetsmässiga implikationer.⁷²

I november 1983 slöts avtal mellan Sveriges och Norges regeringar om samarbete inom försvarsmaterielområdet. Avtalet har, så vitt utredningen erfarit, inte offentliggjorts tidigare. Samarbetet skulle ske ”inom ramen för de båda ländernas säkerhetspolitiska ställningstaganden” och avsåg såväl studier och forskning inom det militärtekniska området som utveckling, projektering, tillverkning, anskaffning, kontroll, översyn och underhåll av materiel till försvaret. Avtalets syfte uppgavs vara att uppnå ekonomiska, tekniska och industriella fördelar för båda länderna.⁷³ Ytterligare ett syfte var att inom ramen för samarbetet uppnå balans i fråga om värdet

⁷² Promemoria, ”Svenskt-norskt samarbete på försvarsmaterielområdet”, 1981-11-24, HP 24 V¹/Norge, UD:s arkiv. Se även Promemoria, ”Svenskt-norskt försvarsmaterielsamarbete”, 1982-11-24, HP 24 V¹/Norge, UD:s arkiv.

⁷³ Samarbetet avsåg i första hand sådana områden där länderna hade likartade militärtekniska, geografiska och klimatologiska förhållanden.

av materiel och tjänster, överförande av forskning samt utbyte av teknologiskt och marknadsmässigt kunnande. I enlighet med avtalet upprättades därför en kommission med representanter från de båda länderna. Kommissionen skulle årligen lämna information till de båda ländernas regeringar beträffande balansen i samarbetet och ange inriktningen på kommande års arbete. Kommissionen bestod av tio ledamöter, fem från vardera landet. Ledamöterna representerade Försvars-, Utrikes-, Handels-, och Industridepartementet.⁷⁴ Kommissionen var verksam även under 1980-talets senare hälft.

I juni 1988 undertecknade de svenska och norska utrikesministrarna ett handlingsprogram avseende inriktning av det fortsatta samarbetet inom försvarsmaterielområdet. Syftet med detta avtal var att via gemensamma analyser och värderingar av de grundläggande krav och målsättningar som ställdes på försvarsmaterielen stimulera arbetet med gemensamma utvecklingsprojekt. Det militärtekniska samarbetet med Norge intensifierades således under 1980-talet och i slutet av utredningsperioden fanns totalt 13 projektavtal och 17 kontaktområden.⁷⁵

7.2 Underrättelseutbytet⁷⁶

Behovet av underrättelsetjänst för att skaffa information om främmande makters eller fienders förhållanden och handlingsmöjligheter har förankring långt tillbaka i tiden. Det brukar anges att underrättelsetjänstens främsta uppgift var att ge underlag för beslut om försvarets beredskap, den s.k. förvarnings- eller ”larmklockefunktionen”, som skulle ge regeringen och försvarsledningen den förvarning som behövdes för att vårt värnpliktsförsvar skulle kunna mobiliseras och göras krigsdugligt i tid.⁷⁷ Underrättelsetjänsten

⁷⁴ ”Rapport om svensk-norskt samarbete inom försvarsmaterielområdet under verksamhetsåret 1984”, 1984-05-14, HP 24 V¹/Norge, UD:s arkiv.

⁷⁵ Promemoria av Jan Dinell, ”Svenskt-Norskt samarbete inom försvarsmaterielområdet”, 1988-09-13, plus bilaga, MSYST H A915:6091, FMV:s arkiv. Dessa 13 projektavtal och 17 kontaktområden var fördelade på fyra respektive åtta (armén), sju respektive tre (marinen) och två respektive sex (flyget). Översikt från FMV, ”Militärtekniskt samarbete Sverige-Norge”, 1987-09-30, A915/7206, FMV:s arkiv.

⁷⁶ Detta avsnitt grundas på, förutom de källor som särskilt anges i nedanstående noter, uppgifter som lämnats till utredningen från följande personer: Jan-Olof Grahn, Bengt Gustafsson, Pär Kettis, Per Kjellnäs, Ulf Samuelson, Anders Thunborg, Bengt Wallroth samt Neutralitetspolitikkommissionens (SOU 1994:11) arkiv.

⁷⁷ SOU 1999:37. *Underrättelsetjänsten: en översyn*. Betänkande av Underrättelsekommittén, s. 50 ff, samt SOU 1994:11, s. 137.

skulle lämna underlag om främmande makters militära förmåga och handlingsmöjligheter vid kriser eller i händelse av krig. Underlaget skulle ligga till grund för bedömning och beslut om den egna försvarsmaktens beredskap och hävdandet av rikets territoriella integritet etc. Huvuduppgiften i en krigssituation brukar anges vara att bidra med underlag för militära operationer.⁷⁸

Underrättelsetjänsten har utretts och granskats vid upprepade tillfällen under den period som utredningen haft att studera. Däribland utförde 1974 års underrättelseutredning⁷⁹ en omfattande granskning och Neutralitetspolitikkommisionen berörde ämnet i sitt betänkande rörande förberedelser för mottagande av militärt bistånd.⁸⁰ I mars 1999 lämnade Underrättelsekommittén betänkandet Underrättelsetjänsten – en översyn.⁸¹

Av regeringens direktiv framgår att den säkerhetspolitiska utredningen skall redovisa och analysera det svenska säkerhetspolitiska agerandet under perioden också från ett militärt perspektiv. Därmed omfattas även underrättelsetjänsten eftersom underrättelsekapaciteten i ett land som Sverige, med vårt geografisk-strategiska läge och vårt på mobilisering byggda försvar, utgjorde en viktig del av den totala säkerhetspolitiska beredskapen.⁸² Utredningen berör även ett eventuellt fredstida samarbete mellan den svenska militära underrättelsetjänsten och västliga underrättelseorganisationer.

Neutralitetspolitikkommisionen uppgav att ett fredstida underrättelsesamarbete kunde sägas utgöra en förutsättning för att en effektiv samverkan snabbt skulle kunna komma till stånd i krig. En sådan samverkan uppgavs vara beroende av att personerna på ömse sidor hade förtroende för varandra även på personlig basis. Den underlättades också om man ömsesidigt kände till varandras organisation och administrativa rutiner. Också tekniska installationer, t.ex. sambandsförbindelser, som utnyttjades i fred kunde vara av värde i krig. Ett sådant samarbete kunde även – oavsett förekomsten av formella bindningar – skapa ömsesidiga förväntningar om en krigstida samverkan, uppgav kommissionen.⁸³

⁷⁸ SOU 1999:37, s. 64.

⁷⁹ SOU 1976:19. *Den militära underrättelsetjänsten*. Betänkande av 1974 års underrättelseutredning.

⁸⁰ SOU 1994:11.

⁸¹ SOU 1999:37.

⁸² Utlåtande av kabinetssekreteraren Sverker Åström efter anmodan från Riksåklagaren relaterat till uppgifterna i FBI/K och Peter Bratts bok, 1973-11-28, HP 10 Ab, UD:s arkiv.

⁸³ SOU 1994:11, s. 136.

7.2.1 Allmänt om svensk underrättelsetjänst under perioden

Åtskilliga kriser i relationerna mellan stormaktsblocken inträffade under den period som den säkerhetspolitiska utredningen studerat, vilka underströk behovet av en aktiv militär underrättelsetjänst. Kriserna och spänningen mellan blocken berörde inte minst vårt närområde och utgjorde även mer eller mindre direkta hot också mot vårt land.⁸⁴ Personer som utredningen talat med har ibland inlett med att påpeka att det var väsentligt att ta hänsyn till den inte så avlägsna historiska bakgrunden när man i dagens läge diskuterade säkerhetspolitiska förhållanden och underrättelsetjänst. Fram till det kalla krigets slut var den militära underrättelsefunktionen huvudsakligen inriktad på att förvarna om eventuella direkta angreppsförberedelser mot landet.⁸⁵ Detta innebar att den svenska underrättelsetjänsten hade en hög ambitionsnivå för att bevaka dåvarande Sovjetunionen och viss mån även andra Warszawapaktsländer.⁸⁶

Underrättelsetjänsten koncentrerades på att fortlöpande informera om företeelser som kunde uppfattas som indikationer på att Sverige kunde beröras av kriser och bli utsatt för angrepp.⁸⁷ Den var inriktad dels på främmande makters förhållande i vårt närområde, dels på förhållanden i och mellan främmande makter och vårt lands ställning i förhållande till dessa. Den tog sikte på underrättelser om främmande stridskrafter styrka och belägenhet, beredskap och verksamhet samt uppgifter om militärgeografi, kommunikationer och underhållsresurser etc. Vidare tog den sikte på underrättelsefrågor som berörde främmande makters telemotmedel, signal- och satellitspaning, som var riktad mot Sverige, militärpolitiska förhållanden, som var av betydelse för vår beredskap, samt ekonomiska förhållanden, som påverkade utformningen av främmande makters militära resurser.⁸⁸

Huvudintresset från underrättelsetjänstens sida var sålunda inriktat mot tänkbara anfall från sovjetisk sida och mot Warszawapaktsländernas militära förmåga och handlingsmöjligheter.⁸⁹ Verksamheten koncentrerades till att i ett kortsiktigt perspektiv och med utgångspunkt i en presumtiv angripares aktuella militära för-

⁸⁴ SOU 1999:37, s. 50.

⁸⁵ Ibid s. 232.

⁸⁶ Ibid s. 50.

⁸⁷ Ibid s. 51.

⁸⁸ Ibid s. 77.

⁸⁹ Ibid s. 15.

måga och beredskapsåtgärder, bedöma om en militärt hotfull situation uppstod och om det förelåg militära förutsättningar för ett anfall. Till grund för en bedömning av om en säkerhetspolitiskt hotande situation hade inträtt, som kunde ge anledning till mobilisering eller andra beredskapshöjande åtgärder, krävdes härutöver en sammanvägning med den förvarning som kunde erhållas genom olika politiska indikationer som fångades upp främst genom utrikesförvaltningen.⁹⁰

7.2.2 Den militära underrättelsetjänstens organisation och aktörer

Försvarsstaben har omorganiserats vid upprepade tillfällen under 1970- och 80-talen. Underrättelsefunktionen synes emellertid i princip gestaltat sig tämligen likartad under 30 års tid. Överbefälhavaren leder underrättelsetjänsten inom försvarsmakten, och vid periodens inledning bereddes frågor om underrättelsetjänst vid underrättelseavdelningen inom Försvorstabens sektion 2.⁹¹ I den militära organisationen bedrevs underrättelsetjänst också vid försvarsgrensstaberna och på högre regional nivå av militärbefälhavarna. Försvarsattachéerna hade till uppgift bl.a. att på öppen väg inhämta underrättelser om militär-politiska förhållanden samt om den militära och militärtekniska utvecklingen.⁹²

Andra myndigheter såsom Försvarets materielverk (FMV) och Försvarets forskningsanstalt (FOA) bedrev s.k. teknisk underrättelsetjänst. Militära underrättelser hämtades också in av vissa från försvaret helt fristående civila myndigheter såsom Polisen, Tullverket samt Utrikesdepartementet med utrikesrepresentationen.⁹³

En samordning av underrättelsetjänsten gjordes av ÖB, som i sin av regeringen utfärdade instruktion givits sådana befogenheter. Överbefälhavaren kunde härigenom inrikta de andra myndigheternas verksamhet på underrättelseområdet.⁹⁴

Mot bakgrund av bl.a. Wennerströmaffären⁹⁵ vidtogs år 1965 vissa förändringar inom den militära underrättelsetjänsten genom

⁹⁰ Ibid s. 232.

⁹¹ SOU 1976:19, s. 57.

⁹² SOU 1994:11, s. 139; SOU 1976:19, s. 65, samt 72.

⁹³ SOU 1999:37, s. 74.

⁹⁴ Ibid s. 87; SOU 1976:19 s. 57, samt 67.

⁹⁵ Överste Stig Wennerström anhölls år 1963 misstänkt för grovt spioneri. Enligt Nationalencyklopedien framkom det att han under minst femton år hade sålt information till

sammanslagningar, varvid den s.k. IB-organisationen bildades.⁹⁶ Men det var först år 1973 som det avslöjades att det fanns ett dittills för de flesta okänt underrättelseorgan kallat IB. Dess uppgift var att inhämta underrättelser med s.k. särskilda medel. Byrån underställdes chefen för Försvarsstaben. Fram till den s.k. IB-affären år 1973 var strävan att både byråns existens och dess organisation och arbetsformer skulle hållas hemliga.⁹⁷

I samband med att Försvarsstaben år 1968 förändrades från särskild myndighet till överbefälhavarens stab, ändrades IB:s organisatoriska ställning så att byrån knöts direkt till överbefälhavaren.⁹⁸ Efter den s.k. IB-affären år 1973 döptes den enhet som svarade för särskilda underrättelser, dvs. IB, om till Gemensamma byrån för underrättelser (GBU).⁹⁹ År 1981 omorganiserades Försvarsstaben igen varvid underrättelse- och säkerhetsavdelningen fördes till Operationssektion 5 (Op 5). GBU benämndes sektionen för särskild inhämtning (SSI) från år 1982.¹⁰⁰ Chefen för Op 5 angavs officiellt som SSI:s chef. Den direkta ledningen av SSI utövades emellertid under ÖB av en chef vilken inte redovisades öppet. När Op 5 inrättades begränsades försvarsgrensstabernas underrättelseresurser genom överföring till sektionen.¹⁰¹

År 1989 omorganiserades Försvarsstaben ännu en gång. För ledning av underrättelse- och säkerhetstjänsten bildades Underrättelse- och Säkerhetsledningen (USL). Driftsenheterna skulle ingå i myndigheten Överbefälhavaren, bl.a. Underrättelse- och säkerhetskontoret (USK) och Kontoret för Särskild Inhämtning (KSI), tidigare SSI.¹⁰²

De enheter inom underrättelsetjänsten som haft till huvudsaklig uppgift att inhämta underrättelsematerial med särskilda metoder var FRA och IB med senare tids efterföljare.¹⁰³ 1989 års Underrättelseekommitté angav att tillgången till öppen information om vad som hände politiskt inom det s.k. östblocket och militärt vid de

Sovjetunionen om det svenska försvaret. Han dömdes till livstids straffarbete år 1964, men blev villkorligt frigiven år 1974.

⁹⁶ Olika uppfattningar har förekommit angående betydelsen av benämningen IB: Informationsbyrån, Inhämtningsbyrån och Inhämtning Birger är några exempel. 1974 års underrättelseutredning noterade att en särskild fördel med den valda bokstavskombinationen var att den på engelska kunde uppfattas som en förkortning för Intelligence Bureau.

⁹⁷ SOU 1976:19, s. 70.

⁹⁸ 1990/91:KU30 Bil. A 13.1, s. 298; SOU 1976:19, s. 69.

⁹⁹ 1990/91:KU30 Bil A 13.1, s. 299; SOU 1999:37, s. 78.

¹⁰⁰ 1990/91:KU30 Bil. A 13.1, s. 299; SOU 1999:37, s. 98 f.

¹⁰¹ SOU 1999:37, s. 79.

¹⁰² Ibid s. 79 ff.

¹⁰³ Ibid s. 74; KU 1990/91:KU30, s. 300.

sovjetiska och övriga Warszawapaktsländernas stridskrafter var under perioden fram till sovjetväldets sönderfall under åren 1989-1991 starkt begränsad. Den information, som under tiden dessförinnan fanns tillgängligt för svenska beslutsfattare genom underrättelsetjänsten, var i viss utsträckning baserad på material som togs fram genom s.k. särskilda medel. FRA:s signalspaning spelade enligt Kommittén härvidlag den viktigaste rollen vid kartläggningen av den omedelbara militära aktiviteten vårt närområde. I övrigt hade inhämtningen av underrättelser med andra särskilda medel och samarbetet med utländska underrättelsetjänster stor betydelse, enligt Underrättelsekommittén. Signalspaningens och den övriga underrättelseinhämtningen samt den militära analysverksamhetens förmåga ifrågasattes inte heller under denna tid. Däremot var underrättelsetjänstens medel och tjänstens metoder för inhämtning föremål för granskning.¹⁰⁴

IB:s verksamhet omfattade huvudsakligen underrättelsetjänst som riktade sig mot förhållanden utomlands. Enligt direktiven till den s.k. Säkerhetstjänstkommissionen beslöt regeringen år 1969 att IB:s inrikes verksamhet skulle upphöra från och med den 1 januari 1970.¹⁰⁵

IB:s, och senare GBU:s, huvudsakliga uppgift var att inhämta uppgifter genom förfaringssätt som det inte ankom på andra underrättelseorgan att använda. IB:s och GBU:s roll var att ge försvarsmakten möjlighet att ta tillvara tillfällen till underrättelseinhämtning genom bl.a. agentverksamhet och kontakter med utländska underrättelseorganisationer, som andra organ inte kunde utnyttja.¹⁰⁶

SSI arbetade med inhämtning av underrättelser medan bearbetning och analys utfördes inom andra delar av Op 5. ÖB utfärdade en hemlig instruktion för SSI där det framgick att SSI skulle inhämta underrättelser som berörde rikets yttre säkerhet och att SSI:s verksamhet, liksom efterföljaren KSI, inte fick vara inriktad på uppgifter som ankom på polisen.¹⁰⁷

KSI:s uppgift var att, i likhet med sina föregångare, inhämta information med särskilda metoder, dvs. genom förfaringssätt som det inte ankom på andra underrättelseorgan att använda. KSI:s organisation och uppgifter reglerades genom en av ÖB fastställd

¹⁰⁴ SOU 199:37, s. 51.

¹⁰⁵ KU 1990/91:KU30, s. 298; SOU 1976:19, s. 69; Justitiedepartementets direktiv till Säkerhetstjänstkommissionen, Ju dir. 1999:26, 1999-03-25.

¹⁰⁶ SOU 1999:37, s. 78.

¹⁰⁷ KU 1987/88:40, Bilaga A 9, s. 191.

kvalificerat hemlig instruktion, och genom vissa angivna föreskrifter om KSI:s kontaktverksamhet med utländska underrättelse-tjänster.¹⁰⁸

7.2.3 Försvarets radioanstalt

Försvarets Radioanstalt är en självständig civil myndighet inom Försvarsdepartementets verksamhetsområde med uppgift att bedriva underrättelseverksamhet riktad mot telesändningar.¹⁰⁹ Signalspaningen har av tradition haft till huvuduppgift att vara s.k. larmklocka, dvs. att varna för angreppsförberedelser eller omedelbart hot om angrepp mot Sverige.¹¹⁰ Iakttagelser om onormal verksamhet vid främmande förband, höjd beredskap m.m. följdes noga upp som underlag för beslut om eventuella åtgärder på svensk sida.

Den militära signalspaningen syftade till att kartlägga läget hos främmande stridskrafter och installationer. Uppgifter om vilka typer av stridskrafter andra länder disponerade, antal förband, utrustning och geografiska belägenhet kunde t.ex. ligga till grund för hotbildsbeskrivningar. Med vetskap om hur förbanden uppträdde kunde svenska taktiska reglementen utarbetas. Signalspaning mot andra länders tekniska utrustning exempelvis vapen, sambandsmedel och radarstationer gav underlag för att specificera kraven på svensk utrustning.¹¹¹

Verksamheten bedrevs som kommunikationsspaning mot utländsk radiokommunikation (KOS) och som s.k. teknisk signalspaning (TES). Den utfördes från ett nät av fasta signalspaningsstationer och från ett år 1984 tillfört fartyg, HMS Orion, samt från flygplan.¹¹² Kommunikationsspaningen riktade sig mot utländsk radiokommunikation såsom telefoni, telegrafi och dataöverföringar. Sändande källor lägesbestämdes med hjälp av pejlanläggningar. Den tekniska signalspaningen syftade till att kartlägga de tekniska egenskaperna hos en signal och riktades mot signaler med andra syften än kommunikation, främst mot radar- och navige-

¹⁰⁸ SOU 1999:37, s. 91.

¹⁰⁹ SOU 1976:19, s. 67.

¹¹⁰ SOU 1999:37, s. 95.

¹¹¹ SOU 1976:19 s. 95, samt 152.

¹¹² Ett flygplan av typ Tp 82 (Vickers Varsity) och senare två flygplan av typ Tp 52 (English Electric Canberra) som ersattes år 1975 av två Tp 85, f.d. SAS-ägda Sud Aviation Caravelle; KU1990/91:KU30, Bil A13.1, s. 302.

ringssystem. Som ett resultat av spaningen kunde ofta slutsatser dras om ett vapensystems prestanda och brister.¹¹³

De fasta avlyssningsstationerna byggdes ursprungligen på platser som med hänsyn till då rådande tekniska förutsättningar var lämpligast. Den tekniska utvecklingen därefter medförde att stationernas geografiska läge inte hade samma betydelse längre. Det fanns en medvetenhet inom FRA om att de fasta stationerna var sårbara. Vid ett eventuellt krigsutbrott riskerade dessa att slås ut i ett tidigt skede. Mot slutet av 1970-talet anskaffades rörliga enheter. Radioanstalten ökade på 1980-talet sin analyskapacitet bl.a. genom att rekrytera personal med akademisk bakgrund.

Överbefälhavaren gav på årsbasis en inriktning beträffande FRA:s militära inhämtningsuppgifter.¹¹⁴ FRA skulle hålla utrikesministern och försvarsministern underrättade om verksamhetens inriktning och arbetets bedrivande i stort.¹¹⁵ Denna direktrapportering kunde uppfattas som ett irritationsmoment i relationen till Försvarsstaben. Utredningen har erfarit att det förekom att FRA ansåg att Försvarsstaben under stundom inte utnyttjade Radioanstaltens förmåga och bedömningar till fullo t.ex. i ubåtsfrågan.

7.2.4 IB-affären år 1973

Den s.k. IB-affären år 1973 tilldrog sig stor uppmärksamhet sedan uppgifter om den militära underrättelsetjänsten publicerats i tidskriften *Folket i Bild/Kulturfront*. Det hävdades bl.a. att IB bedrev infiltration i den svenska fackföreningsrörelsen, utförde hemlig registrering av människor inom Sverige, samarbetade med utländska underrättelseorgan på ett sätt som stred mot vårt lands neutralitet samt medverkade till brott mot svensk lag, t.ex. genom att begå inbrott. Myndigheterna – representerade av främst dåvarande försvarsministern Sven Andersson och överbefälhavaren Stig Synnergren – bekräftade att organisationen fanns och att den ägnade sig åt underrättelseverksamhet. Man avvisade i huvudsak de anklagelser som framförts.¹¹⁶ I september 1973 utkom Peter Bratt

¹¹³ Öppen årsöversikt 2001 för anslag 6:16 Försvarets radioanstalt s. 3; SOU 1999:37 s. 70.

¹¹⁴ SOU 1976:19, s. 67.

¹¹⁵ SOU 1999:37, s. 74.

¹¹⁶ SOU 1976:19, s. 31, FiB/Kulturfront nummer 9 och 10 från maj samt 17 den 27/9 - 10/10 i årgång 2. Regeringen tillkallade den 25 mars 1999 en kommission med uppgift att kartlägga och granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden. Med författningsskyddande verksamhet avses säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga sådana svenska politiska

med boken "IB och hotet mot vår säkerhet" där det förekom ytterligare kartläggning av IB och kritiska uttalanden om organisationen.¹¹⁷

Den 6 december 1973 väcktes åtal mot de två textförfattarna Peter Bratt och Jan Guillou samt Håkan Isacson, tidigare anställd vid IB, och i januari 1974 dömdes var och en av de tre till fängelse i ett år.

I Folket i Bild/Kulturfront och Peter Bratts bok förekom beskyllningar rörande bl.a. att signalspaning skett från motorbåten "The Whirling Dervish" på finskt territorialvatten.¹¹⁸ Denna fråga fick stort utrymme i finsk press. Kabinettssekreteraren Sverker Åström uppgav i ett utlåtande till riksåklagaren angående påståenden som framförts att svensk underrättelsetjänst skulle ha bedrivits i ett grannland mot tredje land, att vare sig dessa påståenden var sanna eller falska uppfattades de i grannlandet uppenbarligen som stötande och orsakade en irritation.¹¹⁹ Utrikesminister Sven Andersson besökte Finland den 3 december 1973 och dementerade anklagelserna att IB brutit mot finsk lag genom avlyssning, nedgrävning av radiosändare och landstigning, men bekräftade att Sverige lyssnade på rysk radiotrafik från internationellt vatten.¹²⁰

Enligt Utrikesnämndens protokoll hade Andersson vid samtalen med presidenten Kekkonen, statsministern Sorsa och utrikesministern Karjalainen gått i genom beskyllningarna. Samtalen resulterade i en kommuniké som utfärdades den 3 december av den finska regeringen.¹²¹

Finlands regering konstaterar med tillfredsställelse att utrikesminister Sven Andersson har försäkrat att Sverige inte utför mot Finland riktad informationsverksamhet och inte heller nyttjar finskt territorium i annan informationsverksamhet. Finlands regering konstaterar i detta sammanhang att Finland naturligtvis inte har tolererat och inte

ytterlighetsorganisationer och grupperingar som har bedömts utgöra eller kan komma att utgöra ett hot mot rikets säkerhet. Riksmarskalk Gunnar Brodin utsågs till ordförande och kommissionen lämnade sitt betänkande den 17 december 2002. SOU 2002:87. *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*.

¹¹⁷ Bratt, P. 1973. *IB och hotet mot vår säkerhet*. Stockholm: Gidlunds.

¹¹⁸ Bratt beskriver en operation år 1970 i Finland avseende signalspaning där en motorbåt "The Whirling Dervish" användes. Bratt, *IB och hotet mot vår säkerhet*, s. 105 f.

¹¹⁹ Utlåtande av kabinettssekreteraren Sverker Åström efter anmodan från Riksåklagaren relaterat till uppgifterna i FiB/K och Peter Bratts bok, 1973-11-28, HP 10 Ab, UD:s arkiv.

¹²⁰ I ett telegram (med rubriken "IB-affären") meddelade Utrikesdepartementets pressbyrå att besöket inte föranletts av IB-affären utan av att Andersson var ny som utrikesminister och därför reste runt till grannländerna. Andersson avsågs i Finland dementera anklagelserna mot IB. Telegram ang. IB-affären från UD:s Pressbyrå till ambassaden i Helsingfors, 1973-12-03, UD:s arkiv.

¹²¹ Utrikesnämndens sammanträde 1974-03-14, H, UD:s arkiv.

kommer att tolerera något slag av informationsverksamhet som under utnyttjande av finskt territorium riktar sig mot tredje stat.¹²²

7.2.5 Granskningsarbetet efter IB-affären

Försvarsutskottet granskade frågan år 1973 varvid en redovisning samt vissa förslag lämnades till riksdagen.¹²³ Utskottet konstaterade bl.a. att underrättelsetjänsten inte bedrevs på ett sätt som stred mot vår deklarerade utrikespolitiska linje, och att underrättelseorganen inte bedrev någon otillbörlig verksamhet inom landet.¹²⁴ I betänkandet angavs allmänna krav på den särskilda underrättelseorganisationen:

1. Verksamheten skall avse underrättelser av betydelse för rikets yttre säkerhet.
2. Organisationen skall vara en del av vårt demokratiska samhälle och verksamhetens inriktning skall stå under löpande kontroll av statsmakterna.
3. Verksamhet inom Sverige får inte stå i strid med landets lagar och inte vara inriktad på uppgifter som ankommer på polisen.
4. Verksamheten skall vara effektiv och bedrivas under omdömesgill ledning. Sekretesskravet måste beaktas.¹²⁵

Konstitutionsutskottet granskade den s.k. IB-affären år 1974. Beträffande IB:s samarbete med andra länders underrättelseorganisationer konstaterade utskottet att frågan alltid hade underställts regeringen (försvarsministern). Överbefälhavaren hade sålunda inte fullmakt att besluta om dylikt samarbete skulle påbörjas eller upphöra. Enligt utskottet hade som ledande principer vid utbyte av information med andra länders underrättelseorganisationer gällt att tredje makt inte fick skadas, att uppgifter av hemlig natur om det svenska försvaret inte fick lämnas ut och att utbytet uteslutande skulle ha till syfte att tjäna det svenska försvaret. Det hade ankommit på överbefälhavaren att lämna närmare föreskrifter för att tillgodose dessa principer. Utskottet hade intet att erinra mot denna ordning.¹²⁶

Mot bakgrund av IB-affären och Försvarsutskottets granskning tillsatte regeringen 1974 års underrättelseutredning för att utreda

¹²² Finsk kommuniké, 1973-12-03, HP 10 Ab, UD:s arkiv.

¹²³ FöU 1973:25.

¹²⁴ SOU 1976:19, s. 33.

¹²⁵ SOU 1976:19, s. 33, KU 1990/91:KU30, Bil A 13.1, s. 303.

¹²⁶ KU 1974:22 s. 35; KU 1990/91:KU30, Bil A 13.1, s. 304 f.

riktlinjerna för den militära underrättelsetjänsten m.m. I uppdraget ingick även att föreslå former för ökad insyn i och kontroll.¹²⁷ På grundval av utredningens betänkande ”Den militära underrättelsetjänsten” angav regeringen vissa riktlinjer för den militära underrättelsetjänsten samt föreslog grunder för insyn och kontroll av verksamheten.¹²⁸ Riksdagen beslutade år 1976 att lämna de angivna riktlinjerna utan erinran och godkänna dess förslag.¹²⁹

Ett viktigt inslag i riksdagsbeslutet var att Försvarets underrättelsenämnd (FUN) inrättades från den 1 juli 1976. Nämnden hade till uppgift att följa underrättelsetjänsten inom Försvarsmakten på central och högre regional nivå, och därvid särskilt ägna uppmärksamhet åt de enheter som inhämtade underrättelser med särskilda metoder, dvs. FRA och KSI.¹³⁰ FUN:s insyn och kontroll skulle inte inskränka sig till en granskning i efterhand av fattade beslut och vidtagna åtgärder, utan skulle vara fortlöpande.¹³¹

I riksdagens beslut angavs att särskilda förtroendemän borde få i uppdrag att fortlöpande stå i nära förbindelse med underrättelseväsendet och följa verksamheten inom denna. Förtroendemannens verksamhet skulle inte innebära någon inskränkning i försvarsledningens ansvar för verksamheten eller i t.ex. riksdagens ombudsmäns (JO:s) och Justitiekanslerns (JK:s) tillsyn.¹³²

Utöver nämnda granskningar har underrättelsetjänsten också figurerat i ytterligare utredningar av skiftande karaktär, däribland rörande den s.k. sjukhusspionen i Göteborg. År 1975 publicerade Aftonbladet en artikel vari man påstod att säkerhetspolisen placerat en person inom Göteborgs sjukvårdsförvaltning med uppgift att leta reda på ”oroshärdar” och organisera ett angivarsystem för registrering av opålitliga. Motstridiga rykten cirkulerade om att IB och det socialdemokratiska partiet var inblandade m.m. Såväl JO som JK fann att det inte var möjligt att ge en entydig bild om vad som förevarit. JK ansåg att IB:s krigsorganisation kunde vara förtjänt av en närmare undersökning.¹³³

¹²⁷ KU 1990/91:KU30, Bil A 13.1, s. 305.

¹²⁸ SOU 1976:19.

¹²⁹ SOU 1999:37, s. 50, FöU 1975/76:40, rskr. 1975/76:376.

¹³⁰ KU 1990/91:KU30, Bil A 13.1, s. 307.

¹³¹ SOU 1999:37, s. 75.

¹³² KU 1990/91:KU30, Bil A 13.1, s. 306.

¹³³ Se t.ex. Justitiekanslern, JK:s utredning om den s.k. sjukhusaffären i Göteborg den 17 maj 1979. Riksarkivet; Justitieombudsmannen, JO:s utredning den 8 april 1976: Säkerhetspolisen och sjukvårdsförvaltningen i Göteborg; Kanger & Gummesson. 1990. *Kommunistjägarna*. Kungälv: Ordfronts förlag; Lars Olof Lampers, *Granskningsmakten och sjukhusaffären i Göteborg 1975. En studie av kontrollorganen och utredningarna i en politisk affär*. Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen, Pk Mom 3, Ht 1997.

Ett antal utredningar följde även i spionen Stig Berglings spår. Bergling dömdes i december 1979 till fängelse på livstid. Enligt tingsrättens dom hade Bergling gjort sig skyldig till grovt spioneri genom att till företrädare för Sovjetunionen utlämna hemliga uppgifter och handlingar som han erhållit under anställning vid Rikspolisstyrelsens Säkerhetsavdelning och vid Försvarsstabens Säkerhetsavdelning.¹³⁴

7.2.6 Samverkan med underrättelseorganisationer i andra länder

Inom ramen för det livliga officiella umgänget mellan skilda länder sker givetvis ett utbyte av information som nationernas underrättelsetjänster kan tillgodogöra sig.¹³⁵ Genom samarbete i internationella organisationer och kontakter med företrädare för utländska civila och militära administrationer kunde viktiga underrättelser inhämtas. I detta sammanhang spelade försvarsattachéerna en viktig roll vilka bl.a. hade till uppgift att på öppen väg inhämta underrättelser. Andra kunskapskällor kunde vara officerare och andra försvarsanställda som gjort studieresor eller undergått utbildning utomlands.¹³⁶

Neutralitetspolitikkommissionen uppgav att samarbete mellan olika länders underrättelseorganisationer betraktades allmänt som angeläget och nödvändigt av flera skäl. Ett litet land har inte de ekonomiska resurser att ensamt bekosta den underrättelseorganisation som behövdes för att fylla uppställda krav. Ett annat skäl var att ett land genom samarbete kunde få del av information på underrättelseområdet som landet annars inte skulle vara möjligt på grund av att särskilda resurser eller faktiska möjligheter saknades för inhämtning.¹³⁷ Ibland kunde ett land genom sitt geografiska läge vara mer gynnat från underrättelsesynpunkt än Sverige. Å andra sidan hade Sverige ett utmärkt läge för att inhämta vissa typer av underrättelser från västra Sovjetunionen. Genom att samarbeta med andra länder på underrättelseområdet kunde vårt land få

¹³⁴ Se t.ex. Justitiedepartementet, *Fallet Bergling*, Överväganden angående åtgärder. Slutrapport av 1979 års särskilda juristkommission, Ds Ju 1980:2; *Fallet Bergling*, Rapport av 1979 års särskilda juristkommission, Ds Ju 1979:18; samt KU:s betänkande.

¹³⁵ SOU 1976:19, s. 47.

¹³⁶ SOU 1994:11, s. 139.

¹³⁷ SOU 1999:37, s. 125.

del av information som krävde sådana resurser m.m. som vi saknade.¹³⁸

Avseende Försvarsstabens kontakter åren 1949-69 uppgav Neutralitetspolitikkommisionen att samverkan i underrättelsehänseende förekom i efter hand tämligen etablerade former. Under 1940-talets senare del inleddes ett underrättelsesamarbete med Norge och i någon mån Danmark. Under senare delen av andra världskriget hade det svenska underrättelseväsendet lämnat information till Storbritannien, och detta samarbete fortsatte efter krigsslutet. Också med amerikanska flyg- och arméstridskrafterna i Europa förekom tidigt ett samarbete. Så småningom kom ett underrättelseutbyte med USA till stånd även på marinsidan. Mot slutet av 1950-talet förekom ett underrättelseutbyte mellan Försvarsstabens utrikesavdelning och samtliga försvarsgrenar i Norge, Danmark, Storbritannien och USA. Man utbytte information om Warszawapaktens "order of battle", dvs. förbandens sammansättning, organisation och gruppering, uppmarschmöjligheter, styrkeförhållanden, kapacitet på järnvägar, lastfartyg och hamnar samt ny teknik och materiel. Man ägnade sig även åt att gemensamt analysera materialet. Utbytet skedde alltid bilateralt. Under 1960-talet tillkom även ett visst samarbete med den franska underrättelsetjänsten.¹³⁹

7.2.7 Granskningar av och riktlinjer för underrättelsesamarbete

I fråga om underrättelsetjänstens samarbete med motsvarigheter i andra länder angav 1974 års Underrättelseutredning att ett samarbete förekom och att det var till gagn för Sverige att delta i sådant.¹⁴⁰ För svensk del har det således ansetts att vår strävan att bygga upp en oberoende nationell underrättelsetjänst och landets alliansfria ställning, inte uteslöt ett utbyte av information med andra länders underrättelsetjänster. Ett sådan informationsutbyte har istället setts som en naturlig och nödvändig del av underrättelsetjänstens arbete.¹⁴¹

Underrättelseutredningen konstaterade att Sverige fick en del material från andra länders underrättelseorganisationer och utan en

¹³⁸ SOU 1994:11, s. 139.

¹³⁹ SOU 1994:11, s. 139 ff; SOU 1976:19, s. 22.

¹⁴⁰ SOU 1999:37, s. 73.

¹⁴¹ Ibid s. 128.

organisation av IB:s typ skulle Sverige få svårigheter att delta i det samarbete som gav oss tillgång till detta. Det samarbete som förekommit hade godkänts av regeringen (chefen för Försvarsdepartementet). Underrättelseutredningen informerades om samarbetets omfattning och former, och fann att samarbetet varit betydelsefullt för att tillgodose försvarets behov av underrättelser och förenligt med landets utrikespolitiska hållning.¹⁴²

Riktlinjerna för utbyte av information med andra länders underrättelseorganisationer har i allt väsentligt varit oförändrade under lång tid och har varit förankrade hos de olika regeringarna.¹⁴³ I 1976 års beslut hänvisades till de grundsatser för samarbete med främmande underrättelsetjänster, som tidigare hade kommit till uttryck i bl.a. Försvarsutskottets respektive Konstitutionsutskottets betänkanden.¹⁴⁴ I riktlinjer som regeringen senare dragit upp för utlandssamarbete, i anvisningar till de inhämtande underrättelseorganisationerna, har bl.a. hänvisats till 1976 års beslut. Regeringen har angivit att samverkan med andra länder endast får styras av svenska behov och prioriteringar, att underrättelseverksamheten inte får bedrivas på uppdrag av någon annan stat och att andra staters intressen inte får gå före de svenska. Utbyte av information får enligt riktlinjerna endast ske under förutsättning att syftet är att tjäna statsledningen och det svenska totalförsvaret samt att lämnade uppgifter inte är till skada för svenska intressen.¹⁴⁵

1999 års Underrättelsekommitté redovisade angående samarbete mellan olika länders underrättelsetjänster, att det förekom ett vad som ofta betecknades som tätt samarbete mellan skilda länders underrättelsetjänster.¹⁴⁶ Samarbetet mellan underrättelseorganisationer i olika länder kunde i vissa fall gå längre än till ett utbyte av redan inhämtade underrättelser. Det kunde således förekomma att organisationerna hjälpte varandra även vid själva inhämtningen genom att förmedla kontakt med uppgiftslämnare, skaffa utrustning m.m.¹⁴⁷

Under hösten 1990 kom den svenska underrättelsetjänsten att debatteras bl.a. mot bakgrund av påståenden om ett hemligt samarbete med USA. Påståendena rörde ett för regeringen förborgat, alternativt ett med hela eller delar av regeringens goda minne

¹⁴² SOU 1976:19, s. 98.

¹⁴³ 1990/91:KU30 s. 36.

¹⁴⁴ SOU 1976:19, s. 113.

¹⁴⁵ SOU 1999:37, s. 73; 1991/91: KU 30, s. 36 f, samt 315 ff.

¹⁴⁶ SOU 1999:37, s. 126.

¹⁴⁷ SOU 1976:19, s. 47.

utövat sådant, samarbete i strid med den officiella alliansfria utrikespolitiska linjen. En av utgångspunkterna för påståendena var att amerikansk materiel skulle ha använts ombord på det signalspaningsflygplan av typ Tp79 (DC-3) som sköts ned år 1952. Riksdagsledamoten Bo Hammar (v), begärde i september 1990 att KU skulle granska hur och i vilken utsträckning regeringen utövade kontroll över den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Granskningen inriktades på regleringen och kontrollen av den militära underrättelsetjänstens internationella samarbete.¹⁴⁸

Till grund för utskottets granskning låg bl.a. en promemoria upprättad vid Försvarsdepartementet och en rapport från Försvarets underrättelsenämnd. Den senare redovisade granskningen av signalspaningen och utbyte med andra länders underrättelseorganisationer av informationer som hade inhämtats genom sådan spaning, och avsåg tiden från år 1976.¹⁴⁹

Nämnden framhöll att informationsutbytet var en naturlig och nödvändig del av underrättelsetjänstens arbete med att ge stöd åt landets samlade säkerhetspolitik samt att det måste ske inom ramen för riktlinjer som försvarsministern hade ansvaret för och som hade förankrats i regeringen. Nämnden fann inte annat än att underrättelsetjänsten i samband med förekommande utbyte av information hade iakttagit givna riktlinjer. Den fann från sina utgångspunkter inte anledning till anmärkning mot innehållet i sak i de granskade riktlinjerna. Dessa behandlade bl.a. frågan om med vilka staters underrättelsetjänster (eller motsvarande) som visst informationsutbyte fick ske. Enligt nämndens mening borde det övervägas att i den delen utforma riktlinjer på ett formellt fastare sätt.¹⁵⁰

När statssekreteraren Jan Nygren vid Försvarsdepartementet hördes av Konstitutionsutskottet våren 1991, frågade Bo Hammar om han bedömde det som uteslutet att det kunde pågå ett samarbete med andra länders underrättelsetjänster som regeringen var okunnig om? Nygren svarade att han bedömde det som uteslutet.¹⁵¹

¹⁴⁸ 1990/91:KU 30 s. 34, Bil. A 13.1 s. 297.

¹⁴⁹ "Promemoria angående regeringens kontroll av den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten", 1991-01-17, Försvarsdepartementet; samt rapporten "Den svenska underrättelsetjänstens samverkan med vissa andra länders underrättelsetjänster, m.m.", 1991-03-28, FUN, 1990/91:KU30, Bilaga A 13.1 och 2, s. 296 ff.

¹⁵⁰ 1990/91:KU 30 s. 36, Bil. A 13.2, s. 318 f.

¹⁵¹ 1990/91:KU 30 Bil B 7, s. 105.

7.2.8 Huvuddrag i svenskt underrättelseutbyte åren 1969–1989

Under perioden fortsatte redan etablerat samarbete med utländska underrättelseorganisationer och antalet partners var i princip konstant. Samarbetet förfaller ha grundats på förtroende. Inga formella eller skriftliga avtal skulle ingås. Samarbetet skulle kunna avbrytas omedelbart. Utredningen har inte heller funnit några skriftliga avtal eller liknande som reglerade samarbetet med enskild stat. Det förekom att chefer inom underrättelse- och säkerhetstjänsten rapporterade direkt till sittande försvarsminister, bland vilka engagemanget för övrigt uppges ha varierat. Utredningen har erfarit att försvarsminister Sven Andersson var angelägen om att samarbetet med amerikanerna skulle vara gott när relationerna mellan Sverige och USA svalnade under Vietnamåren. Samtliga uppgiftslämnare som utredningen talat med har uppgivit att det underrättelsesamarbete som Sverige medverkade i genomfördes på bilateral nationsbasis, med något enstaka undantag avseende FRA som särskilt beviljats av försvarsministern efter förfrågan från generaldirektören vid FRA. Samarbete med Nato förekom inte.

Chefen för Op 5 vid Försvarsstaben beskrev i ett handbrev till en svensk attaché tidig vinter 1982 underrättelsesamarbetets struktur i stora drag. Brevet pekade på vissa problem förknippade med detta liksom samarbetets ömtåliga natur:

Våra utländska kontakter är alltid ett känsligt område och vi riskerar ständigt att bli anklagade för otillbörligt samarbete med västländer. Det är därför viktig att vetskapen om detta samarbete hålls i en så liten krets som möjligt.

Samarbete och därmed sammankopplat ansvar bedrivs i princip inom tre mellan sig skilda områden.

- a) Studiebesök, deltagande i kurser och dylikt. Det är minst hemligt och ansvarig är principiellt försvarsgrenscheferna.
- b) Materieltekniskt samarbete. Detta är reglerat av olika avtal och tillåter informationsutbyte av hemliga uppgifter om respektive parts egen materiel. Det finns olika avtal som berör olika materielslag som får behandlas. Utbyte av detta slag sker genom FMV.
- c) Underrättelsesamarbete. Vid detta samarbete behandlas endast tredje part, dvs. Främmande makts stridskrafter, materiel m.m. Detta samarbete går genom Op 5.

Utlänningar har ofta svårt att förstå detta liksom att Sverige som neutral stat har en känslig situation.¹⁵²

¹⁵² Hbr från C Op 5, 1984-02-03, H. Hkv/MUST arkiv.

Utgångspunkten för underrättelsesamarbetet med andra länder var således ett ömsesidigt förtroende. Vänligt sinnade länder överlämnade underrättelser och mottog i gengäld uppgifter rörande t.ex. förhållandena i Östersjön och Warszawapakten. Det egna materialet "tvättades" före överlämnandet i syfte att den svenska inhämtningsförmågan inte skulle röjas. Material rörande Sverige överlämnades inte. Inom ramen för samarbetet kunde önskemål framföras samtidigt som man redovisade vad som kunde erbjudas. Till rutinerna hörde också att vid chefsbyten i Sverige och hos partners, personliga besök genomfördes hos motsvarande chefer. Det praktiska arbetet på armé-, marin- respektive flygunderrättelsesidan genomfördes av experter. Det förekom att personal tillhörande svensk underrättelsetjänst deltog i utbildning som anordnades av utländsk underrättelseorganisation. Viss utrustning anskaffades förmånligt från USA och i gengäld kunde amerikanerna delges spaningsresultat.

Utredarens bedömningar

Det hör till sakens natur att militär underrättelsetjänst måste omgärdas av en betydande sekretess. Underrättelsetjänstens effektivitet skulle allvarligt undergrävas om dess verksamhet, metoder och inriktning blev känd av de stater som är föremål för underrättelsetjänstens verksamhet. Detta gäller också de stater med vilka underrättelsetjänsten samarbetar i strävan att förbättra och fördjupa den egna informationsmassan. Även det förhållandet att samverkan sker med en viss stat eller organisation bör skyddas av sekretessen. Ett undantag i detta avseende har denna utredningen gjort i vad avser underrättelsesamarbetet med Förenta Staterna, eftersom detta förhållande är väl bekant.

Det för denna utrednings ändamål viktiga är att notera att underrättelseverksamheten, inklusive signalspaning, under det kalla kriget var av utomordentligt stor betydelse för Sveriges säkerhet och försvarsförmåga. Sverige med sin värnpliktsarmé och starka mobiliseringsberoende var mer än de flesta beroende av en högkvalitativ underrättelseinhämtning för tidigast möjliga förvarning. Det är belysande att praktiskt taget samtliga försvarsutredningar och försvarsbeslut under utredningsperioden ger uttryck för en stark prioritering av behovet av förvarning. Jag vill gärna understryka att den information jag under utredningens gång kunnat ta

del av bekräftar att underrättelseverksamheten i allmänhet- och signalspaningen i synnerhet på ett imponerande sätt kunnat förse det svenska försvaret med en god förvarning.

7.3 Militära kontakter i fredstid

I detta avsnitt redovisas de resor högre militära chefer företog och de resor som huvudsakligen var föranledda av materielanskaffning. Resor till väst var klart dominerande. I avsnittet belyses också dilemmat med eventuella kärnvapen ombord på fartyg som genomförde örlogsbesök.

7.3.1 Toppreseplanerna åren 1970/71–1989/90

Ett stort antal resor till utlandet företogs varje år av den militära organisationen. Alla resor skulle i förväg godkännas av regeringen. För fyra av de högsta, centralt placerade, militärerna – överbefälhavaren och cheferna för armén, marinen och flygvapnet personligen – upprättades en årlig s.k. toppreseplan. Dessa chefer genomförde i snitt två utlandsresor per år, oftast i kontaktskapande syfte till sina utländska motsvarigheter. Resorna medförde i regel utländska svarsbesök i Sverige, besök som också skulle godkännas av regeringen.

Toppreseplanerna för utredningens tjuugoårsperiod upptar ca 180 resor till ett tjugotal länder. Knappt en tredjedel av resorna gick till Norge, Danmark och Finland, men besök i Storbritannien, Frankrike, Västtyskland och Schweiz var lika vanligt förekommande som hos de nordiska grannarna. Till USA var 17 resor inplanerade och till Sovjetunionen tio. Det militära besöksutbytet med Sovjetunionen frystes ned under ett par år efter inmarschen i Tjeckoslovakien år 1968. Till följd av de ansträngda relationerna mellan Sverige och USA kunde inga besök på generals/amiralsnivå planeras under två år i början av 1970-talet.

Grovt räknat gick tio procent av resorna till öst, 60 procent till väst och 30 procent till neutrala länder eller länder som inte naturligt kan hänföras till vare sig väst eller öst.¹⁵³

¹⁵³ Planerna för de 20 år som utredningen har att studera finns i Krigsarkivet fram till år 1981 och därefter i Högkvarterets arkiv. En sammanställning av de planerade resorna är inte liktydig med antalet verkligen genomförda resor eftersom några resor med säkerhet inte blivit av. Detta framgår av senare toppreseplaner där det ibland anges att någon resa flyttats

7.3.2 Övriga resor

Som nämnts företogs årligen ett stort antal resor till utlandet av personal inom försvarsmakten. I försvarsmakten ingick myndigheter, som så småningom blev självständiga men med försvarsmakten samverkande. Överbefälhavaren ålades att årligen till regeringen överlämna en sammanställning av myndigheternas reseönskemål, dessa önskemål diskuterades i militärledningen innan de sändes in.

De flesta resorna var föranledda av materielanskaffningsprocessen. Med tanke på att det nästan uteslutande var från väst Sverige köpte sin materiel om den inte kunde anskaffas inom landet så fick hela reseprogrammet en klar västlig slagsida.

Resor kunde också vara föranledda av s.k. växeltjänstgöring. Svensk personal fick tjänstgöra vid något utländskt förband och vice versa – allt med regeringens godkännande. Sådan tjänstgöring syftade till att ge idéer om utvecklingen i motsvarande svenska förband. Det var bara med västliga länder sådant utbyte skedde.

Besöksutbyten skedde också mellan t.ex. kadettskolor i Sverige och utlandet, och mellan nordiska frivilligorganisationer. Också högre chefer på regional nivå genomförde ett besöksutbyte med sina nordiska respektive motsvarigheter (t.ex. militärbefälhavare, örlogsbaschefer, sektorchefer. Se avsnitt 7.7.)

Svenska elever skickades också utomlands för t.ex. specialkurser avseende någon materiel, som Sverige köpt. Även ifråga om taktisk och operativ utbildning skedde ett visst utbyte med väst. (Se avsnitt 7.7.)

7.3.3 Örlogsbesök

Att örlogsfartyg då och då gör besök i andra länder är en gammal tradition. Syftet med att göra detta kan variera. Det kan t.ex. handla om att visa upp sig, en form av makt demonstration, eller att ge besättningen tillfälle till avkoppling och rekreation. Förråds-komplettering kan vara ytterligare ett syfte, liksom eskort när ett

från tidigare budgetår. Några reserapporter har påträffats i arkiven men för både SOU 1994:11 och denna utredning har berörda befattningshavare uppgivit att rapport efter resa oftast bara gavs muntligt till försvarsministern. Med hänsyn till osäkerheterna kring det verkliga antalet genomförda resor kan därför någon exakt procentuell fördelning på länder inte göras. Materialet är dock tillräckligt stort och från tillräckligt lång period för att åtminstone några kommentarer ska kunna ges med rimlig säkerhet.

statsöverhuvud avlägger besök i annat land. Att utbyta erfarenheter, skapa goodwill och ge tillfälle till förbrödring är andra motiv för besök. Örlogsbesök i länder kring Östersjön har också i vissa fall uppfattats vara en politisk markering av Östersjöns status som fritt hav.

För örlogsbesök krävs tillstånd på diplomatisk väg. I Sverige har utländska framställningar om besök handlagts av Försvars- och Utrikesdepartementen. Sedan berörda insatser tillfrågats om lämpligheten av besök, med hänsyn till t.ex. egen övnings- eller utprovningens verksamhet, har Utrikesdepartementet lämnat svar. Vid positivt besked har därefter formellt regeringsbeslut fattats. Ett meddelat tillstånd brukar regelmässigt innehålla bestämmelser för besöket. Här anges normalt tid under vilket tillståndet att uppehålla sig på svenskt territorium gäller, besökshamn, var eventuell ankring får ske, vilken färdväg till berörd hamn som skall användas (oftast lotsled) och hur och var anmälan per radio skall ske före inpassage på svenskt vatten.

Utredningen har studerat huvuddelen av åren 1969–1989 inkomna framställningar om örlogsbesök.¹⁵⁴ Det kan konstateras att besök från Västtyskland, Storbritannien och USA dominerar. Amerikanska och brittiska besök omfattade vanligtvis 1–4 fartyg medan de västtyska besöken ofta gjordes med stora förband (t.ex. nio minsvepare, elva torpedbåtar eller sex ubåtar).

Anmärkningsvärt är att några amerikanska örlogsbesök i Sverige överhuvudtaget inte gjordes under sexårsperioden 1968–1973 (se kapitel 4).

Inte i något fall har någon begäran påträffats om samövning med svenska marinstridskrafter i samband med örlogsbesök. Däremot har i enstaka fall begäran gjorts om att på egen hand få bedriva navigerings- och ankringsövningar på svenskt vatten. Sådana framställningar har alltid avvisats.

Vid undersökningar när U 137 grundstött i Karlskrona skärgård år 1981 konstaterades att ubåten med stor sannolikhet var bestyckad med kärnvapen. Frågan uppstod då – inte bara i Sverige – om hur det förhöll sig med andra örlogsfartyg som – med tillstånd – kom på besök. Att föra in kärnvapen vid besök i Sverige är inte tillåtet. Det är å andra sidan inte heller tillåtet för svenska myndigheter att genomföra inspektion av främmande örlogsfartyg, som med vederbörliga tillstånd kommer hit. Amerikansk och brittisk

¹⁵⁴ 1974-06-25, dnr 186, HP 84 ha, UD:s arkiv.

princip var dessutom att inte kommentera beväpning om frågor ställdes, möjligen angav man att fartyget hade erforderlig sådan.

Problemet uppmärksammades i media, frågor ställdes i riksdagen och örlogsbesökens vara ifrågasattes. Lösningen blev att Utrikesdepartementet sedan år 1983 i svar på besöksframställningar tar med texten ”Det råder generellt förbud mot att införa kärnvapen vid besök i Sverige. Sveriges regering utgår från att detta förbud strikt iakttages.”¹⁵⁵ Motsvarande text tas inte med i det formella regeringsbeslutet som följer på Utrikesdepartementets svar.

7.4 Samverkan rörande säkerhet i fred för flyg och ubåtar

I syfte att i fred förbättra flygsäkerheten etablerades i början av 1950-talet ett samarbete mellan flygvapnen i Sverige, Danmark och Norge. Ett liknande samarbete inleddes ungefär vid samma tid mellan marinerna i samma länder i syfte att undvika olyckor vid ubåtsövningar. Nedan redovisas kortfattat detta samarbete som således enbart avsåg övningsverksamhet i fred.

7.4.1 Samverkan rörande flyg

I början av 1950-talet inleddes ett flygsäkerhetssamarbete mellan det svenska, norska och danska flygvapnet. Syftet var att förbättra säkerheten vid flygningar över svensk-norsk-danska farvatten och landgränsområdet mellan Sverige och Norge. Dessutom skulle samarbetet minska riskerna för ofrivilliga gränsöverskridanden, dvs. kränkningar. Bakgrunden var att incidenter föranledda av hastiga väderomslag hade inträffat och att dåtida flygplan hade korta räckvidder och därmed små bränslemarginaler. Genom samarbetet skulle det vara möjligt för ett flygplan i nöd att vid behov landa i ett grannland. Förfarandet i sådana situationer skulle vara förberett och övat.

Samarbetet betecknades som känsligt och hölls till en början hemligt. För att undvika misstankar om att det fanns dolda syften med verksamheten gjordes den öppen år 1960 och samarbetet formaliserades. Någon gemensam överenskommelse med två Natoländer kunde Sverige dock inte träffa med hänsyn till sin

¹⁵⁵ PM 1983-03-18, HP 84 Ba, UD:s arkiv.

säkerhetspolitik. Istället gjordes överenskommelser bilateralt och likalydande bestämmelser gavs ut i de tre länderna. Samarbetet kom att benämnas SVENORDA (Sverige, Norge och Danmark). Det fortsätter än idag.

Inom ramen för samarbetet kunde militära flygplan övervakas i luften, navigeringshjälp och väderinformation vid behov ges och, som nämnts, i fall av nöd kunde landning i annat land ske. Bestämmelserna förutsatte också övningar i nödlandning, men tillstånd på diplomatisk väg krävdes i förväg. Antalet landningar var begränsat (24 per år i vardera Danmark och Norge och vice versa). Högst två stridsflygplan (och erforderligt transportflyg med markpersonal och utrustning) fick landa vid varje tillfälle. Övningslandningar skulle dessutom vara separata flygningar, dvs. några andra övningar eller uppdrag fick inte utföras i anslutning härtill. Språket var engelska.¹⁵⁶

I Sverige var år 1973 elva flygplatser (varav fyra civila) förberedda för verkliga nödlandningar och åtta för övningsnödlandningar. I Norge var siffrorna likartade, i Danmark cirka hälften av Sveriges. Med jämna mellanrum ordnades konferenser kring samarbetet. Vid dessa dryftades erfarenheter, behov att med hänsyn till t.ex. teknisk utveckling modifiera bestämmelserna och den framtida övningsverksamheten.¹⁵⁷ Genom samarbetet kom viss sambandsutbyggnad att ske (med svensk utrustning) och svenska piloter fick någon kännedom om Nato:s rutiner. Engelsk terminologi fick också läras in före varje övning.¹⁵⁸ Med hänsyn till tillåten övningsfrekvens fick dock inte alla piloter möjlighet att övningsnödlanda utomlands. Verkliga nödlandningar inom SVENORDA-ramen har genomförts vid några få tillfällen.¹⁵⁹

Redan på 1970-talet aktualiserades frågan om ett mellanstatligt avtal mellan länderna ifråga om SVENORDA-samarbetet.¹⁶⁰ Det kom dock att dröja ända till år 1990 innan frågan fick sin lösning. Då undertecknande på svensk sida försvarsministern bilaterala avtal med Norge och Danmark.¹⁶¹ År 2001 tillkom ett motsvarande flygsäkerhetssamarbete med Finland.¹⁶²

¹⁵⁶ Neutralitetspolitikkommisionens betänkande, *Om kriget kommit...*, SOU 1994:11, s. 133 ff och s. 146.

¹⁵⁷ Skrivelse 7354:62202, 1973-10-08, Chefen för flygvapnet, Krigsarkivet.

¹⁵⁸ SOU 1994:11, s. 133 ff och s. 146.

¹⁵⁹ Uppgifter från Flygtaktiska kommandot, Uppsala.

¹⁶⁰ Skrivelse 7354:62202, 1973-10-08, Chefen för flygvapnet, Krigsarkivet.

¹⁶¹ Protokoll från regeringssammanträde, 1990-01-18, nr. 108/90 och 109/90, Regeringskansliets centralarkiv.

¹⁶² Protokoll från regeringssammanträde, 2001-05-31, Regeringskansliets centralarkiv.

7.4.2 Samverkan rörande säkerhet vid ubåtsövningar¹⁶³

I Neutralitetskommissionens betänkande framfördes i en vag formulering misstanken att det under 1960-talet förekom ömse-sidiga orienteringar mellan företrädare för de danska, norska och svenska marinerna om "vad man bedömde som absolut nödvändigt att man på ömse sidor var underkunnig om. Det kunde t.ex. gälla de egna ubåtarnas operationer."¹⁶⁴ Utredningen har närmare granskat denna fråga. För att undvika att svensk ubåt i fred skulle kollidera i undervattensläge med dansk eller norsk ubåt liksom för att undvika andra typer av incidenter eller olyckstillbud hade Chefen för marinen (CM) beordrat rapportering av ubåtsövningar inom vissa områden. Bestämmelserna, som utgavs på hemlig marinorder (mo H), hade tillkommit efter samverkan med motsvarande chefer i Danmark och Norge.

Den äldsta order gällande informationsutbyte om planerad verksamhet med ubåt i undervattensläge som utredningen funnit är mo H 3 den 17 januari 1956. Denna hemliga marinorder kom med åren att ändras eller ersättas av senare versioner.¹⁶⁵ De nya utgåvorna föranleddes av mindre ändringar av områdenas gränser. Innehållet i dessa var emellertid i princip oförändrat. I och med 1966 års ledningsreform ändrades rapporteringsvägarna. I mo H 8/68 tillkom bestämmelser om hur nära främmande makts sjöterritorium svenska örlogsfartyg fick uppträda.

Föreskrifterna för svenska, danska och norska ubåtar kan exemplifieras med mo H 56 den 28 juli 1961, rubricerad "Rapportering av ubåtsövningar i vissa farvatten". I denna stadgades vad gäller Danmark att när svensk ubåt avsåg uppträda i undervattensläge på fritt hav i Östersjön söder om latituden N 55° 39' och väster om longituden E 16° 00', samt i Skagerack söder om latituden N 58° 00' – punkten N 58° 00', E 10° 30' – punkten N 58° 15', E 08° 00' skulle meddelande härom lämnas till CM (Marinstaben) viss tid i förväg. Genom CM:s försorg delgavs berörd dansk myndighet.

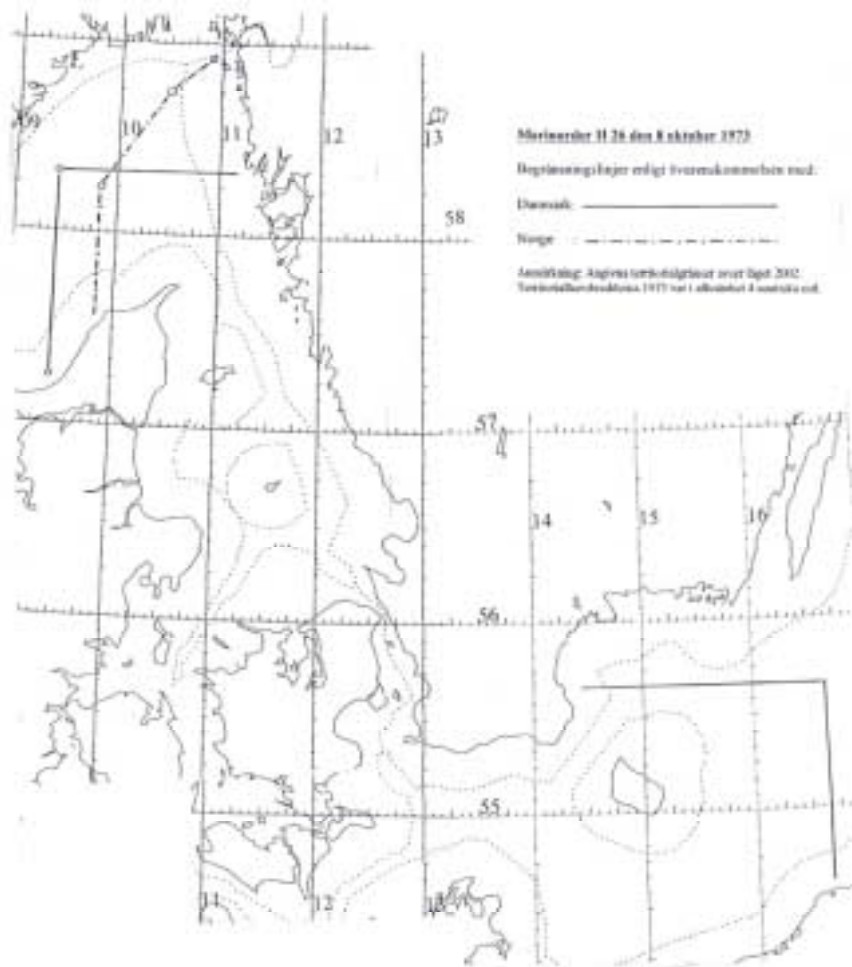
Då dansk ubåt avsågs uppträda i undervattensläge på fritt hav inom samma område skulle information härom av vederbörande danska myndighet delges CM, som i sin tur skulle orientera

¹⁶³ Underlaget i detta stycke, om inte annat anges, är hämtat från Marinstabens hemliga arkiv, Krigsarkivet.

¹⁶⁴ SOU 1994:11, s. 223.

¹⁶⁵ Dessa marinordrar hade beteckningarna H 65/58, H 77/59, H 56/61, H 8/68, H 26/73 och H 14/75 med ändring i H 7/76.

underställda svenska marina myndigheter, dvs. Chefen för Kustflottan (CKF) och berörd marinkommandochef (CMK). Motsvarande bestämmelse om utbyte med vederbörande norska marina myndighet av information om förestående uppträdande av svensk respektive norsk ubåt i undervattensläge på fritt hav gällde inom följande område i Skagerack: Söder och öster respektive norr och väster om en linje genom Grisbådans lysboj – punkten N 58° 45', E 10° 30' – punkten N 58° 15', E 09° 50' – danskt territorium. De med Danmark och Norge överenskomna begränsningslinjerna framgår av bifogade kartskiss. Kommunikationen mellan de svenska, danska och norska marina myndigheterna skedde som regel via respektive lands diplomatiska representation (marinattachén).

Dessa bilaterala överenskommelser på marinchefsnivå resulterade i att det årligen sändes och mottogs några stycken skrivelser med orienteringar om planerade svenska, danska och norska ubåtsövningar inom de angivna områdena. Inte i något fall har någon incident, där ubåtar från nämnda länder varit i kontakt med varandra, rapporterats. Även om risken för en kollision mellan två ubåtar i undervattensläge är liten har överenskommelserna bidragit till ökad ubåtssäkerhet.

Det har av tidsskäl inte gått att klarlägga när och på vilket sätt mo H 14/75 upphävdes. År 1981 övervägdes emellertid i marin-staben en uppdatering. Denna kom dock inte till stånd, troligtvis beroende på det växande antalet ubåtsincidenter. Eftersom svenska ubåtar kom att utnyttjas i ubåtsskyddsverksamheten var det knappast aktuellt att till andra länder redovisa var dessa ubåtar avsågs operera.

I anslutning härtill bör erinras om det mångåriga samarbete inom ubåtsräddningsområdet som funnits mellan de danska och svenska marinerna. Då Danmark saknade dyktank för utbildning och övningar av ubåtsbesättningar i fri uppstigning från sjunken ubåt, övade danska ubåtsbesättningar årligen under några veckor i dyktanken i Karlskrona. Detta har alltid skett efter vederbörligt tillstånd av Försvarsdepartementet.

Ifråga om de ovannämnda bilaterala överenskommelserna finns anledning framhålla två saker. Det första är att bestämmelserna tillkom innan västtyska marinen hade några ubåtar. Sedermera har Danmark genom Natointern samverkan informerat också om västtyska ubåtsövningar. Av sådant danskt förhandsmeddelande har därvid framgått att den lämnade informationen avsett västtysk ubåtsverksamhet. Från Förbundsrepublikens sida gjordes emellertid år 1971 på diplomatisk väg en begäran om information om svenska fasta dykområden. I skrivelse från Försvarsdepartementet den 6 december 1971 redovisades de områden inom vilka förhandsinformation lämnades till Danmark och Norge. Någon bilateral överenskommelse med Förbundsrepubliken Tyskland om utbyte av förhandsinformation synes dock inte ha varken föreslagits eller begärts.

Det andra är att överenskommelserna enbart gällde i fred och syftade till ökad ubåtssäkerhet. De utgjorde således på intet sätt någon överenskommen "operativ uppdelning" av södra Östersjön och av Västerhavet att gälla i krig. Vid en beredskapssituation eller senast vid en neutralitetsförklaring torde Sverige ha sagt upp

överenskommelserna om ubåtssäkerhet i fred. Den citerade frasen i Neutralitetspolitikkommisionens betänkande kan följaktligen inte avse samverkan av operativ karaktär.

7.5 Förberedelser för anskaffning av materiel och förnödenheter i krig¹⁶⁶

7.5.1 Försvarets uthållighet och importplanläggning

Sverige hade en planläggning för att kunna utstå ett relativt långt krig och ha uthållighet också om vi blev isolerade. Den materiella uthålligheten var fundamental för vår alliansfrihet, och att Sverige skulle klara avspärningssituationer på egen hand var en viktig förutsättning för neutralitetspolitikens trovärdighet. Stora övningar och spel som genomfördes inom försvarsmakten belyste uthållighetsfrågornas betydelse. För att säkerställa uthålligheten vid krigsfara eller ett eventuellt krig planerades kompletteringar utöver ordinarie anskaffning. Så kallad forcerad materielanskaffning, dvs. en anskaffning först i krislägen, medgav möjligheter till besparingar i fredstid. Metoden kunde innebära att den inhemska produktionstakten ökades men också att behovet av vissa strategiska produkter och materiel tillgodosågs genom s.k. särskild importplanläggning. Därutöver kunde exportembargo införas – vilket också gjordes under andra världskriget – dvs. exportproduktion i våra egna försvarsindustrier, t.ex. ammunition, togs i anspråk för rikets behov.

Neutralitetspolitikkommisionen konstaterade att det svenska militära försvarets uthållighet under ett längre krig var, trots en omfattande lagring av strategiskt betydelsefulla varor, beroende av import av krigsmateriel och andra krigsviktiga förnödenheter. Det var således en angelägen uppgift att utomlands anskaffa de varor som behövdes och att ordna med transport av dem till Sverige.¹⁶⁷ I betänkandet redovisades uppgifter rörande Försvarsstabens importplanläggning åren 1949–1969. Försvarsstaben hade i samråd med försvarsgrensförvaltningarna undersökt vilka möjligheter som förelåg att utnyttja krigsmateriel som tillverkats i västmakterna för

¹⁶⁶ Som underlag för detta avsnitt har, förutom de nedan redovisade källorna, information använts som inhämtats genom intervjuer med följande personer: Per Rudberg, Bengt Gustafsson, Johan Hederstedt, Barbro Westerholm, Karl-Axel Norberg, Anders Thunborg, samt Jan Warren.

¹⁶⁷ Neutralitetspolitikkommisionens betänkande, *Om kriget kommer...*, SOU 1994:11, s. 263.

att tillgodose den svenska krigsmaktens omedelbara behov av krigsmateriel. Undersökningarna resulterade i listor på önskvärda materielslag, en bedömning av vilket land som kunde antas leverera materiel etc. NPK uppger att listorna tycks, i enlighet med vad som förutskickades i början på 1950-talet, ha hållits aktuella i vart fall en bit in på 1950-talet. Därefter föreföll denna å jourhållning ha förlorat sin aktualitet under ett antal år. Detta kunde hänga samman med att man under senare delen av 1950-talet och en bit in på följande decennium räknade med att ett eventuellt krig skulle inledas med en våldsamt kärnvapenduell mellan stormakterna.¹⁶⁸

7.5.2 Särskild importplanläggning efter år 1969

Importplanering har fortsatt under den period som utredningen har att studera. Regeringen medgav i oktober år 1968 att överbefälhavaren i samråd med Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF) skulle låta planlägga snabb import vid krig eller krigsfara av viktiga förnödenheter för försvarsmaktens behov enligt vissa angivna bestämmelser. Dessutom föreskrevs att överbefälhavaren inte fick ge direktiv om förhandlingar med utländska myndigheter eller företag i denna fråga utan tillstånd av chefen för Försvarsdepartementet. Kunskapen om planläggningen hölls i en liten krets och försågs med ett täcknamn.¹⁶⁹

I syfte att förbereda en snabb handläggning av dessa importärenden utfördes särskild planläggning av FMV, och efter hand även Försvarets Sjukvårdsstyrelse, i samråd med överbefälhavaren och berörd försvarsgrenschef.¹⁷⁰ Förteckningarna skulle revideras årligen genom chefens för Försvarsstabens försorg, med ledning av de uppgifter som centrala förvaltningsmyndigheter insänt till överbefälhavaren. I en sammanställning från år 1969 över försvarsmaktens importbehov redovisades engångs- och månadsbehov av olika förnödenheter. Totalt importbehov i ton redovisades liksom

¹⁶⁸ SOU 1994:11, s. 264 f.

¹⁶⁹ Särskild importplanläggning, KvH 14/68, 1968-10-31, KH. Gemensamt försvar, utrikes- och handelsärende. Bestämmelserna för handläggning av importärenden i ett skärpt utrikespolitiskt läge eller under krig framgick i en bilaga till ÖB:s "Grundläggande bestämmelser, direktiv och anvisningar rörande förvaltnings- och underhållsverksamhetens bedrivande i krig jämte härmed sammanhängande krigsförberedelsearbete", HP 10 Ab, UD:s arkiv; och Fst/Kvm 1969-02-03, nr. H 500, Chefsexp, Serie B I, Försvarsstabens KH-arkiv, Högkvarteret.

¹⁷⁰ Fst/Kvm 1969-02-03, nr H 500, Chefsexp, Serie B I, Försvarsstabens KH-arkiv; och Överbefälhavaren KvM 1980-02-04 KH 500, Chefsexp, Serie B I, Försvarsstabens KH-arkiv, Högkvarteret.

vilket land som antogs kunna leverera. I vissa fall angavs flera exportländer för samma förnödenhet. Förhållandena vid anskaffningstillfället såsom leveransmöjligheter, transportkapacitet och transportsäkerhet etc., fick bli avgörande för val av exportland.¹⁷¹

I Försvarsstabens "Arbetsgrupp Krigsproduktion" slutrapport år 1977 konstaterades att importberoendet av råvaror, halvfabrikat och komponenter hade ökat efter hand och berörde ett flertal för försvarsmakten väsentliga materielområden. Importberoendet var stort även för till synes enkla konstruktioner och allmänbruksvaror.¹⁷²

Importplanläggningen omfattade vid periodens inledning förnödenheter som tillverkades inom Storbritannien, Kanada och USA, och som var av avgörande betydelse för försvarsmaktens uthållighet och som direkt eller efter endast smärre förändringar kunde användas av svenska krigsförband.¹⁷³ Under 1970-talets första år utökades antalet planerade exportländer¹⁷⁴. I början av 1980-talet talades om förnödenheter tillverkade främst i Nordamerika och Västeuropa. Sammantaget rörde det sig om ett dussintal länder. Större exportländer var Storbritannien och USA men det fanns exempel på import från öst såsom atropin från Polen, vilket kunde användas i en autoinjektor mot vissa typer av nervgas.¹⁷⁵

Förteckningarna över importbehoven skulle utgöra underlag för beskickningarnas åtgärder rörande import. I ett skärpt läge skulle ÖB:s direktiv erhållas eller inhämtas innan förhandlingar med berörda länders myndigheter eller andra åtgärder vidtogs. I den händelse att svenska hamnar inte kunde utnyttjas angavs alternativ till dessa.¹⁷⁶ Försvarsattachéerna kunde ha en uppgift i samband med importplanläggningen men var inte alltid medvetna om detta. I en skrivelse upprättad vid Försvarsstabens i maj 1989 rörande importplanläggningen, konstaterades att det var nödvändigt för vissa försvarsattachéer att redan i fred få ta del av denna planläggning. Det uppgavs vidare att sammanställningarna dithills utförts av

¹⁷¹ Fst/Kvm 1969-02-03, nr H 500, Chefsexp, Serie B I, Försvarsstabens KH-arkiv, Högkvarteret.

¹⁷² Krigsproduktion. Slutrapport. Avsnitt 1 Sammanfattning av genomförda studier. Fst Ag Krigsproduktion KH Bil till Fst 1977-11-01 Kvm H 0822, FS KH c-exp 771103 KH 0822:58, Högkvarteret.

¹⁷³ Fst/Kvm 1969-02-03, nr H 500, Chefsexp, Serie B I, Försvarsstabens KH-arkiv.

¹⁷⁴ Fst/Kvm 1974-01-22, nr H 500, Högkvarteret.

¹⁷⁵ Överbefälhavaren KvM 1980-02-04 KH 500, Chefsexp, Serie B I, Försvarsstabens KH-arkiv, Högkvarteret.

¹⁷⁶ Särskild importplanläggning, KvH 14/68, 1968-10-31, KH, HP 10 Ab, UD:s arkiv.

överbefälhavaren, men att några sådana inte hade gjorts sedan år 1984 bl.a. beroende på att de myndigheter som skulle insända underlag inte inkommit i tid, helt uteblivit med underlag eller också hade all erforderlig information inte redovisats till ÖB. Under hösten år 1989 avsågs planeringen överarbetas även i andra stycken.¹⁷⁷

I bestämmelserna rörande handläggning av dessa importärenden framgår att viktiga beskickningar i krig torde komma att förstärkas exempelvis med inköpskommissioner. För förstärkning av beskickningarna bl.a. i London, Washington och Ottawa förberedde FMV utsändande av sådana.¹⁷⁸ I dessa inköpskommissioner kunde generalpersoner (i huvudsak pensionerade) ingå men även företrädare för svenskt näringsliv. Kommissionerna utsändes antingen efter direktiv av ÖB eller sedan ÖB:s tillstånd inhämtats.¹⁷⁹ Kommissionen skulle efter ankomst till respektive land uppta alternativt fullfölja påbörjade förhandlingar rörande anskaffning och försändning av försvarsmateriel till Sverige.

Kommissionerna stod under lång tid under ledning av en senior officer. Enligt denne var såväl Olof Palme som Sven Andersson införstådda med uppdraget som primärt var att säkerställa att Sverige fick tillgång till väsentlig materiel. Denne förutsatte att uppdraget skulle initieras med ett regeringsbeslut.

En avgörande fråga i samband med importplanläggningen är huruvida tänkta exportländer verkligen skulle leverera i händelse av kris eller krig. Neutralitetspolitikkommisionen redovisade en tämligen avvaktande västmaktsinställning under 1950-talet till det svenska behovet av krigsimport. Den grundläggande principen var att Natostaternas egna behov prioriterades.¹⁸⁰

Försvorstabens tidigare nämnda "Arbetsgrupp Krigsproduktion" från år 1977 sammanfattade vad gällde krigsanskaffningens inverkan på uthålligheten samt bedömd risktagning avseende import: Genom högt utvecklad inhemsk industri och forskning hade, enligt Arbetsgruppen, de flesta materielslag kunnat ges för våra förhållanden anpassade egenskaper – svensk profil. Det innebar, enligt Arbetsgruppen, att möjligheterna att komplettera tillgångarna genom köp utomlands i krigslägen och krig var be-

¹⁷⁷ ÖB Operationsledningen 1989-05-31, Kvm 500 637 Centralexp. utg skr, Serie B I, Högkvarteret.

¹⁷⁸ Fst/Kvm 1969-02-03, nr H 500, Chefsexp, Serie B I, Försvorstabens KH-arkiv.

¹⁷⁹ Överbefälhavaren KvM 1980-02-04 KH 500, Chefsexp, Serie B I, Försvorstabens KH-arkiv, Högkvarteret.

¹⁸⁰ SOU 1994:11, s. 264.

gränsade till ett fåtal produkter och då främst sådana som i fred köptes utomlands. Arbetsgruppen uppgav vidare att möjligheter att importera färdig krigsmateriel eller komponenter av råvaror för produktion av krigsmateriel i en krissituation, i hög grad torde styras av politiska ställningstaganden baserade på de förhållanden (typ av kris) som rådde vid importtillfället. Situationerna bedömdes kunna variera från den ena ytterligheten med i princip obegränsade importmöjligheter till den andra med total avspärrning. Mot den osäkra bakgrunden drog Arbetsgruppen slutsatsen att det torde vara orealistiskt och förenat med alltför stor risktagning att basera återtagning av brister i fredsanskaffning på import i krislägen och krig. Det var dock angeläget att som grund för möjlig import, kontinuerligt aktuellthålla särskilda importplaner.¹⁸¹

Utredningen har erfarit att man från militär sida ofta uppfattade planeringen som viktig och bra samt att det fanns ett gott förtroende för att vissa särskilt betydelsefulla länder verkligen avsåg att exportera till Sverige om frågeställningen aktualiserades. Diskussioner förekom emellertid på hög nivå inom Försvarsstaben respektive FMV:s ledning då vissa uttryckte skepsis över möjligheterna att realisera planläggningen eftersom Sverige inte tillhörde en allians. En illustration av denna problematik, avseende sjukvårdsberedskap, återfinns i samband med krisen i Persiska viken år 1990, då ett viktigt narkosmedel försvann från marknaden eftersom hela produktionen köptes upp av de med USA förbundna staterna.

7.5.3 Transporter

Neutralitetspolitikkommisionen sammanfattade angående transporter att det fanns en viss beredskap inom sjöfartsnäringen att i krig samordna de svenska transportresurserna med västmakternas. Förhoppningen var att en sådan samordning skulle ha kunnat medverka till en välvillig inställning från västmakternas sida när det gällde att låta svenska fartyg med last avsedd för Sverige ingå i deras konvojer över Atlanten och Nordsjön. Också för det civila trafikflyget fanns en liknande planering, avslutade kommissionen.¹⁸²

¹⁸¹ Krigsproduktion. Slutrapport. Avsnitt 1 Sammanfattning av genomförda studier. Fst Ag Krigsproduktion KH Bil till Fst 1977-11-01 Kvm H 0822, FS KH c-exp 771103 KH 0822:58, Högkvarteret.

¹⁸² SOU 1994:11, s. 268.

Mot bakgrund av erfarenheterna från andra världskriget hade Väst kustens Marindistrikt till uppgift att leda och skydda västerifrån kommande importsjöfart. Planläggningen härför vidmakthölls under 1950- och 60-talen. Uppgiften överfördes år 1966 till militärbefälhavaren (MB V), men reducerades mot slutet av 1970-talet till en beredd uppgift, eftersom för eskortering lämpliga fartyg utrangeades. Den till marindistriktet ställda uppgiften innebar att samverkan med västmakt eventuellt skulle komma att aktualiseras i händelse av kris och/eller krig.

Enligt regeringens instruktion för Luftfartsverket från år 1967, angavs bl.a. att: under beredskapstillstånd och krig skulle Luftfartsverket främst tillgodose det totala försvarets krav. Luftfartsverket skulle sörja för beredskapsplanläggning för den egna verksamheten och för den civila luftfarten i den mån sådan planläggning icke ankom på annan myndighet.¹⁸³ Luftfartsverket hade i den egna publikationen ”Bestämmelser för luftfartsverket under beredskapstillstånd och krig (BLUK)”, fastställd våren 1968, preciserat uppgifterna i krig, bl.a. att ”förbereda och leda den utrikes luftfart, som kan komma att bedrivas.”¹⁸⁴

I en till skrivelse från Luftfartsverket till Kommunikationsdepartementet från augusti 1969 uppmärksammades att den för krig planerade civila luftfarten inte blev operativ förrän huvuddelen av grundberedskapen blivit uppbyggd. Eftersom man befann sig i början av uppbyggnadsskedet betraktades beredskapen som helt otillfredsställande. Enligt en överenskommelse med ÖB skulle verkets planläggning omfatta ca åtta DC-8 och övergångsvis ett mindre antal SE-210 Caravelle.¹⁸⁵

Luftfartsverket ansåg att uthålligheten för det större civila flygtransporttonnaget var högst otillfredsställande. Av skrivelsen framgår när det gällde tillgängliga civila transportflygplan med deras verkstadsresurser och bedömd uthållighet, att den tekniska underhållstjänsten av dessa flygplan var fördelad enbart för SAS/ABA (Aktiebolaget Aerotransport) till fem olika länder, och att de på kort sikt viktigaste tjänsterna var förlagda utomlands. Medräknades även övriga flygbolag tillkom ytterligare två andra länder. Vid en avspärrning från de utländska verkstäderna nedgick uthålligheten starkt och befintliga flygplan skulle köras ned efter ett för-

¹⁸³ Skrivelse från generaldirektören (åren 1952-80) Henrik Winberg, Luftfartsverket, till utrikesrådet Wilhelm Wachtmeister, Utrikesdepartementet, 1971-11-09, HP 10 Ab, UD:s arkiv.

¹⁸⁴ Kommunikationsdepartementet, H16/68, hemliga arkivet, Riksarkivet.

¹⁸⁵ Kommunikationsdepartementet, H23/69, hemliga arkivet, Riksarkivet.

hållandevis ringa antal gångtimmar. Detta ordval innebar en nedtoning i jämförelse med utkastet till skrivelse där uthålligheten nedgick *helt* och befintliga flygplan skulle köras ned efter ett *litet* antal gångtimmar.¹⁸⁶ Luftfartsverket menade om någon nämnvärd uthållighet vid en avspärning skulle kunna säkras, måste antingen ett visst lager av reservdelar och komponenter till flygplanen anskaffas och uppläggas inom landet, eller också måste andra verkstadsresurser förberedas inom landet.¹⁸⁷

Angående en bilaga avseende förutsedda importbehov flygledes vid kris- och krigsläge konstaterade Luftfartsverket, att med de importländer som Försvarsstaben angivit för färdig krigsmateriel, åtgick för engångs- och en månadsimport i stort hela DC-8-flottans transportkapacitet.¹⁸⁸

I en skrivelse till utrikesrådet Wilhelm Wachtmeister vid Utrikesdepartementet från november 1971 fäste generaldirektören Henrik Winberg vid Luftfartsverket uppmärksamheten på behov av samråd med amerikanska Federal Aviation Agency (FAA) avseende teknisk planläggning för utrikes civil luftfart under beredskapstillstånd eller andra särskilda förhållanden. Winberg betonade att det var angeläget att dessa samråd kunde fortsätta mellan de svenska och amerikanska luftfartsmyndigheter och uttryckte tacksamhet om Wachtmeister kunde medverka till att föra ned ärendet till denna nivå.¹⁸⁹

Luftfartsverket konstaterade beträffande behovet av teknisk planläggning, att utrikes civil luftfart under beredskapstillstånd eller andra särskilda förhållanden kunde komma till stånd först efter politiska överenskommelser. Dessa flygningar avsågs utföras med ABA:s större transportflygplan för att främst tillgodose ett prioriterat behov av varuutbyte, samt för vissa passagerartransporter. Luftfartsverket hade i första hand ansett att USA och England borde vara destinationsländer i denna planläggning.

Överläggningar i dessa frågor hade tid efter annan förts sedan januari 1952 med olika amerikanska myndigheter. Det första avtalet daterade sig från februari 1952. Ett annat avtal undertecknades i mars 1968. Överläggningar hade förts mellan respektive lands luftfartsmyndigheter. Kontakter hade också förevarit med andra länder och mellan de norska och svenska luftfartsmyndigheterna

¹⁸⁶ Utkast till skrivelse till Kommunikationsdepartementet 5.6.1969, H, Luftfartsverkets arkiv.

¹⁸⁷ Kommunikationsdepartementet, H23/69, hemliga arkivet, Riksarkivet.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Skrivelse från GD Lfv till Wachtmeister, 1971-11-09, HP 10 Ab, UD:s arkiv.

undertecknades ett avtal i september 1969. Detta avtal reglerade bl.a. sambands- och kryptofrågor. Vidare hade representanter för den kanadensiska luftfartsmyndigheten i mars 1968 orienterats om USA-avtalet. Samtal mellan Storbritannien och Sverige hade inte förts sedan år 1963 och något avtal förelåg inte. Utredningen har besökt Luftfartsverkets arkiv men ovan nämnda skrivelse, som påträffats i Utrikesdepartementets arkiv, kunde inte återfinnas. Några dokument med liknande innehåll har inte heller påträffats.

I fråga om det aktuella förhandlingsläget med FAA, preciserade Luftfartsverket vissa problemställningar rörande procedur- och kommunikationsfrågor vid flygtrafik över Nordatlanten, vilka i viss mån berörde även mellanliggande nationer. FAA hade i september år 1971 meddelat att State Department inte funnit det önskvärt att den civila luftfartsmyndigheten gick in på förhållanden som berörde andra parter än USA och Sverige. Diplomatiska kanaler anvisades fortsättningsvis.

Luftfartsverkets uppfattning var att arbetet med frågor av denna art – med hänsyn till sekretess och huvudsaklig karaktär av teknisk ”grundplanläggning” – borde bedrivas utan inblandning av politiska instanser. Syftet var endast att skapa tekniska förutsättningar för eventuell utrikes luftfart. Det förutsattes hela tiden att det krävdes politiska beslut innan flygtrafik kunde påbörjas. Luftfartsverket fann det angeläget att ärendet fördes ned till sådan nivå att berörda tekniska instanser kunde återuppta överläggningarna.¹⁹⁰

Vid en bedömning av förberedelse för anskaffning utifrån av materiel och förnödenheter i händelse av krig måste beaktas att mycket av den ifrågavarande verksamheten som skedde under de första decennierna efter andra världskriget återspeglar erfarenheterna av de betydande försörjningsproblem som drabbade det neutrala Sverige under detta krig.

Efter hand har dock övertygelsen blivit att varaktigheten av ett krig i Europa skulle bli en fråga om månader, inte år. I en öst-västkonflikt skulle förutsättningarna för en möjlig import via Västkusten kunna bli mer gynnsamma än under andra världskriget då Tyskland delvis kunde blockera Skagerack och Kattegatt. Ovan nämnda skäl kan ha bidragit till att försörjningsproblemen i en ny konflikt kanske inte bedömts som djupgående på samma sätt som tidigare. I vad avser försvarsförmågan kunde dock materielbrist bli ett allvarligt problem. (Se avsnitt 6.4.)

¹⁹⁰ Ibid.

7.6 Frågan om hjälp utifrån

Enligt 1962 års amerikanska riktlinjedokument, som redovisats i detalj, skulle Förenta Staterna ingripa till Sveriges försvar i händelse av ett sovjetiskt angrepp på Sverige. Denna politik var giltig under hela 1970-talet och sannolikt i någon form även till år 1989, när yttre omständigheter gjorde den obsolet. Under utredningens gång har betydande möda nedlagts på att utröna om detta åtagande dels var känt för svensk regering och försvarsmakt, dels påverkat svensk försvarsplanering och/eller föranlett reciproka åtgärder. I de svenska arkiven har inte funnits några spår av detta, ej heller har någon av de personer, från regering, försvarsmakt eller Utrikes- och Försvarsdepartementen som jag haft tillfälle samtala med, sagt sig ha kännedom om detta. Neutralitetspolitikkommisionens betänkande och bakgrundsdokumentation inrymmer inte något om att innehållet i det av kommissionen behandlade tidigare dokumentet år 1960 från nationella säkerhetsrådet (NSC 6006/1), om beredskap för militärt bistånd till Sverige, giltigt åren 1960 till 1962, varit känt för svenska beslutsfattare.¹⁹¹

Denna ovisshet innebär inte att berörda svenska beslutsfattare förbisåg olika möjligheter och problem i vad avsåg frågan om utländsk hjälp till Sveriges försvar, det vill säga hjälp från västmakterna, Nato och främst Förenta Staterna, i händelse av angrepp från Sovjetunionen och dess allierade.

I Neutralitetspolitikkommisionens betänkande hävdades det att frågan om hjälp utifrån utgjorde en grundläggande princip i det svenska strategitänkandet för perioden efter det att planerna på ett skandinaviskt försvarsförbund skrinlagts. Kommissionen anförde vidare i sin sammanfattande bedömning under rubriken "Försvar till dess hjälp anländer" bl.a. följande:

Den gängse svenska bedömningen var att Sverige inte ensamt kunde stå emot ett sovjetiskt angrepp under någon längre tid. Man talade om veckor eller månader. I ett mera utdraget krig skulle man sålunda vara helt beroende av hjälp från väst. Det blev därför ett allmänt accepterat och fram till mitten av 1950-talet av statsmakterna i offentliga sammanhang uttryckt synsätt, att målet måste vara att Sverige skulle kunna försvara sig tills hjälp anlände, dvs. till dess att västmakterna kunde sätta in sitt understöd. Längre fram använde man inte denna formulering utan talade mera allmänt om att Sverige riskerade att komma i krig endast i samband med en större europeisk konflikt, varvid angriparen inte skulle kunna koncentrera alla sina resurser mot

¹⁹¹ Riktlinjedokumentet 1962 och NSC 6006/1, se avsnitt 4.1.

Sverige. Han skulle, resonerade man, vid övervägandena om ett angrepp på Sverige i själva verket tvingas räkna med insatser från NATO.¹⁹²

Statsminister Tage Erlanders interpellationssvar år 1959, som utgjorde höjdpunkten på den s.k. Hjalmarsonaffären, om att förberedelser och överläggningar med främmande makt för militär samverkan var helt uteslutna, skulle enligt Kommissionen utgöra ett undantag från en mer pragmatisk hållning om hjälp utifrån till vilken statsmakterna sedermera återgick. Neutralitetspolitikkommisionen gick så långt att man i sitt betänkande klandrade Tage Erlander för att ha givit en medvetet felaktig bild av vad som förekommit.¹⁹³

På denna utredning ankommer att bedöma de ingångsvärden som kunde gälla år 1969 i vad avser frågan om hjälp utifrån och om förberedelser för samverkan med främmande makt i detta syfte. Denna granskning tyder närmast på att den av Tage Erlander år 1959 deklarerade doktrinen inte väsentligen rubbades under 1960-talet. Frågan om hjälp utifrån utmönstrades sålunda helt i de officiella politiska uttalandena. Som nedan redovisas blev den dock kvar i militärledningens inre överväganden men, och detta är centralt, den återkommer inte i den militära planeringen.¹⁹⁴ 1965 års försvarsutredning, vars betänkande låg till grund för 1968 års försvarsbeslut, vilket i sin tur blev styrande för de första åren som denna utredning har att analysera, utgör en utgångspunkt i följande analys.¹⁹⁵ I ÖB:s underlag (ÖB 65) inför 1968 års försvarsbeslut fanns tanken om hjälp utifrån klart uttalad:

[...] motstå ett angrepp under så lång tid [...] att ingripanden i olika former till vår hjälp kan komma att verka och te sig lösnande för den som ingriper.¹⁹⁶

¹⁹² Neutralitetspolitikkommisionens betänkande, *Om kriget kommit...*, SOU 1994:11, s. 302.

¹⁹³ *Ibid* s. 34 och 307 f.

¹⁹⁴ På 1950-talet hade hjälptanken i en del ställningstaganden för övrigt försvagats från den skandinaviska försvarskommitténs betoning av hjälp i krigets inledningsskede via överbefälhavarens bedömningar år 1954 att Sverige på längre sikt var beroende av stöd utifrån (SOU 1994:11, s. 82) till 1958 års försvarsbeslut där departementschefen försiktigt refererade till "utsikten att stå emot till dess avgörande förändringar i världsläget kan komma att påverka även vårt läge".

¹⁹⁵ SOU 1968:10. *Säkerhetspolitik och försvarsutgifter: förslag om försvarsutgifterna 1968/72*.

¹⁹⁶ SOU 1994:11 s. 92 f.

Försvarsutredningen (FU 65) tog däremot inte upp ÖB:s tanke om bistånd utifrån som en del av svensk försvarsdoktrin. Man noterade dock att en angripare, dvs. Sovjetunionen, måste kalkylera med huvudmotståndarens, dvs. Förenta Staterna/Nato, reaktioner. Vidare anförde utredningen att det var

inte på förhand möjligt att helt precisera den politik som en regering i en framtid kan bli satt att tillämpa under okända yttre förhållanden. Uppgiften för vår säkerhetspolitik och för vår försvarsplanering måste vara att skapa handlingsfrihet i framtida situationer.

Dessa formuleringar innebar i sig knappast något uttryck för planering för hjälp utifrån särskilt som försvarsutredningen vidare konstaterade:

För att vår politik skall vinna förtroende fordras å ena sidan att det inte finns uppenbara brister i vårt totalförsvar vilket kan ge anledning till misstanke att vi redan i fred återförsäkrat oss om hjälp utifrån för att fylla bristerna i ett skärpt läge. Å andra sidan bör vårt försvar inte heller ges en sådan teknisk och materielmässig utformning att våra resurser uppenbarligen ter sig särskilt användbara för att utnyttjas i samverkan med annan stat.¹⁹⁷

Formuleringen ligger i linje med Tage Erlanders uttalande år 1959 och kan till och med sägas vara mer långtgående än detta. Försvarsutredningen talar nämligen inte enbart om att förberedelser för hjälp utifrån skall undvikas, utan även om åtgärder som kan ge intryck av sådana förberedelser. Därmed skärps trovärdighetskraven. Det kan därför inte rimligen hävdas att det här handlar om en återgång till en tidigare ”pragmatisk” politik som skulle ha präglat Tage Erlanders och utrikesminister Östen Undéns synsätt innan 1959 års deklARATION gjordes.¹⁹⁸

Av betydande vikt är också försvarsutredningens (65) analys av den svenska säkerhetspolitiken i händelse av krig – ett resonemang som Neutralitetspolitikkommisionen för övrigt inte berörde i sitt betänkande:

I en sådan situation (om Sverige råkat i krig) har de nämnda säkerhetspolitiska medlen visat sig otillräckliga och den på alliansfrihet och neutralitet grundade politiken har misslyckats. Säkerhetspolitiken måste då ges en annan utformning och inriktning. Alla våra resurser måste härvid koncentreras på ett segt försvar för att till det yttersta

¹⁹⁷ SOU 1968:10, s. 135.

¹⁹⁸ Undéns syn på handlingsfriheten som ett medel för neutralitetspolitiken illustreras för övrigt i förre kabinettssekreteraren Sverker Åströms bok (1992), *Ögonblick: från ett halvsekel i UD-tjänst*. Stockholm: Bonniers Alba, s. 215 f.

bevara vår frihet. Först i denna situation kan den intill detta läge förda neutralitetspolitiken medge att sonderingar om hjälp utifrån påbörjas. Ett krigsutbrott innebär alltså inte att vi skulle upphöra med att föra en säkerhetspolitik. Den måste fortsätta, om än med andra medel. Kriget kan naturligtvis i sig självt aldrig vara ett mål. Även under krigstillstånd måste de politiska medlen utnyttjas för att bidra till att konflikten förs till ett med hänsyn till omständigheterna acceptabelt slut.¹⁹⁹

Det är i sammanhanget viktigt att observera att sonderingar om hjälp utifrån inte ens bör påbörjas förrän den på alliansfrihet och neutralitet grundade politiken har misslyckats. Detta innebär ingalunda ett återtag till det tidiga 1950-talets politik utan betyder en förlängning och snarare vidareutveckling av Tage Erlanders uttalande år 1959. Erlanders uttalande utgjorde alltså inte som Neutralitetspolitikkommisionen konkluderat ett undantag från en på hjälp utifrån grundad huvudprincip, utan var snarast en markering av en annan huvudprincip, nämligen att innan Sverige råkat i krig, förberedelser och överläggningar med främmande makt för militär samverkan i krig, till och med påbörjande av sonderingar, var uteslutna. Kort efter det att Olof Palme efterträtt Tage Erlander som statsminister deklarerade den nye statsministern att neutralitetspolitikens krav innebar att förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians var uteslutna.²⁰⁰ Palmes språkbruk var alltså i det närmaste identiskt med det som Erlander använt år 1959.

Det är denna linje som förblir en huvudprincip för neutralitetspolitiken under hela återstoden av det kalla kriget fram till år 1989.

Den möjliga rest av förberedd hjälp som kunde intolkas i begreppet "handlingsfrihet", såsom Försvarsutredningen år 1965 uttryckt begreppet i ovanstående avsnitt, återfanns också i 1970 års försvarsutredning men någon övertolkning av begreppet blir svårt att göra eftersom FU 70 samtidigt deklarerade "[...] förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians är helt uteslutna". Denna senare formulering återgavs därefter i det på FU 70 grundade försvarsbeslutet 1972, som för övrigt helt utmönstrade begreppet "handlingsfrihet". Formuleringen återkommer vidare mer eller mindre ordagrant i följande försvarsutredningar och försvarsbeslut fram till år 1989. I för-

¹⁹⁹ SOU 1968:10, s. 136.

²⁰⁰ Folk och försvars konferens den 2 februari 1970.

svarsbeslutet 1987 har tillagts ”alla förberedelser [...] är självfallet uteslutna”.²⁰¹

Politikens trovärdighet, såsom Tage Erlander anfört i 1959 års uttalande, blev med 1970 års Försvarsutredning en viktig del av neutralitetsdoktrinen. Utredningen deklarerade att en väsentlig förutsättning för den alliansfria politiken var att omvärlden hyste förtroende för Sveriges vilja att orubbligt hålla fast vid den valda linjen. Neutralitetsavsiktens trovärdighet påverkades i hög grad av militära dispositioner. Trovärdigheten kunde reduceras eller elimineras om försvaret fick en struktur som gav intrycket att det kunde infogas i en stormakts strategi. En anpassning av vapensystem eller utbyggnad av krigsmaterielförsörjning till en allians eller stormakt kunde också påverka tilltron till avsikten att inta en neutral position. Detsamma kunde, hävdade FU 70, gälla om försvaret var så svagt att militär hjälp utifrån behövdes mot varje yttre hot.

1970 års försvarsutredning behandlade vidare de strategiska sammanhangen och diskuterade därvid möjligheten att en angripares (läs: Sovjetunionen) huvudmotståndare (läs: Förenta Stater-na/Nato) skulle ingripa vid ett angrepp på Sverige. Detta resonemang måste uppenbarligen skiljas från förberedd hjälp utifrån, alldenstund ett ingripande från huvudmotståndaren var något som kunde tänkas oberoende av en eventuell svensk begäran om hjälp. Inte heller var det något som nödvändigtvis krävde medverkan eller medgivande från svensk sida.

1970 års Försvarsutredning diskuterade säkerhetspolitiken i händelse att Sverige råkat i krig i samma termer som dess föregångare år 1965 men uteslöt helt referensen till ”sonderingar om hjälp utifrån”. Senare under tiden fram till år 1989 hänvisas i 1978 års försvarskommitté²⁰² och försvarsbeslutet 1982 till möjligheten av att i en krigssituation utnyttja ”politiska medel” respektive ”föra en politik” som skulle bevara landets frihet. Dessa formuleringar kunde möjligen tjäna som eufemismer för begreppet ”hjälp utifrån”. Inga motsvarande formuleringar återfanns i betänkningarna från 1984 års försvarskommitté²⁰³ och 1987 års försvarsbeslut. Doktrinutvecklingen i vad avser ”hjälp utifrån”, ”förberedelse för samverkan”, och ”handlingsfrihet” för perioden under utredning

²⁰¹ SOU 1972:4. *Säkerhets- och försvarspolitik: betänkande avgivet av 1970 års försvarsutredning.*

²⁰² SOU 1981:14. *Totalförsvaret 1982/87: slutbetänkande från 1978 års försvarskommitté.*

²⁰³ SOU 1985:23. *Svensk säkerhetspolitik inför 90-talet: rapport från 1984 års försvarskommitté.*

tyder på att dessa begrepp gradvis avvecklas och efterhand upphör helt. Detta tyder på att på politisk nivå inga kalkyler tycks ha gjorts om operativ samverkan eller förberedelse för sådan med Förenta Staterna eller Nato. Neutralitetsavsiktens trovärdighet tycks väga allt tyngre i denna utveckling.

Försvarsmaktens överväganden, planering och frågan om "hjälp utifrån"

Som separat redovisats inrymde överbefälhavarens kvalificerat hemliga operativa planering för försvarsmakten, i bemärkelse av styrkedispositioner och uppgifter för denna, inget som tydde på att medverkan av Natostyrkor i försvaret av Sverige förutsågs.

I det arbete inom försvarsmakten som föregick framtagandet av planeringsarbetets slutprodukt, överbefälhavarens operativa verk, förekom emellertid en rad viktiga överväganden som jag funnit anledning att redovisa för att ge en om möjligt fullständig bild om hur frågan om hjälp utifrån och samverkan med främmande makt, dvs. Förenta Staterna/Nato, analyserades inom försvaret.

Överbefälhavarens och försvarsmaktens operativa planering utfördes på grundval av direktiv från regeringen. Utkasten till direktiv utarbetades av överbefälhavaren (även om Försvarsdepartementet efterhand stärkte sitt inflytande i direktivarbetet). Innan överbefälhavaren lämnade sina förslag till regeringen diskuterades dessa i Militärledningen, dvs. med deltagande av förutom överbefälhavaren, chefen för Försvarsstaben, försvarsgrenscheferna, samt cheferna för de viktigaste försvarsrelaterade myndigheterna, såsom Försvarets materielverk, Försvarets radioanstalt och Försvarets forskningsanstalt. Efter det att regeringen fastslagit direktiven utarbetade överbefälhavaren (Försvarsstaben) ett allmänt hållet grunddokument "ÖB:s operativa grundsyn" och på grundval av detta slutprodukten "ÖB:s operativa order eller ÖB:s operativa verk, opverket". (Se avsnitt 3.5.)

Under perioden 1969 – 1989 utgav ÖB operativa order år 1969 och 1974. Åren 1978 och 1985 utgavs ÖB:s operativa verk. Även om i dessa dokument ingen planering görs för hjälp utifrån, förekom resonemang i ÖB opverk 78 som byggde på möjligheten av ett autonomt Natoingripande:

Nato torde vid hot om eller vid en konflikt med Warszawapakten under nu överskådlig tid inte kunna avdela resurser för ett stort upplagt anfall mot vårt land. Styrkor kan dock samlas för operationer syftande till ett ingripande mot Warszawapakten om denna pakt försöker ta hela eller delar av Sverige.

Vidare anfördes följande avseende en öst-västkonflikt i Europa:

För att motverka anfall från Warszawapakten genom norra Sverige kan i vissa lägen markstridskrafter av begränsad omfattning komma att insättas på svenskt territorium främst från områden kring Narvik och Trondheim.²⁰⁴

Detta är anmärkningsvärt eftersom praktiskt taget all krigsplanering eljest var inriktad på angrepp från Sovjetunionen (Warszawapakten). Det förutsågs således en möjlighet att Nato objudat skulle intervensera i Sverige. Slutsatsen blev att det var nödvändigt att planera för lägen då Nato hade funnit det nödvändigt att avdela resurser för operationer i Sverige.

I överbefälhavarens opverk 85 K återgick man dock till ordningen: ”Strategialternativ som tar stor hänsyn till Nato:s möjligheter att agera bedöms innebära en avsevärd risktagning för oss och övervägs ej”.²⁰⁵

Denna formulering var emellertid i sin tur påtagligt kategorisk genom att postulera att ÖB bedömde att en anpassning till Nato skulle vara en ”avsevärd risktagning”. Längre bort från en politik om ”hjälp utifrån” är det svårt att komma.

Som utredare har jag sålunda inte funnit något som skulle tyda på att ÖB, i brott mot givna direktiv, i den operativa planeringen skulle ha kalkylerat med hjälp från Nato eller från Natoland.

Tankegångar i denna riktning förekom emellertid, och detta i inte ringa omfattning, inom det svenska försvaret. Signifikativt härvid är verksamheten inom SSP, Strategisk Studie och Prognos, som var ett omfattande verk som låg till grund för en stor del av krigsplanläggningen. Hela SSP-verket var kvalificerat hemligt. Referenserna till det är ytterst sparsamma. Utredningen har endast lyckats återfinna delar av detta och det är oklart hur mycket som finns bevarat. SSP omarbetades med jämna mellanrum, en version från år 1964 ersattes år 1970. Den sista överarbetningen gjordes år 1976. SSP 70 förutsågs utgöra dels en gemensam grund för krigs-

²⁰⁴ Underbilaga 2.1., OpL ZKH 310, Högkvarteret.

²⁰⁵ Opverk 85 K, 1989-12-01, Högkvarteret.

planläggningen på central och regional nivå, dels underlag för operativa och taktiska studier samt krigsspel och övningar inom högre staber och skolor. Delar av SSP 70 skulle därtill utgöra en allmän grund för den långsiktiga verksamheten och planeringen. Innehållet i SSP 70 är därför relevant för forandet av tanke-mönster och föreställningar inom försvaret.²⁰⁶

I ljuset av detta är innehållet i SSP 70 (kapitel 9) om ”operativa utgångspunkter” betydelsefullt:

Försvarsstridens mål är att bevara vår frihet. Målet kan nås endera genom att strider förs helt med egna medel eller genom att vi får hjälp utifrån. Oavsett vilket av dessa alternativ som slutligt kommer att gälla torde striden inledningsvis komma att föras enligt nu gällande principer. Under stridens fortsatta förlopp påverkas dock operationerna av valt alternativ. Om hjälp utifrån aktualiseras är det väsentligt att operationerna förs så att vi vinner tid så att förutsättningarna blir så goda som möjligt för att effektivt utnyttja den hjälp vi kan få. I många fall uppstår både operativt och taktiskt en valsituation för handlande enligt ”egna medel”-strategin eller enligt ”hjälp utifrån” strategin. [...] strategivalet beror på politiska beslut. Överbefälhavaren förutsätter ”egna medel”-strategin, som är och skall vara styrande för krigsplan-lägningsarbetet.

Det är emellertid av värde att sådana lägen definieras och studeras då val mellan alternativa strategier måste göras och att de bedömda konsekvenserna på sikt av olika alternativ översiktligt kartläggs. I de studier som ligger till grund för SSP 70 har ”egna medel”-strategin ”förutsetts genomgående gälla”.

Det sålunda refererande avsnittet är onekligen svårtolkat. Det förefaller som författarna först diskuterade vad man bedömde vara två likvärdiga alternativ som realistiska möjligheter, dvs. också att hjälp utifrån kunde komma ifråga, men att man därefter rättar in sig under vad som kan kallas den ”politiskt korrekta” linjen att endast ”egna medel-strategin” skulle vara styrande för krigsplan-läggningen. Det bör antas att SSP till skillnad från ÖB:s operativa verk fört sin diskussion om ett läge där en viss tid redan förlupit sedan ett angrepp mot Sverige inletts. ÖB kunde i sin krigs-planläggning lika litet som en schackspelare planera längre än ett antal inledande drag innan alternativen blev för många för att kunna överblickas. Därför framstår det även i efterhand som rimligt att i likhet med SSP 70 acceptera att planläggningen be-gränsades till ”egna-medel-strategin” vilket alltså inte ansågs hindra en diskussion om hjälp utifrån i ett senare skede.

²⁰⁶ SSP förvaras i Högkvarteret.

Förutom i SSP berördes frågan om hjälp utifrån i förarbetena till den likaså hemliga Studie 73. Denna tillkom som en reaktion på 1972 års försvarsbeslut, vilket som nämnts innebar en tydligt minskad resursram för försvaret. Denna minskning förefaller ha kommit som en överraskning för militärledningen, som såg sig föranledd att genom Studie 73 pröva försvarsprinciper inom trängre ekonomiska ramar. Den tydliga avsikten för militärledningens del var att ta fram underlag för att demonstrera för statsmakterna att man hade valet att antingen ge större resurser till försvaret, eller acceptera att på allvar överväga hjälp utifrån.²⁰⁷

Av senare studier kan nämnas opstudie 5 år 1986. Begreppet "hjälp utifrån" eller samverkan förekom inte i denna studie, men däremot behandlades planer för "lägen när den militärstrategiska bilden förändrats" och möjligheten att "medge statsmakterna säkerhetspolitisk handlingsfrihet".

I utredningsarbetet har jag haft tillgång till militärledningens protokoll över de diskussioner som fördes vid sammanträden vilka ägde rum ungefär varannan vecka. Överläggningarna präglades av betydande öppenhet och ger en god inblick i det militära tänkandet som parallellt med och kontrast till den offentliga säkerhetspolitiska diskussionen. Diskussionerna, som de återges i de kortfattade protokollen, berörde under 1970-talet viktiga och känsliga sakfrågor under betydande öppenhet. Från och med 1980-talets första år koncentrerades dock överläggningarna mer till budgetproblematiken.

I och med att regeringen 1969-70 under den nye statsministern Olof Palme gjorde klart att den önskade ta ett starkare grepp om säkerhetspolitiken, och inte minst om utformningen av direktiv till studier och andra styrinstrument inom försvarsmakten, uppstod ett visst motsatsförhållande mellan militärledningen och regeringen. Försvarsbeslutet år 1972 fördjupade ytterligare detta motsatsförhållande. Det framgår av protokollen att militärledningen kände sig pressad och var djupt oroad över det framtida resursläget för försvaret.

Den första reaktionen inträffade vid militärledningens möte den 4 april 1972, sex veckor efter det att riksdagen tagit försvarsbeslutet. I Försvarsstabens underlagspromemoria hänvisades till de i krigsplaneringen beslutade s.k. styrande angreppsfallen och noterades att vid den kommande tioårsperiodens slut, år 1982, krigs-

²⁰⁷ Studie 73 förvaras i Högkvarteret.

organisationen skulle ha nedgått till nära hälften av rådande krigsorganisation. Promemorian konkluderade: "Nuvarande operativa principer kan därför inte längre tillämpas". Ordföranden, överbefälhavaren Stig Synnergren, ställde frågan om hur man skulle angripa den situation som man hamnat i. Var svaret hjälp utifrån när angreppsfallen behandlades? Representanten för Försvarets forskningsanstalt (FOA) hävdade att de styrande angreppsfallen måste motsvara de finansiella ramar som tilldelats av statsmakterna. Vissa angreppsfall skulle därför mötas med andra medel än militära, t.ex. politiska, dvs. genom hjälp utifrån, allianser. Samtliga försvarsgrenschefer uttryckte tvivel om alliansfrihetspolitikens hållbarhet. Chefen för armén, Carl Eric Almgren, hävdade att man "passerat en omslagspunkt" och frågade vad nu alliansfriheten var värd. Chefen för Flygvapnet Dick Stenberg efterlyste en ny försvarsfilosofi och för detta måste försvarsmakten ta initiativet. Inget nytt kunde väntas från regeringen utan initiativ från överbefälhavaren. Hjälp utifrån kunde bli nödvändigt. Militären kunde tvingas anta en ohållbar försvarsfilosofi. Dialog med regeringen var nödvändig. Marinchefen Bengt Lundvall hävdade att hjälp utifrån förutsatte fördröjning tillräckligt lång tid för att skapa intresse för hjälp. Överbefälhavaren sammanfattade diskussionen genom att konstatera att militärledningen var ense om att det rädde en ny situation, att det gällde 1980-talets försvar och att man måste studera dels avvärjning i en riktning, dels fördröjning vid gräns och kust och dels fördröjning över ytan från gränskust, samt att hjälp utifrån måste diskuteras vid alla fallen. Studiearbete måste inledas i anledning av den nya situationen.

Vid militärledningens sammanträde den 10 maj 1972 beslutades om studiearbetets inriktning. Syftet med studien, den ovannämnda Studie 73, blev att bedöma huruvida de grundläggande försvarsprinciperna, som gällt sedan andra världskriget, i fortsättningen var möjliga att tillämpa inom de trånga ekonomiska ramar som angivits. Studien borde utgå från att neutralitetspolitiken skulle komma att bestå, men ett grundläggande värderingskriterium borde vara hur krigsmakten i angreppsfallen skulle kunna skapa förutsättningar för politiska åtgärder, dvs. hjälp utifrån.²⁰⁸ I ytterligare ett memorandum om studiens uppläggning anfördes att studien skulle ge underlag för en bedömning av hur inriktningen av krigsmakten kunde påverka behov av hjälp utifrån.²⁰⁹ I en särskild

²⁰⁸ PM "studieinriktning", 1972-05-05, Högkvarteret.

²⁰⁹ PM juni 1972 (ang. Studie 73), presentation i MIL, Högkvarteret.

diskussionspromemoria anförde chefen för Flygvapnet att det inte var givet att benägenheten att lämna hjälp till Sverige skulle vara störst när angriparen fått fast fot på svenskt territorium och markstrider pågick. Det skulle tvärtom vara lättare att ge bistånd om försvarsmakten vid ett angrepp lyckades hålla angriparens markstridskrafter utanför svenskt territorium.

När efter ett års arbete Studie 73 presenterades för militärledningen (oktober 1973) återkom inte begreppet ”hjälp utifrån”. Det hade ersatts av resonemang om att Nato skulle ingripa i eget intresse, i skrivningar som knöt an till språket i 1970 års försvarsutredning om att en angripares huvudmotståndare skulle finna det förenligt med sina intressen att bistå Sverige.

I studien förutsattes att Warszawapaktens militärstrategiska syfte med ett angrepp mot Sverige skulle vara att fortsätta vidare mot Danmark och Norge och att därför Nato skulle ha ett eget intresse att ingripa mot Warszawapakten. Därefter noterades att beslut på politisk nivå behövde fattas inför ett sådant ingripande. Beroende på hur väl man förberett ett sådant beslut var det rimligt att tänka sig att Nato:s insatser kunde initieras någon gång under perioden några få dygn upp till omkring två veckor efter det att krigshandlingarna inletts mot Sverige. Vidare noterades att ju längre söderut som invasionen planerades desto allvarigare var det omedelbara hotet mot Nato. Det var därför troligare att Nato i sina planer i högre grad hade förberett beslut om insatser om Warszawapakten avsåg en invasion mot Skåne snarare än mot Mellansverige.

I Studie 73 förmodades att Nato under transportskedet vid Warszawapaktens kustinvasion mot Sverige kunde ingripa med flyg och vissa sjöstridskrafter främst mot Warszawapaktens sjö- och lufttransporter. Under förutsättning att Warszawapaktens styrkor landat i Sverige kunde Natostödet till de svenska markstridskrafterna främst ske i form av flygstridskrafter. Även Nato:s markstridskrafter skulle kunna komma att ingripa. Detta bedömdes dock som mindre sannolikt, utom möjligen för norska förband.

Vid diskussionerna i militärledningen om Studie 73, den 30 oktober och den 30 november 1973, framhöll arméchefen att planer för insats redan borde föreligga och ifrågasatte om inte ett stort antal baser skulle ges handlingsfrihet för att kunna motta hjälp även om den kanske inte skulle behövas. Chefen för marinen betonade att fler personer borde orienteras om militärledningens över-

väganden, såsom ledamöter i riksdagens försvarsutskott, så att dessa inte skulle bli överraskade.

Överläggningarna i militärledningen under år 1974 berörde perspektivplanen för försvarsmakten, varvid noterades att försvarsministern i 1972 års försvarsbeslut deklarerat att förberedelse och överläggningar för militär samverkan med andra länder var helt uteslutna. Man underströk dock behovet av materielhjälp i krigssituationer (chefen armén), och att tidig reaktion skulle underlätta förhandlingar med tredje part (Nato). Det betonades att möjligheten till förhandlingar med en angripare övervärderats. Det var viktigare att förhandla med dennes huvudmotståndare. I perspektivplansdiskussionerna i militärledningen talades dock från år 1974 mindre om ”hjälp utifrån” och mer om ”behovet av ändrad säkerhetspolitisk inriktning”, eller ”att ompröva säkerhetspolitiken”. Representanten för FOA framhöll exempelvis vid möte den 15 oktober 1974:

I den mån man bedömer att vi även med förändrade operativa principer i många möjliga och rimliga konfliktsituationer har små möjligheter att med försvarsmakten verka krigsavhållande, finns anledning ompröva säkerhetspolitiken.

Vid militärledningens möte i december 1976 föreslog chefen för marinen att beskrivningen av förutsättningarna för den mobiliserade krigsmakten i planeringen skulle kompletteras med uppgiften att ”vi inte strider ensamma”, och att det var orimligt att utgå från att i storkrig Sverige skulle strida isolerat. Marinchefen hävdade att det innebar en stor risk att ge miloledningarna en fullkomligt fel bild av verkligheten genom att inte ta upp frågor om hjälp och understöd. Även så sent som i september 1977 diskuterades inom militärledningen att försvaret måste förberedas i andra riktningar än de vanliga och om flexibilitet och ”alternativa krigsförberedelser”.

Detta förefaller vara den sista referensen i militärledningens protokoll om hjälp utifrån och alternativ säkerhetspolitik. Därefter kom budgetfrågorna att dominera. Det är för denne utredare uppenbart såsom materialet, och då i synnerhet protokollen från militärledningens möten, visar att det i början av 1970-talet uppstod en tydlig förtroendeklyfta mellan regeringen och militären när det gällde synen på säkerhetspolitiken. 1972 års försvarsbeslut med dess budgetbegränsningar skapade en betydande oro inom försvaret. Diskussioner och studier är ofta kritiska till den officiellt

deklarerade säkerhetspolitiken med dess entydiga avvisande av tankar om hjälp utifrån. Samtidigt omsätts militärledningens överväganden inte i konkreta förslag. Det förefaller snarast som militärledningen genom att diskutera hjälp utifrån och ändring av säkerhetspolitiken sökte påverka regeringen i resursfrågan. Det är sålunda viktigt att notera att ingen genomarbetad planering, än mindre operativ planering, innefattande hjälp utifrån förekom under perioden.

I början av 1970-talet ingrep Försvarsdepartementet aktivt i utformningen av underlaget för försvarsbesluten. Framtagandet av detta hade tidigare letts av överbefälhavaren och Försvarsstaben. Reaktionen i militärledningen på detta ingrepp blev negativ och detta bidrog till motsatsförhållandet mellan regeringen och försvarsmakten. Militärledningens diskussioner uttalade kritik bl.a. mot Försvarsdepartementets statssekreterare Anders Thunborg. Det talades också om en svag "besättning" på Försvarsdepartementet. Inom militärledningen anfördes att denna såg sig själv som "påle i köttet på Kungl. Maj:t" (generaldirektören i FMV). Vidare anfördes att man borde tvinga regeringen känna obehag inför försvarets otillräckliga resurser (chefen för marinen), tvinga regeringen ta konsekvenserna (ÖB) och förmå regeringen undvika att i detalj reglera (ÖB).

Andra exempel på militärledningens otillfredsställelse med regeringen kom till uttryck vid mötet i april 1976 varvid en omarbeting av SSP föranledde överbefälhavaren att deklarera att totalförsvaret var någorlunda i ordning men att det större problemet var avsaknaden av politiska beslutsfattningsstudier i regeringskansliet.

Granskningen av protokollen från militärledningens möten visar sålunda tydligt militärledningens frustration över neddragningen av försvarsutgifterna, oro över hur budgetminskningarna påverkade försvarsförmågan och missnöje med regeringens (försvarsministerns) ökade engagemang i styrningen av försvaret. Inget tyder på att hjälp utifrån förberetts, än mindre planerats, trots det upprepade talet om hjälp och omprövning av säkerhetspolitiken.

7.7 Frågan om operativ samverkan

7.7.1 Förberedelser för eventuell samverkan perioden 1949–1969

I samband med att general Bengt Gustafsson avgick som överbefälhavare år 1994 överlämnade han ett antal icke registrerade äldre handlingar, vilka förvarats i "överbefälhavarens säkerhetskåp", till Försvarsstaben. Samtliga handlingar är från perioden 1949–1961 och utgörs huvudsakligen av promemorior, varav en del kvalificerat hemliga, och handbrev.²¹⁰ En del av handlingarna berörde förberedelser för militär samverkan med Danmark och Norge. Att döma av Neutralitetspolitikkommisionens (NPK:s) notförteckning har kommissionen inte haft tillgång till dessa handlingar. NPK har dock ingående berört förberedelserna för samverkan (avsnitt 6.1.1). Även om all denna dokumentation hade sin relevans för tiden som föregått den tidsperiod som denne utredare har att granska, är dokumenten som berör militär samverkan med Danmark och Norge av intresse, dels eftersom de inte varit tillgängliga för NPK, dels för att de visar på hur ett samverkansarrangemang kunde gestalta sig i verkligheten, och för att de bidrar till bilden av säkerhetspolitiskt samarbete i Norden.

Förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund bröt samman år 1949. Kort därefter presenterade försvarsstabschefen Nils Swedlund en promemoria för statsminister Erlander och försvarsminister Allan Vougt om planläggning för viss militär samverkan med Danmark och Norge. Denna promemoria föranledde inget omedelbart beslut. En något omarbetad utgåva föredrogs för utrikesminister Östen Undén hösten 1949 och sedan handlingen diskuterats i Utrikesnämnden fattade regeringen beslut den 19 september 1949.²¹¹

Swedlunds förslag till områden för samarbete var indelade i tre grupper:

- a) Förberedelser av teknisk natur för att undersöka hur tråd- och radioförbindelser mellan länderna skulle ordnas liksom förberedelser för att vid behov kunna samordna luftbevakning och jaktstridsledning. En samordning borde vidare direkt kunna ske med hänsyn till den fredstida verksamheten inom områdena flygräddningstjänst och militär väderlekstjänst.

²¹⁰ Uppgifter från försvarsmaktens chefsjurist Stefan Ryding-Berg.

²¹¹ KH PM 1959-11-20, CFst/Sekt II, Högkvarteret.

- b) Förberedelser för lantmilitär samverkan i vissa gränsområden, t.ex. Tretriksöset och i Tröndelag.
- c) Vissa förberedelser rörande den marina verksamheten i Öresund och sjöfartsskyddet i Skagerack. Det senare avsåg planläggning för konvojverksamhet längs Norges kust.

I Swedlunds promemoria framhölls vikten av att åtgärder kunde vidtas redan i fredstid. Att improvisera i krig tog lång tid och medförde förluster av personal och materiel. Det underströks också att eventuella förberedelser skedde i former som inte var politiskt bindande.

Regeringens beslut innebar klartecken till punkt (a). Frågorna i grupp (b) skulle anstå. På det marina området medgavs förberedelser för sjöfartsskydd medan inga åtgärder tills vidare skulle vidtas beträffande Öresundsfrågorna. Ett halvår senare beslöt regeringen att Försvarsstaben skulle få ha kontakter med Danmark avseende mineringar i Öresund.²¹²

Tio år senare – i anslutning till Hjalmarsonaffären – begärde regeringen en redovisning av de förberedelser som gjorts. Vid den föredragning som gjordes den 21 november 1959 påpekades att arbetet bedrivits under stor sekretess under ledning av respektive lands försvarsstabschef. Dessa, tillsammans med ländernas överbefälhavare, var de enda som hade full insyn. Arbetet hade bedrivits i små grupper (1–2 man/land), en för varje speciell uppgift, som inte hade inbördes kontakt. Planerna, som arbetet resulterat i, förvarades i respektive försvarsstab åtskilda från andra handlingar och hade inte delgivits underlydande myndigheter. Arbetet hade bedrivits på bilateral basis och planerna avsåg samarbete med nationellt försvar i Danmark respektive Norge – inte samarbete med Nato.

Tillsammans med Norge skrevs fyra planer:

1. Plan för eventuellt samarbete mellan luftbevakning i Sverige och Norge (Plan Lbev SN) (SN = Sverige, Norge) från år 1955
2. Plan för eventuell samverkan mellan Sverige och Norge i vad rör väderlektjänsten (Plan Väder SN) från år 1953
3. Plan för eventuell samverkan mellan Sverige och Norge i vad rör signal- och kryptotjänsten (Plan Signal SN) från år 1955. Revidering pågick år 1959

²¹² Regeringsbeslut 1950-03-28.

4. Plan för eventuell samverkan mellan Sverige och Norge i vad rör gemensamt sjöfartsskydd (Plan Sjöfart SN), reviderad år 1959.

Tillsammans med Danmark skrevs två planer:

1. Plan för eventuell samverkan mellan Danmark och Sverige i vad rör signal- och kryptotjänst (Plan Signal DS) (DS = Danmark, Sverige) från år 1955
2. Plan för eventuellt samarbete mellan luftbevakningen i Danmark och Sverige (Plan Lbev DS)

Någon fastställd plan för eventuell marin samverkan fanns inte, däremot fanns en studie i frågan.

Föredragningen gjordes i närvaro av statsminister Erlander, utrikesminister Undén och sex andra statsråd. Erlander frågade om avtalen var bindande och fick försäkringar om att så inte var fallet. Redan planernas rubricering ”eventuell” visade att det inte fanns någon automatik i dem utan att de skulle börja tillämpas först efter regeringens beslut. Erlander anmärkte också att det syntes som om fler hade kännedom om planerna än vad som framgått vid föredragningen. Den föredragande svarade att regeringsbeslutet år 1949 hade föregåtts av diskussion i utrikesnämnden.²¹³

Av de handlingar som generalen Bengt Gustafsson lämnade ifrån sig kan man sluta sig till att några av planerna skrivits tidigare än vad som ovan angivits och senare reviderats. De konkreta planerna finns dock inte kvar varför planeringens omfattning och huvudsakliga innehåll inte kan anges. Däremot är i flera fall planernas missiv sparade med respektive försvarsstabschefers underskrifter. På ett område – sjöfartsskyddet – ger dock en annan handling, VPM rörande arbetet på ”Plan Sjöfart SN”, en viss uppfattning om vad som planerades. Oceangående torrlastfartyg för Sveriges räkning skulle vid den norska kusten snabbt och skyddat omlastas till kustfartyg och dessa kustfartyg skulle sedan i konvojer framföras inomskärs längs Norges syd- och ostkust där så var möjligt.²¹⁴

År 1961 genomförde Försvarsstabens operationsledning en studie om hjälp utifrån.²¹⁵ Också i denna studie utpekades ett antal områden för militär samverkan. Några länder, lämpliga att samverka med, angavs också och det var nu inte längre bara Danmark

²¹³ KH PM, 1959-11-20, CFst/sekt 2, Högkvarteret.

²¹⁴ VPM av kommandörkapten Magnus Starck, 1952-11-04.

²¹⁵ Åke Mangård KH PM angående hjälp utifrån, 1961-11-20.

och Norge som avsågs. Detta skall ses mot bakgrund av NPK:s uppfattning att Sveriges intresse tidigt svalnade med tanke på att Danmark och Norge i och med Natointrädet inte längre hade fullt operativt ansvar för sina respektive länder. I studien framhölls att ämnet var kontroversiellt och att med utökad samverkan en total överblick skulle försvåras, vilket bedömdes vara riskfyllt. Vad studien ledde till är inte känt.

Sommaren 1950 utbröt Koreakriget och relationerna mellan USA (Nato) och Sovjetunionen blev allt frostigare. Från svensk sida föreföll under de första åren av 1950-talet ett tredje världskrig som något ej helt orealistiskt. Att Sverige i en sådan situation skulle kunna förbli neutralt bedömdes på militär sida som mindre troligt.

Det är i denna säkerhetspolitiskt osäkra atmosfär som vissa planer för eventuell samverkan föreslås och beslutas. Sedan regeringen i september 1949 godkänt överbefälhavarens förslag att samverkan borde förberedas skrevs Plan Sjöfart SN, vilken sedan fastställdes den 26 januari 1951. Två månader senare, den 20 mars skrev överbefälhavaren, generalen Helge Jung eller försvarsstabschefen generallöjtnanten Nils Swedlund, som senare samma år efterträdde Jung som ÖB, till regionala chefer och framhöll att dessa inte fick ta några kontakter med chefer utomlands. Regeringens beslut innebar att den ende som fick göra detta var försvarsstabschefen.

Med operativ verksamhet avses – förenklat – den verksamhet, som militära stridskrafter används till, främst i krig. Neutralitetspolitikkommisionen visade i sitt betänkande att Sverige efter andra världskriget fortsatte att odla en del av de kontakter som tagits under kriget och att Sverige åren efter kriget aktivt verkade för ett försvarssamarbete med andra länder inom ramen för ett skandinaviskt försvarsförbund. Något sådant blev inte av men flera år framåt talade både militärer och politiker helt öppet om att det svenska försvaret i krig måste kunna hålla ut så länge att hjälp utifrån hann fram. Och det var från väst sådan hjälp skulle komma.

En del konkreta förberedelser vidtogs, enligt NPK, för att kunna ta emot bistånd t.ex. genom extra utbyggnad av vissa flygbaser, anskaffning av sambandsförbindelser och byggnation av en oljedepå för svensk räkning i Norge. Förberedelser gjordes också för att skicka ut personal till andra länder men också att ta emot utländska representanter i Sverige. Livliga kontakter med västländer förekom – med regeringens tillstånd – för att undvika svensk isolering och för att skapa respekt för det svenska försvaret.

Ytterligare förberedelser hade kunnat göras men det fanns också åtgärder, som inte kunde vidtas inom den alliansfria politikens ram. De förberedelser som ändå gjordes var unilaterala, dvs. det fanns inga överenskommelser eller garantier för någon hjälp utifrån. Syftet med förberedelserna var istället att skapa handlingsfrihet om svensk begäran om hjälp utifrån skulle hörsammas.

Neutralitetspolitikkommisionen kom fram till att åtminstone statsminister Erlander hade klart för sig att det svenska försvaret för att kunna stå emot ett angrepp från Sovjetunionen var beroende av militär hjälp från väst. Säkerhetspolitiska diskussioner inom regeringen fördes inom en mindre grupp och gruppen var sannolikt ännu mindre vid diskussioner om vad som skulle göras om Sverige angreps och neutralitetspolitiken därmed misslyckats. Men att bygga ett svenskt försvar på förutsättningen att hjälp västerifrån skulle komma var inte ägnat att skapa trovärdighet för den svenska neutralitetspolitiken.

År 1958 förklarade regeringen att det enda som låg utanför neutralitetspolitikens ram var alliansfördrag. I förarbetena till försvarsbeslutet år 1958 förde 1955 års försvarsberedning ett ingående resonemang om militär hjälp utifrån. Men i beredningens slutliga underlag inför försvarsbeslutet var denna text struken. Ett år senare – i samband med den s.k. Hjalmarsonaffären – uttalade statsminister Erlander att förberedelser och överläggningar för militär samverkan med medlemmar av en stormaktsallians var uteslutna (se avsnitt 7.6). Han skärpte därmed kraven på vad som var godtagbart. Samtidigt förklarade han dock att om Sverige angreps så var det klart att hjälp utifrån skulle sökas.

I ÖB 65, överbefälhavarens underlag inför försvarsbeslutet år 1967 (som dock fattades först år 1968), pekade ånyo ÖB kortfattat på behovet av hjälp utifrån men detta fördes inte fram i försvarsutredningens betänkande SOU 1968:10.

Att ändå förberedelser, diskussioner och livligt besöksutbyte förekom ansåg kommissionen inte vara en följd av att militärledningen agerade på egen hand utan regeringen måste ha varit informerad. Regeringen å sin sida hade att göra avvägningar mellan att kontakterna riskerade att kompromettera den svenska säkerhetspolitiken och önskan att ha kontakter för att skapa värdefulla förbindelser med väst. Kommissionen riktade ingen kritik mot regeringen utan framhöll att det väsentliga för regeringen synes ha varit att säkerställa hjälp vid ett sovjetiskt angrepp mot Sverige. Det

skulle tvärtom ha varit oförenligt med ansvaret hos politisk och militär ledning att inte vidta åtgärder.

På 1970-talet blev det i det närmaste självklart för det officiella Sverige att förberedelser och överläggningar för militär samverkan var helt uteslutna. I politiska deklarationer upprepades principen om att Sverige måste avstå från att förbereda militär hjälp från utanförstående makter. Sådana deklarationer fanns också med i försvarsbesluten från år 1972 och framåt.

7.7.2 Förberedelser för operativt samarbete åren 1969–1989

Frågor om fortsatta förberedelser för samverkan i krig

År 1998 anordnades en konferens i Köpenhamn på temat Norden i det kalla krigets skugga. Till konferensen skrev den amerikanske amiralen Elmo Zumwalt, som var CNO (Chief of Naval Operations, motsvarande chef för marinen) åren 1970–1974, ett underlag i vilket bl.a. uppgavs att US Navy upprätthöll

A special relationship with Sweden that involved top secret briefings by Swedish Chiefs of Naval Operations (CNO) to US CNOs, visits to Swedish classified facilities; exchange of verbal commitments as to how we would conduct strategy and tactics in the event of a Soviet attack; very low key joint training exercises.²¹⁶

Utredningen har både muntligt och skriftligt inhämtat underlag kring Zumwalts påståenden från amiralen Bengt Lundvall, som var svensk marinchef under hela den tid som Zumwalt var amerikansk marinchef.²¹⁷ Lundvall har uppgivit att han inte hållit några hemliga eller topphemliga genomgångar för Zumwalt vare sig vid dennes besök i Sverige år 1971 eller sina egna besök i USA.

Vid ett USA-besök ombads Lundvall av Zumwalt att berätta om hur Sverige såg på sin situation i det spända läget mellan öst och väst. Lundvall framhöll att Sverige vid en konflikt skulle befinna sig i en gränzson. Som basområde skulle Sverige vara intressant för bägge parter. Sveriges säkerhetspolitik måste därför bygga på det

²¹⁶ Dov S. Zakheim. "The United States and the Nordic Countries During The Cold War". Utdrag ur *Cooperation and Conflict*, 1988. London: SAGE Publications, s. 121. Fri översättning: Särskilda relationer [upprätthölls] med Sverige som omfattade topphemliga genomgångar av svenska marinchef för amerikanska; besök i hemliga svenska anläggningar; utbyte av muntliga överenskommelser om hur vi skulle genomföra strategi och taktik vid ett sovjetiskt anfall; gemensamma utbildningsövningar på mycket låg nivå.

²¹⁷ Amiral Lundvalls brev till utredningen, 2002-12-12, Säkerhetspolitiska utredningens arkiv.

försvar vi hade och på den politiska kostnad som skulle drabba den som anföll oss. Det blev ingen diskussion i frågan. Zumwalt sade sig dock dela synen på läget och sade att om man ställde frågan om Sveriges säkerhetspolitiska betydelse på sin spets skulle det kunna bli en kapplöpning om det svenska territoriet.

Den enda överenskommelse som träffades var att de bägge skulle informera varandra om man bedömde att läget eller synen på läget ändrades.

I fråga om besök uppger Lundvall att Zumwalt fått se Musköanläggningen, som också visats den sovjetiske marinchefen liksom även andra marinchefer.

Att gemensamma övningar på låg nivå förekommit dementeras av amiral Lundvall. Lundvall bedömer att Zumwalt förväxlat Sverige med något annat land – Zumwalt besökte marinchefer världen över.

Amiral Lundvall uppger också att han följt Olof Palmes uppmaning ”håll goda kontakter med USA – det är av största betydelse”.

Beträffande low-key-övningar, dvs. övningar i liten skala och på låg nivå, har uppgifter om företeelsen i samband med örlogsbesök också förekommit från annat håll, bl.a. Ekot i Sveriges Radio i mars 2000. Uppgifterna föranledde regeringen att uppdra åt ÖB att utreda förekomsten av sådana av regeringen icke sanktionerade övningar. Överbefälhavarens undersökningar bekräftade delvis att övningar på låg nivå förekommit vid örlogsbesök. Amiralen Åke Lindemalm, chef för marinen åren 1961-70, har därefter för denna utredning bekräftat att spaning förekom i samband med örlogsbesök.²¹⁸ Färdvägen för besökarna var ju känd i det officiella tillståndet att avlägga örlogsbesök ”så vi lyssnade på dom och dom lyssnade efter oss. Sen utbytte vi erfarenheter”. Dylika modesta aktiviteter (”övningar” är ett för långtgående begrepp härvidlag) gjordes upp muntligt på nivån chef för kustflottan och fördes aldrig högre upp. Någon begäran om samövning gjordes följaktligen inte i den officiella framställningen på diplomatisk väg om att få avlägga örlogsbesök. Besökarna var medvetna om, eller gjordes medvetna om, att samövningar inte skulle godkännas politiskt i Sverige. Också amiralen Per Rudberg, chef för marinen åren 1978–1984, har bekräftat liknande verksamhet vid örlogsbesöken. Det kan, som nämnts, diskuteras om företeelsen kan rubriceras

²¹⁸ Samtal 2002-01-02.

som samövningar. Syftet var att bägge sidor skulle ges tillfälle att komplettera sina s.k. ljudbibliotek, dvs. snarare en form av underrättelsetjänst.

Av Neutralitetspolitikkommisionens hemliga men senare frisläppta anteckningar med förre ÖB Stig Synnergren framgår att Sverige i beredskap och krig avsåg upprätta ett "exilhögkvarter" i Storbritannien och att lokaler och erforderligt samband anskaffats redan i fred. Chef för detta exilhögkvarter skulle vara den svenske marinchefen.

Av utredningens intervjuer med bl.a. förre överbefälhavaren Bengt Gustafsson och förre marinchefen Per Rudberg²¹⁹ har framgått att den svenska kungafamiljen och den politiska ledningen, i lägen där ockupation av Sverige hotade, skulle föras ut ur landet till exilhögkvarteret. Den militära personalen där skulle söka samverkan med Nato. Ledningen av den militära verksamheten i Sverige skulle, om ÖB och ordinarie högkvarter inte kunde leda, övertagas av de regionala militärbefälhavarna. Det är därför missvisande att använda begreppet exilhögkvarter vilket kan leda tanken till någon form av reserv för det ordinarie militära högkvarteret. I stället handlade det om att etablera en samverkansfunktion med väst.

År 1978 företog tillträdande marinchefen, amiral Per Rudberg, en resa till USA. Han fick där ett mottagande och en uppmärksamhet som normalt endast bestods Nato:s högsta amiraler och som därför förvånade den svenske marinattachén i USA som följde Rudberg under besöket. Attachén bedömde att orsaken var dels de mycket goda relationer Rudbergs företrädare, amiralen Bengt Lundvall, hade med den amerikanska marinen, dels det faktum att besök från Sverige var sällsynta.²²⁰ Rudberg har för utredningen uppgivit att orsaken snarare var amerikanernas vetskap om att det var med Rudberg man skulle samverka i krig.

En av de amiraler som Rudberg besökte var chefen för atlantkommandot (CINCLANT), Isaac Kidd, under vilken eventuella amerikanska insatser i Östersjön skulle ha sorterat. Besöket var planerat att vara 15 minuter men tog 90, eftersom Kidd tog upp flera operativa frågor. Bland annat hade han spekulerat i hur länge Sverige skulle kunna försvara sig vid ett sovjetiskt anfall innan hjälp hann anlända från väst. Kidd tog också upp frågan om

²¹⁹ Samtal 2002-10-22, respektive 2002-10-11.

²²⁰ Försvarsattachékontoret vid ambassaden i Washington, 1978-08-25, H 1430-60:217 M, Must arkiv.

svårigheterna att operera med ubåtar från flera nationer i ett så begränsat vattenområde som Östersjön. Hur skulle man göra för att inte riskera sina egna ubåtar? Hur lång tid skulle det ta att få planer klara och hur skulle det fungera? Av den samtalsuppteckning, som den medföljande marinattachén gjorde, framgår inte vad Rudberg svarade.

Frågan om ubåtsuppträdande i Östersjön var dock på intet sätt ny. I krig skulle uppemot ett hundratal ubåtar kunna finnas där. Om Sverige dragits in i kriget och stod på samma sida som väst skulle det rimligen varit nödvändigt att med hänsyn till bekämpningsrisken få en geografisk uppdelning av Östersjön till stånd. Amiralen Lindemalm, chef för marinen åren 1961–1970, har för utredningen uppgivit att han tagit upp frågan med försvarsminister Sven Andersson under en rast vid en chefskurs vid Försvarshögskolan. Statsminister Erlander åhörde samtalet. Han yttrade visserligen ingenting men Lindemalm märkte att Erlander mycket väl förstod frågans vidd. För Sverige som suverän stat var det angeläget att i fredstid uppträda i hela Östersjön med ubåtar, ytfartyg och flygplan. Men att en uppdelning i krig skulle vara helt nödvändig har för utredningen bekräftats av Per Rudberg.

Rudberg hade fått sin uppgift att vara chef för exilhögkvarteret av överbefälhavaren. När Rudberg gick i pension år 1984 blev han ombedd att behålla uppgiften. När överbefälhavaren Lennart Ljung själv gick i pension år 1986, skulle Rudberg fortfarande ha uppgiften kvar men verksamheten i sin helhet kunde avvecklas successivt. Per Rudberg har för övrigt också uppgivit att exilhögkvarterets lokalisering till Storbritannien inte var given en gång för alla, utan att plats skulle väljas med hänsyn till läget. Ett alternativ – Paris – hade dock slopats när Natohögkvarteret flyttades därifrån till Bryssel.

Anders Thunborg, statssekreterare i Försvarsdepartementet åren 1970–1975 och försvarsminister 1983–1985, har för NPK uppgivit att regeringen sanktionerat att vissa förberedelser gjordes för samverkan med Nato i krig. Konkreta åtgärder skulle dock vidtas först vid krigsutbrott. Arkitekten bakom detta var Sven Andersson och systemet ändrades inte efter honom. Palme hade varit fullt informerad. Det hela sköttes av en liten grupp utvalda militärer. Svenska politiker hade inte kunnat diskutera sådana frågor med utländska kollegor och svenska folket kunde inte informeras.

Frågan om Nato:s utnyttjande av svenska flygbaser

En fråga som restes av Neutralitetspolitikkommisionen (NPK) var om eller i vilken omfattning Sverige under efterkrigstiden hade inrättat flygfält och flygbaser för att underlätta för västflyget att utnyttja svenskt territorium och luftrum för operationer mot Sovjetunionen och dess allierade. Med den snabba utvecklingen av de moderna stridsflygplanens kapacitet och räckvidd, bl.a. med hjälp av lufttankning, minskades den flygstrategiska relevansen av tillgång till baser på svenskt territorium för att i början av 1970-talet förmodligen ha endast marginellt intresse.

I mitt samtal med generallöjtnanten Sven-Olof Olson²²¹ framhöll han att den ”svenska profilen” försvårade eller omöjliggjorde samverkan med Nato. Flygets vapenkalibrer och radiofrekvenser (digitalt/analogt) skulle ha försvårat en flygsamverkan. Sverige hade till och med sitt eget igenkänningsystem, (IK-system), vilket numera avsevärt komplicerar samverkan med Nato inom PFF-området. Olson ansåg att byggandet av den s.k. Atlantbanan vid F16 i Uppsala helt hade styrts av egna behov och främst motiverats av nödvändigheten av att ha en reservlandningsbana för den civila trafiken på Bromma.²²² Av NPK:s granskning av det svenska bassystemet (fram till år 1969), framgick att bland de av NPK intervjuade flygofficerarna var meningarna delade om vilka baser som varit föremål för utbyggnads- eller förstärkningsåtgärder. NPK gjorde därför en kartläggning och fann att de berörda baserna huvudsakligen låg längs ostkusten och därmed kunde bedömas vara utsatta i samband med anfall österifrån i krig. Kommissionen drog därför slutsatsen att de långa banorna huvudsakligen skulle möjliggöra nödlandning för skadade bombflygplan.

NPK drog också slutsatsen att den svenska basorganisationen inte var dimensionerad för att betjäna flygförband från Nato. Till detta kan läggas att baspersonalen inte var utbildad för något sådant och att det inte, som ovan framhållits, fanns teknisk utrustning anpassad till Nato.

Det hade vid 1950-talets slut med införandet av attackflygplanet A 32 Lansen blivit aktuellt med förstärkta och förlängda landningsbanor eftersom detta flygplan vid start med full last utan efterbrännkammare krävde en 2 300 meter lång bana. Med efter-

²²¹ Samtal 2002-10-29.

²²² Atlantbanana byggdes 1946 – tre år innan Nato bildades – och var reserv för Bromma. Arlanda stod klart för trafik först 1960.

brännkammare var sträckan 1 600 meter. Den normala standarden för startbanor vid flygbaserna var 2 000 meter. Enligt en uppgift av generalen Carl-Eric Almgren (chef för Försvarsstaben 1961–1967 och arméchef 1969–1976) i en radiointervju år 1992 avsåg den särskilda utbyggnaden ”ett antal baser”, färre än tio. Almgren hävdade att det primära syftet med förlängningen av startbanorna hade varit att tillgodose svenska behov. Mest uppmärksammas blev dock hans utsaga att de förlängda startbanorna skulle kunna utnyttjas av Natoflyg.

Den svenska profilen kom att innebära att de svenska flygbaserna var små och enkelt utrustade. Från landningsbanorna ledde ofta smala taxibanor in i skyddande skog där flygplanen klargjordes för nytt uppdrag. Större Natoflygplan hade inte kunnat utnyttja dessa taxibanor utan landade flygplan hade behövt stanna kvar på banan och hade därmed blockerat hela basen. Det fanns i regel bara några få byggnader vid krigsbaserna. Flygplanen fick klargöras och repareras i det fria, personalen bo och äta i t.ex. några närbelägna skolor eller i tält. Sådana förhållanden var Nato inte van vid. En annan stor fråga skulle ha varit hur bränsle och ammunition skulle ha tillförts flygförband från Nato. Bombflyg, t.ex., krävde stora bränslemängder som snart skulle ha tömt de svenska basernas förråd. För förvaring av ammunition fanns inga extra lokaler. Vid en eventuell basering av Natoflyg skulle också en samordning med de svenska flygstridskrafterna ha varit nödvändig. Svenska piloter hade dock ingen utbildning i Nato:s taktik eller Nato:s terminologi.

Utredarens bedömningar

För denna utrednings räkning kan jag inte komma till någon annan slutsats än att avseende utredningsperioden 1969–1989, basering av Natoflyg i Sverige skulle ha krävt så omfattande förberedelser och tillförsel av personal och materiel att dylika projekt inte kunde te sig vare sig praktiska eller realistiska, särskilt som genomförandet skulle ha skett i krig. Genom den flygtekniska utvecklingen sedan 1950- och 60-talet hade dessutom behovet av framskjutna flygbaser ytterligare minskat. Allt väsentligt blir det även för åren 1969–1989 naturligt att ansluta sig till NPK:s bedömning att Nato:s huvudsakliga luftoperativa intresse ifråga om Sverige förblev att få tillgång till svenskt luftrum för överflygningar.

”Nothing on paper”

Bengt Lundvall, svensk marinchef åren 1970-1978 har uppgivit att hans uppdrag som chef för ett reservhögkvarter i Storbritannien gavs muntligt och att han också förde det vidare muntligt till sin efterträdare, Per Rudberg.

Principen att aldrig fästa på papper sådant som kunde innebära avsteg från den officiella svenska linjen har också bekräftats från andra håll. Generalen John Vessey, ordförande för det amerikanska gemensamma stabschefskollegiet, i praktiken något av en amerikansk ”ÖB” (presidenten är formellt ÖB) åren 1982–1985 sade, att vad Sverige beträffar fanns bara en regel – inget på papper. Uttalanden i samma riktning gjorde general Wilhelm Mohr, norsk flygvapenchef (1964–1969) och ställföreträdande befälhavare för Nato:s Nordkommando (1969–1972) liksom generalen Kjeld Hillingsö, chef för Nato:s Östersjökommando. Det fanns bara en regel i samarbetet med svenskarna – ingenting på papper.²²³

Överenskommelser fästa på papper av ting som man vill hemlighålla innebär en risk. Papper kan alltid komma att hamna i fel händer. Med muntliga överenskommelser kommer man ifrån den risken och muntliga uppgörelser kan i efterhand alltid förnekas. Nackdelen med muntliga överenskommelser är uppenbarligen att de måste vara principiella och ligga på ett övergripande plan, t.ex. åtaganden att hålla varandra informerade och i kris-situationer försöka hjälpa varandra så gott det går. En operativ planering i muntlig form syftande till samverkan i krig skulle vara otänkbar på grund av den mängd detaljer som en sådan samverkan skulle förutsätta. Därför kunde endast de tydligaste och enkla överenskommelser träffas på detta sätt. Militär personal – både svensk och utländsk – byter dessutom ofta befattning. Det innebär att eventuella uppgörelser då och då måste lämnas över till nya befattningshavare med risk för att den ursprungliga innebörden av en överenskommelse blir feluppfattad eller förvrängd.

Det för neutralitetspolitikens trovärdighet viktiga var dock att inga överenskommelser träffades som innebar någon form av bindande åtagande, som skulle kunna försvåra eller t.o.m. omöjliggöra svensk neutralitet i krig. I det stora antalet intervjuer som inom utredningens ram genomförts med högre militära chefer har inget framkommit, som skulle ge belägg för att några överträdelser

²²³ Tunander, O. ”Sveriges relationer till NATO”, i Sven Eliasson (red.) *Nordisk säkerhetspolitik inför nya utmaningar* (Carlsson, Stockholm, 2002), s. 139.

gjorts. Dessutom har underlag för bindande överenskommelser saknats – ingendera parten kunde ju veta hur ett krig skulle gestalta sig.

Resor, besök m.m.

I avsnitt 7.3. har den militära kontakt- och reseverksamheten belysts något. Här kan tilläggas att flera av de högsta militärerna för såväl NPK som denna utredning berättat att de av Sven Andersson och senare Olof Palme uppmuntrades till eller till och med ålades att etablera och bibehålla goda kontakter med sina motsvarigheter i väst. All återrapportering från sådana kontakter gjordes muntligt. Förra överbefälhavaren Stig Synnergren har uppgivit att ifråga om t.ex. Danmark och Norge, var det bara fråga om artighetsvisiter. I andra frågor fick andra ha kontakter – men bara bilateralt. Likaså har förra överbefälhavaren Bengt Gustafsson för utredningen bekräftat att han i princip årligen träffade sina kollegor i Danmark och Norge som ett led i en medveten politik att upprätthålla god personkontakt – någon gemensam planläggning eller dylikt förekom inte vid dessa kontakter.

Neutralitetspolitikkommisionen uppgav också att före år 1969 kontakter på avdelningschefsnivå mellan de nordiska ländernas respektive försvarsstaber (dvs. inte med några Natostaber) förekom bilateralt några gånger per år men att operativa frågor inte fick diskuteras. Sådana kontakter fortsatte men upphörde på 1990-talet. De bedömdes då inte längre erforderliga med tanke på att Sverige med regeringens tillstånd hade börjat genomföra s.k. Staff Talks, stabssamtal bilateralt, med många länder och att sådana samtal gav erforderliga personkontakter. De nordiska försvarsstabscheferna träffades också regelbundet för att lära känna varandra. Vid några tillfällen genomfördes spel avseende krislägen. De olika länderna fick då redovisa sin syn på de uppkomna situationerna och hur man avsåg agera för att minska risken för att de andra skulle bli överraskade om situationerna skulle uppstå i verkligheten.

Också de regionala militärbefälhavarna genomförde årligen besök hos eller mottog besök från sin närmaste nordiska motsvarighet. Det handlade om artighetsbesök med social samvaro. I programmet ingick också ofta visningar och studiebesök liksom diskussioner om erfarenheter av organisation, utrustning och

soldatutbildning. Operativa frågor fick inte diskuteras. Några gemensamma protokoll eller samtalsuppteckningar skrevs inte.

Utbildning och övningar

Grundläggande operativ utbildning gavs vid de högre, tvååriga kurserna på Militärhögskolan (MHS, idag Försvarshögskolan). Utbildningen organiserades på tre linjer – en för varje försvarsgren. Taktisk utbildning – dvs. utbildning i den egna försvarsgrenens stridsverksamhet gavs sålunda på armé-, marin – respektive flyglinjen. Den operativa utbildningen avseende hur stridskrafter ur olika försvarsgrenar samverkar bedrevs i integrerade elevgrupper.

Utländska elever togs emot vid MHS armé- och marinlinjer. Eftersom all utbildning gavs på svenska var de utländska eleverna oftast från de nordiska länderna. Genom att skolan tog emot sådana elever skulle de svenska elevernas utblick kunna vidgas men ett motiv var också att erforderlig utbildning inte alltid fanns att tillgå i elevernas hemländer. Det gällde t.ex. de högre vapentekniska och fortifikatoriska kurserna vid armélinjen.

Vid den taktiska utbildningen ansågs det möjligt att på armé- och marinlinjen genomföra så generellt upplagda spel och övningar att den konkreta svenska krigsplanläggningen inte avslöjades. Sådana kunde dock inte genomföras på flyglinjen med tanke på att flygvapnets infrastruktur – flygbaser, radarstationer, sambandsanläggningar, ledningscentraler – huvudsakligen var fast. Utländska elever togs sålunda inte emot.

Under den operativa utbildningen genomfördes ett antal övningar syftande till att belysa försvaret av de olika militär-områdena i krig. Övningarna genomfördes på plats och omfattade även terrängstudier. Efter övningarna brukade respektive militär-områdesstab gå igenom den verkliga planläggningen för försvaret av militärområdet. De utländska eleverna fick inte delta i dessa övningar. Vid övningarna var förutsättningen att Sverige angripits av den s.k. Stormakten. För att beskriva Stormakten avseende t.ex. taktik, organisation och materiel hade ett särskilt uppslagsverk, handbok Stormakten, tagits fram. Härigenom kunde man undgå att använda de riktiga, hemliga underrättelsehandböckerna. Diskussioner om hjälp utifrån fick inte förekomma. Därför angavs regelmässigt i förutsättningen för spel och övningar att tredje part, dvs.

det icke angripande Stormaktsblocket, var bunden i strider på annat håll.

Svenska elever skickades också på kurser utomlands. Det kunde då handla om t.ex. specialkurser avseende någon materiel, som Sverige köpt. Men några elever fick också genomföra den tvååriga högre utbildningen utomlands istället för vid MHS. Berörda länder var Frankrike, Storbritannien och USA. All sådan utbildning liksom utbildningen av utländska elever vid MHS var godkänd av respektive länders regeringar.

Högre utbildning för chefer inom totalförsvaret gavs vid Försvarshögskolan, som sålunda hade både civila och militära elever, dock inga från utlandet. Högt kvalificerade föreläsare engagerades, bl.a. överbefälhavaren. Fram till mitten av 1960-talet kunde då ÖB i samband med säkerhetspolitiska föreläsningar ingående resonera kring frågan om militärt bistånd utifrån till ett Sverige i krig. Huvudbudskapet var att försvaret måste hålla ut så länge att eventuell hjälp hann anlända men också att försvaret måste föras så bra att hjälpinsatser skulle te sig fördelaktiga och lönsamma för den som gav hjälpen. Hjälpen sågs främst i form av understöd med flygstridskrafter och förnödenheter.

För att ge den dåvarande högre regionala nivån tillfälle till övning ordnade ÖB och ÖCB s.k. ledningsövningar för militärbefälhavarna med staber och deras civila motsvarigheter, civilbefälhavarna med kanslier. På motsvarande sätt övade militärbefälhavarna och civilbefälhavarna den lägre regionala nivån dvs. försvarsområdesbefälhavare med staber respektive landshövdingar med länsstyrelser. Ett militärområde/civilområde respektive försvarsområde/län övades åt gången. Övningarna genomfördes som flerdagarsspel, där de övade ofta i en uppspelad krigssituation hade att tackla successiva inspel, som gjordes av övningsledningen. Syftet var att ge krigsorganiserade staber och deras civila motsvarigheter ledningsträning men också att ge militära och civila chefer och handläggare, som skulle verka tillsammans i krig, en möjlighet att träffas och lära känna varandra. Också för delar av Regeringskansliet anordnades ledningsövningar liksom för Försvarsstabens krigsorganisation (Högkvarteret).

Vid några enstaka tillfällen har vid dessa övningar inspel gjorts som berört Nato. Nato kunde exempelvis ha erbjudit Sverige leveranser av viss materiel och de övade skulle klara ut hur materielen i så fall skulle tas emot och utnyttjas. Vid något annat tillfälle fick de övade förbereda diskussioner med Nato om hjälp. Dessa övnings-

moment drevs aldrig särskilt långt utan de tjänade – tillsammans med helt andra inspel – till att få de övade att inse att alla inte kunde ägna sig åt den just då rådande situationen utan att några måste avdelas för att också tänka mera långsiktigt och framåtriktat.

Vid genomgångarna efter övningarna betonade alltid övningsledningen för de övade att uppspelad situation och gjorda inspel enbart syftat till att ge övning och därmed inte fick tolkas som någon officiell uppfattning om hur ett eventuellt krig skulle gestalta sig.

Operativ planläggning och studier

I avsnitt 6.2. har lämnats en redovisning för försvarsmaktens operativa krigsplanering. Här skall endast erinras om att ÖB:s operativa order, från år 1978 operativa verk, låg till grund för de sex militärbefälhavarnas (och chefsens för 1. flygeskadern) planering för försvaret av respektive militärområde. Militärbefälhavarna gavs därigenom konkreta uppgifter att lösa i krig liksom riktlinjer för hur striderna skulle föras och med vilken ambition. Överbefälhavarens operativa verk i sin tur hade som grund bl.a. regeringens direktiv för det operativa krigsförberedelsearbetet, den krigsorganisation som kunde upprätthållas efter de olika försvarsbesluten samt de studier och säkerhetspolitiska bedömningar som Försvarsstaben genomfört. Regeringens direktiv sade givetvis ingenting om förberedelser för hjälp utifrån – sådana var ju i princip uteslutna.

Överbefälhavarens opverk gav därför inget uppdrag till militärbefälhavarna att på något sätt planera för eller på annat sätt förbereda hjälp utifrån. Däremot sades i riktlinjerna till militärbefälhavarna att vid genomförande av strid måste tredje parts handlingsmöjligheter beaktas. Militärbefälhavarnas operativa planer låg till grund för taktiska chefsens s.k. stridsplaner, som beskrev hur armé-, marin- respektive flygstridskrafter skulle föra striden för att kunna lösa av MB ställda uppgifter och därmed nå av ÖB och MB angivna operativa mål. Inte heller i de sex militärbefälhavarnas operativa verk diskuteras hjälp utifrån – det nämns överhuvudtaget inte.

Till den svenska hotbilden hörde bl.a. att landet kunde bli ockuperat efter det att Warszawapakten genomfört en kust- och/eller gränsinvasion. En kustinvasion skulle ha inneburit att Warszawapakten först drog samman trupp och materiel till främst baltiska

hamnar. Lastning skulle sedan ske på invasionstonnage i form av dels specialbyggda landstigningsfartyg, dels handelsfartyg. Skyddsfartyg skulle samlas och sedan skulle överskeppning genomföras och landstigning ske både direkt vid strand och i svenska hamnar. Men inte ens med en kustinvasion nära förestående fick några insatser från Nato in-tecknas i svensk planläggning.

För att ge underlag för successiva revideringar och kompletteringar av ÖB:s operativa verk, men också för att ge utbildning och träning för operativ personal, genomfördes ett antal operativa studier på olika teman under perioden. De leddes av Försvarsstaben och var omfattande. De tog ett – två år att genomföra. Delar av studierna bedrevs vid de olika milostaberna i tur och ordning i form av spel där olika studiegrupper hade att belysa olika problem. (Se avsnitt 6.2.1.) Ingenting om hjälp utifrån nämndes i förutsättningar för studierna.

Interoperabilitet

I och med att Sverige under 1990-talet inledde en samverkan med Nato inom ramen för det nya partnerskapsarrangemang "Partnerskap för fred" (PFF) nödvändiggjordes ett arbete med att skapa förmåga för svenska militära förband att operativt samverka med Natoförband, s.k. interoperabilitet. För denna utredningens räkning ger denna nutida anpassningsverksamhet utomordentligt goda möjligheter att i efterhand värdera hur omfattande eventuella förberedelse för samverkan i krig med västmakterna under 1970- och 80-talen egentligen skulle ha varit i praktiken. Ju mer krävande och allsidiga omställningskraven visar sig vara desto svårare skulle en samverkan i krig ha varit liksom möjligheterna att motta hjälp utifrån. Den koncentrerade redovisningen nedan har därför ett betydande illustrativt värde:

Interoperabilitet kan definieras som förmåga att kunna samverka och samarbeta med andra länders militära förband i en krishanteringsoperation.²²⁴

Svenska militära förband har alltsedan år 1948 ställts till FN:s förfogande för fredsfrämjande insatser. Vid dessa insatser skulle ibland de svenska förbanden samverka med enheter från andra nationer men FN ställde aldrig krav på standardiserad utrustning.

²²⁴ Uppgift från Bertel Österdahl, 2002-04-23.

De första insatserna i f.d. Jugoslavien på 1990-talet leddes av FN men successivt tog Nato över denna ledning. Nato ställde därvid krav på viss interoperabilitet mellan de truppbidragande ländernas styrkor även om inte ens Natoländernas förband alltid var anpassade till Natostandard. För Sveriges och många andra länders del innebar interoperabilitetskraven att man fick besök från Nato för att diskutera vad som behövde åtgärdas.

Tidigt stod det klart att en generell anpassning till Natostandard skulle bli orimligt dyr för Sverige. Istället fick anpassning av vissa förband göras och Sverige har liksom andra nationer anmält sådana förband till Nato för kommande fredsfrämjande insatser.

Regeringen har i anpassningsprocessen med jämna mellanrum begärt uppgift från försvarsmakten om erforderliga åtgärder. En rapport lämnades den 5 juni 1997.²²⁵ I rapporten konstaterades att interoperabilitet i första hand borde uppnås ifråga om metoder och arbetssätt och i andra hand ifråga om teknisk utrustning. Av rapporten framgick också, som ovan nämnts, att någon generell anpassning inte var lämplig. På de områden där den svenska förmågan ansågs vara bättre än Natoförbandens föreslogs att någon permanent anpassning inte skulle göras.²²⁶

Viktigast ansågs vara att svenska officerare inhämtade kunskaper om internationell verksamhet i ett brett perspektiv, Nato:s stabsorganisation och ledningsfilosofi, stabsarbetsmetodik och Nato:s understöds- och underrättelsetjänst. Förbättrade kunskaper i engelska, speciellt fackengelska, var också högt prioriterade.

Materiellmässigt skulle åtgärder behöva vidtas vid alla de förband som Sverige anmält till Nato. För arméförband skulle exempelvis utrustning för eldledning och samband behöva anpassas/anskaffas liksom för NBC-skydd (dvs. skydd mot atomvapen och biologiska och kemiska vapen) och för att förhindra vådabeskjutningar från flygplan (igenkänningsutrustning, IK). Också marinstridskrafter behövde anpassa/anskaffa sambands- och stridsledningssystem, IK-system och utrustning för att kunna ta emot underhållsstöd från andra nationer. För flygförbanden krävdes t.ex. en anpassning av höjd- och fartmätare till måttenheterna fot och knop, liksom en

²²⁵ 1997-06-05, H 01800:8913, Högkvarteret.

²²⁶ Som exempel nämndes uppdragstakiken (ge en chef en uppgift och eventuella handlingsregler, men låt honom själv avgöra hur uppgiften ska lösas).

anpassning av kommunikations- och IK-utrustningen. Dessutom krävdes utbildning i exempelvis Nato:s trafikledningsprocedurer.²²⁷

Ovan har som exempel redovisats bara några av de omfattande åtgärder, som krävs för interoperabilitet. Man måste då hålla i minnet att dessa åtgärder enbart avser interoperabilitet under i huvudsak fredsförhållanden. Åtgärderna är kostsamma och tar tid att genomföra. De har därför fått begränsas till ett fåtal förband.

Av ovanstående redovisning framgår att det svenska försvaret under utredningsperioden, åren 1969–1989, skulle ha haft ytterst begränsade förutsättningar för direkt samverkan med Nato i krig. Skillnaderna ifråga om ledning, taktik, materiel och språk var stora. Sverige hade genom svensk profil-filosofin medvetet undvikit att göra det svenska försvaret interoperabelt med andra.

Utredarens bedömningar

Säkerhetspolitiken under 1970- och 80-talen byggde liksom tidigare på den grundläggande doktrinen om alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig. Att formellt stå utanför militära allianser bedömdes dock inte vara tillräckligt för att göra neutralitetspolitiken trovärdig. Kraven skärptes därför successivt såtillvida att förberedelser och överläggningar för militär samverkan i krig med andra länder var uteslutna. Inga principiella hinder förelåg om bilateralt samarbete med andra länder i fråga om bl.a. under rättelsetjänst, forskning och materielförsörjning så länge detta inte försvårade eller omöjliggjorde en neutral hållning i händelse av krig eller kunde uppfattas av omvärlden som uppgivande av neutralitetsavsikten. Förberedelser för samarbete i krig mellan svenska stridskrafter och Nato skulle i Moskva med stor sannolikhet tolkas som om att Sverige planerade att utan att vara angripet sluta upp på Nato:s sida vid ett krigsutbrott. Detta skulle sannolikt leda till att Sovjetunionen uppfattade Sverige som en fiende från konfliktens första dag. I fredstid skulle detta kunna leda till en destabilisering av det säkerhetspolitiska mönstret i Norden och få en spänningshöjande effekt.

²²⁷ Presentationen av höjd och fart i fot respektive knop skulle dock göras på flygplanens reservinstrument. Av flygsäkerhetsskäl skulle de måttenheter förarna var vana vid presenteras på de ordinarie instrumenten.

I 1972 års försvarsbeslut angavs förberedelser vara helt uteslutna. Förbudet kom att påverka bl.a. operativ planläggning, utbildning, studier, övningar och program vid utländska besök.

Utredningens arkivstudier har inte kunnat påvisa några avtal, överenskommelser eller förberedelser för operativ samverkan. Om någon överenskommelse militärer emellan träffats torde den inte ha blivit fäst på papper. Det är dock från uttalanden av utländska militärer som principen om ”nothing on paper” härstammar. Det skulle kunna tyda på att överenskommelser gjorts muntligt men ett stort antal intervjuer med högre svenska militärer ger inget belägg för detta med de smärre undantag, som redovisats ovan.

Att vidta förberedelser för samverkan var alltså förbjudet. Men det var också förbjudet – på alla områden – att ingå någon form av avtal eller träffa överenskommelser, som innebar sådana bindningar för Sverige som skulle kunna utnyttjas för påtryckningar i kris och krig gentemot Sverige eller som till och med skulle ha omöjliggjort svensk neutralitet. Att mot denna bakgrund träffa muntliga överenskommelser utan att kunna ge dem något substantiellt innehåll ter sig inte särskilt meningsfullt.

Den neutralitetspolitiska doktrinen har sålunda varit tydlig under hela utredningsperioden. Detta har gällt regeringspolitiken, oberoende av politisk sammansättning. Som utredare har jag ägnat särskild uppmärksamhet och mycken tid åt att söka utröna huruvida militärmyndigheterna och då i synnerhet militärledningen och dess ansvariga befattningshavare, i praktiken, med eller utan de politiskt ansvarigas goda minne, underlåtit att efterleva eller rentav motarbetat den officiellt deklarerade säkerhetspolitiska doktrinen. Viktigast, eller kanske till och med avgörande härvidlag är hur ÖB och Försvarsstaben omsatte statsmakternas försvarspolitiska direktiv i den hemliga operativa planeringen. Jag har, som framgår av innevarande kapitel av betänkandet och än mer av avsnitt 6.2, efter noggrann granskning funnit att inget utrymme i planeringen har givits för samverkan med Nato eller någon enskild Natomakt. Ej heller har förberedelse för mottagande av hjälp utifrån givits utrymme i den operativa planeringen. Detta är av avgörande betydelse eftersom ingen militär operation av nämnvärd omfattning kan genomföras utan en detaljerad och tidskrävande planering. Nato:s och Warszawapaktens hundratals planerare och tiotusentals planeringstimmar per vecka bär syn för saken. Den unika insyn jag har haft i militärledningens interna överläggningar genom tillgången till dess hemliga protokoll (avsnitt 7.6) har därtill bekräftat att denna,

ehuru ibland med ogillande, lojalt funnit sig i den offentligt deklarerade politiken. Det kan därför entydigt fastslås att det under utredningsperioden inte funnits någon substantiell diskrepans mellan den deklarerade politiken och dess praktik i vad avser frågan om förberedelse eller planering för operativ samverkan i krig med främmande makt. Därmed finns det ingen grund för farhågorna att någon regeringschef, vare sig hans namn varit Palme, Fälldin, Ullsten eller Carlsson, vilselett allmänheten om den verkliga naturen av Sveriges deklarerade säkerhetspolitiska doktrin. Det kanske bör erinras om att den typ av kontakter som rutinmässigt genomfördes i förhållande till Natoländer, såsom främst Förenta Staterna men också, Danmark och Norge, med regeringarnas goda minne syftade till att upprätthålla personliga kontakter vilka kunde vara till nytta i kris eller krigslägen, men på grund av deras muntliga och spridda karaktär omöjliga kunde tjäna som ”hård” krigsplanering.

Fredstida förberedelser för operativ samverkan i krig var inte av trovärdighetsskäl förenliga med neutralitetspolitiken. Istället gavs försvaret en svensk profil och några medvetna luckor lämnades inte – luckor som utomlands skulle kunna misstänkas vara planerade att täckas av andra makters stridskrafter i tyst samförstånd med Sverige. Erlander, Palme, Fälldin, Ullsten och Carlsson var alla fullt medvetna om att neutralitetspolitiken kunde misslyckas och Sverige bli angripen. Då – men först då – kunde militär samverkan med angriparens huvudfiende bli aktuell.

7.8 Förberedelser för motstånd mot ockupation – stay behind²²⁸

7.8.1 Inledning

Neutralitetspolitikkommisionen beskrev översiktligt frågan om förberedelser för motstånd under ockupation och intresserade sig för detta med utgångspunkt endast om det inneburit förberedelser för att ta emot militärt bistånd från främmande makt.

NPK anförde att i planeringsförutsättningarna ingick att det reguljära försvaret kunde bryta samman och att Sverige helt eller delvis kunde komma under fientligt herravälde. I en sådan situation

²²⁸ Till grund för detta avsnitt ligger, utöver nedanstående noter, också samtal med ett antal personer vilkas identitet emellertid inte kan röjas.

förutsågs befolkningen komma att göra aktivt eller passivt motstånd mot inkräktaren, ytterst för att bidra till att tvinga bort denne ur landet och återställa en laglig regering. I fred kunde åtgärder vidtas för att rekrytera pålitliga personer som under ockupation kunde bilda stommen i en motståndsrörelse. Sambandsmateriel och vapen kunde anskaffas och viss utbildning ske. Ett nätverk av detta lag kallas ofta med ett engelskt ord för stay behind-organisation.²²⁹

En motståndsrörelse är i regel beroende av hjälp utifrån. Mot denna bakgrund kunde det, enligt NPK, finnas skäl för en stay behind-organisation att i fred odla kontakter med eventuella biståndsgivare i utlandet. Man kunde även bedriva en mer eller mindre långtgående gemensam planläggning.²³⁰

Neutralitetspolitikkommisionen framhöll att en planläggning för en svensk motverkan vid en ockupation av landet inte innebar defaitism. Det är tvärtom ett uttryck för viljan att till det yttersta bevara landets självständighet och överlevnad som fri nation.²³¹

7.8.2 NPK:s bild avseende förberedelser för motståndsrörelser i Sverige

Av NPK:s betänkande framgår att på tidigt 1950-tal tjänstgjorde William Colby, tjänsteman i den amerikanska underrättelse-tjänsten, senare CIA-chef, vid den amerikanska ambassaden i Stockholm. Colby uppgav i sina memoarer att hans uppgift hade varit att bygga upp stay behind-nät i Danmark, Finland, Norge och Sverige. Kommissionen²³² konstaterade sammanfattningsvis att uppgifterna växlade rörande hur omfattande Colbys nät var, men

²²⁹ SOU 1994:11, s. 28, samt 271.

²³⁰ Frågor rörande de offentliga organens handlande vid ockupation diskuteras i f.d. polisöverintendenten Åke Hasselrot och f.d. Justitiekanslern Bengt Lännergren "Ockupation", *Kungl. Krigsvetenskapsakademien tidskrift* 1982, s. 1–35. Motstånd mot en ockupationsmakt behandlas i Thede Palm (1988) *Motstånd och motståndsrörelser*. Stockholm: Militärhistoriska förlaget. I inledningen av Thede Palm *Några studier till T-kontorets historia*, utgiven genom Evabritta Wallberg år 1999, uppger hon att Palm var med om att bygga upp en svensk stay behind-organisation. Han uppges ha varit kvar i organisationens ledning i varje fall fram till augusti 1966. Detta skulle framgå av ett brev till försvarsstabschefen Carl Eric Almgren, där Palm anmäler sin önskan att avgå. År 1977 färdigställde Thede Palm det tidigare nämnda manuskriptet om motstånd i ockuperat land, utgivet år 1988. Manuskriptet byggde, enligt författaren själv, huvudsakligen på litteraturstudier. Wallberg anser att det är rimligt att anta att även egna erfarenheter låg bakom. Se även SOU 1994:11, s. 28.

²³¹ Hasselrot och Lännergren a.a, s. 35. samt SOU 1994:11.

²³² Den bild som Neutralitetspolitikkommisionen fick rörande förberedelser för en motståndsrörelse i Sverige grundades väsentligen på muntliga uppgifter. I den mån något skriftligt material existerat, påträffades detta inte, s. 272 ff.

det syntes klart att den på amerikanskt initiativ tillkomna verksamheten torde helt ha upphört omkring år 1960.²³³

Parallellt med denna verksamhet fanns i varje fall sedan början av 1950-talet stommen till en svensk motståndsrörelse med anknytning till fackföreningsrörelsen, näringslivet och försvaret.²³⁴ År 1958 ställdes denna verksamhet, som sköttes helt av svenskar, under statens kontroll. Finansieringen, som tidigare ombesörjts genom bidrag från näringslivet, skedde fortsättningsvis med skattemedel.²³⁵ Något eller några statsråd deltog regelbundet i de möten som organisationens ledningsgrupp höll en eller ett par gånger om året.

Detta förhållande hindrade inte att det förekom kontakter mellan företrädare för organisationen och amerikanska respektive brittiska ambassadtjänstemän i Stockholm, och andra utländska befattningshavare. Dessa kontakter torde enligt NPK främst ha syftat till att göra det möjligt för en motståndsrörelse i ett av Sovjetunionen ockuperat Sverige att erhålla materiellt bistånd från västmakterna. Det torde också ha varit angeläget för organisationen att planlägga förbindelser till den svenska riksledningen, för den händelse den skulle tvingas välja uppehållsort utomlands. Förutom anskaffning av viss radiomateriel torde få om ens några verk-

²³³ SOU 1994:11, s. 28, samt 272; William Colby (1978) *Honorable men: my life in the CIA*. New York: Simon & Schuster; *Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander o ulovlig overvåkning av norske borgere*, 1996, Dokument nr. 15 (1995-96), Lundrapporten s. 457.

²³⁴ I detta sammanhang kan ett rättsfall i Uppsala år 1953 vara av intresse, då Redaktören O Hallberg instämde till rådhusrätten i Uppsala misstänkt för brott mot 9. kap 7 § strafflagen, dvs. olovlig kärverksamhet. Efter andra världskriget började denne Finlandsfrivillige att, enligt pressuppgifter, planera för vilka åtgärder som kunde vidtas i händelse av en sovjetisk ockupation och den svenska regeringen satts ur spel. Organisationen kallades Sveaborg och beskrevs i media som nazistinfluerad. Enligt uppgift var Hallberg den ende som åtalades men domen blev friande. Försvarsstabschefen Richard Åkerman hade fått del av den hemligstämplade förundersökningen och skrev ett brev borgmästaren i Uppsala daterat den 13 mars 1953.

”Ehuru försvarsstaben ej haft eller har någon del i Hallbergs påstådda organisationsbildning, torde genom förundersökningen på ett flertal sätt framgå, att försvarsstaben planerat och delvis förberett en organisation med närbesläktade syften. Det är av synnerligen vikt, att detta förhållande ej kommer till allmän kännedom. Skulle nämligen under militära operationer någon del av landet temporärt behöva uppgivas, kan fiendens behandling av kvarlämnad civilbefolkning bli beroende av dess kunskap om vissa organisationer överhuvud förberetts på ockuperat svenskt område.[...] Ifrågavarande organisations existens har därför av försvarsstaben hållits utomordentlig hemlig, och det är med hänsyn till rikets försvar oundgängligen nödvändigt att den får så förbli.” Hbr från Chefen för Försvarsstaben Gennj Richard Åkerman till borgmästare Bertil Hagström, Uppsala, daterat den 13 mars 1953. Landsarkivet Uppsala, ur Uppsala rådhusrätts arkiv: G II 1:56 brottmålsakt 627/1952. Brevet klassificerades som kvalificerat hemlig men regeringen hävde sekretessen år 1991.

²³⁵ SOU 1994:11, s. 274.

ställighetsåtgärder ha vidtagits, avslutade Neutralitetspolitikkommisionen.²³⁶

7.8.3 Erfarenheter från Norges ockupationsberedskap

I Norge publicerades under 1990-talet uppgifter som kastade visst ljus på stay behind. Enn Kokk uppger i "Vitboken om IB" att det var sannolikt att IB när man på 1970-talet arbetade med det som f.d. utrikesministern Sten Andersson benämnt "en svensk motståndsrörelse" kan ha inspirerats av erfarenheterna i Norge.²³⁷

Norges försvarsdepartement uppgav i ett pressmeddelande från november 1995 med rubriken "Okkupasjonsberedskap, tidigare "Stay behind" ", att försvaret år 1948 etablerade en verksamhet som skulle kunna genomföra evakuering, sabotage och bedriva underrättelsetjänst på norsk mark i händelse av en ockupation. Denna skulle baseras på erfarenheter från andra världskriget och organiserades i s.k. nät. Enligt pressmeddelandet hade "Stay behind" och senare Okkupasjonsberedskap alltid varit underställt Forsvarets etterretningstjeneste, dvs. den militära underrättelsetjänsten. Ockupationsberedskapsorganisationen hade ett begränsat samarbete med utländska tjänster, men stod under norsk styrning och kontroll.²³⁸

År 1996 publicerades i Norge "Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåkning av norske borgere – Lundrapporten". Utredningen berörde även till en mindre del utvecklingen av stay behind i Norge.²³⁹ Därvid framgår att den dåvarande norske försvarsministern Hauge år 1948 tog initiativ till att en officiell stay behind-organisation etablerades i Norge.²⁴⁰

Enligt Lundrapporten organiserades stay behind i Norge från början i tre nät med ansvar för underrättelsetjänst – Lindus, sabotage – organiserat år 1952 – Roc, och evakuering – Blue Mix, som

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Enn Kokk a.a. s. 365.

²³⁸ Pressemelding, Forsvarsdepartementet "Okkupasjonsberedskap, tidligere "Stay behind", 24.11.95, Nr. 093/95, Oslo. <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/fd/1995/pressem/010005-070018/index-dok000-b-n-a.html>

²³⁹ *Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåkning av norske borgere*, 1996, Dokument nr. 15 (1995-96), Lundrapporten. Ordföranden i kommissionen var domaren i högsta domstolen Ketil Lund. Vid presentationen var rapporten hemligstämplad men offentliggjordes senare i sin helhet.

²⁴⁰ Ibid s. 455.

sagts vara ett amerikanskt initiativ från år 1951.²⁴¹ I detta sammanhang har det förekommit uppgifter i Norge förknippade med omständigheterna i Sverige. Därvid uppges CIA ha varit engagerat vid skapandet av stay behind-strukturer. Man sades i starten ha satsat på Belgien, Nederländerna och Luxemburg i syd, och trion Danmark, Norge och Sverige i norr.²⁴² Det uppges vidare att svenska myndigheter, som en konsekvens av neutralitetspolitiken, inte kunde delta fullt ut, varför upplägget inte blev lika avancerat som i Norge. Enligt uppgift försökte man på svensk sida i gengäld stärka verksamheten genom att bl.a. etablera ett evakuerings-samarbete med Norge, varvid norska Blue Mix uppgavs haft till uppgift att föra svenska nyckelpersoner till England.²⁴³

Norge blev Natomedlem år 1949. Som ett led i Nato:s beredskap beslöts 1949/50 att stay behind-nät skulle byggas ut i hela Europa, för att verka i händelse av en sovjetisk ockupation. Britter och amerikaner stödde enligt Lundkommissionen etableringen av stay behind i Norge.²⁴⁴ Lundkommissionen uppgav vidare att norsk ockupationsberedskap gick samman med tjänster från Nato:s nord-områden på 1950-talet, i en organisation för att kunna samarbeta bättre i övnings- och beredskapssammanhang. Huvudbasen för ledning i krig förlades till Storbritannien och uppges ha funnits där hela tiden. Utbildning av ledande personer genomfördes i huvudsak där. Den alternativa basen anges vara belägen i USA.²⁴⁵

Efter att ha varit i stort sett oförändrade sedan starten, genomfördes under 1970- och 80-talet ”ansiktslyftningar” av den norska stay behind-verksamheten. År 1970 inleddes planläggningen av ett nytt nät – Argus – med uppgift att tillvarata ockupationsberedskapsuppgifter i en tidig fas av ett krig. Argus etablerades formellt år 1974. Under 1980-talet reducerades stay behind-organisationen och år 1983 lades sabotagenätet Roc ned.²⁴⁶

²⁴¹ Lundrapporten s. 456; Ronald Bye och Finn Sjue, ”Norges hemmelige haer. Historien om Stay behind” (1995), s. 52, samt 91 ff.

²⁴² Ronald Bye och Finn Sjue, a.a. s. 80.

²⁴³ Ronald Bye och Finn Sjue a.a. s. 75.

²⁴⁴ Lundrapporten s. 448.

²⁴⁵ Lundrapporten s. 457, samt 486.

²⁴⁶ Pressemelding, Forsvarsdepartementet ”Okkupasjonsberedskap, tidligere ”Stay behind””, 24.11.95, Nr. 093/95, Oslo; ”Stay behind”; Lundrapporten s. 453, 457.

7.8.4 Förberedelser för stay behind i Sverige på 1970- och 80-talen

Det har förekommit påståenden i media att en stay behind-organisation verkat i Sverige på 1970- och 80-talen. Uppgifterna innebar i huvudsak följande: Det har bl.a gjorts gällande att ledarskapet år 1978 övertogs av den f.d. SAF-chefen och försäkringsdirektören Curt Stefan Giesecke, som därmed skulle ha ersatt försäkringsdirektören Alvar Lindencrona. Verksamheten uppges samtidigt ha omorganiserats.²⁴⁷ Enligt uppgifter i svenska tidningar skall organisationen ha existerat helt vid sidan av det "normala" militära systemet och den militära underrättelsetjänsten IB och dess olika efterföljare, men också vid sidan av ett s.k. krigs-IB.²⁴⁸ Organisationen uppges ha varit underställd regeringen och försvarsministern, och skulle träda i funktion i den händelse att den ordinarie försvarsmaktens motstånd krossats och regeringen och riksdagen inte längre kunde fungera normalt.²⁴⁹

Ledaren uppges ha rapporterat till ett råd bestående av representanter från olika delar av samhället, däribland LO, TCO, LRF och SAF. Den mer praktiska verksamheten skall ha skötts av en kanslichef var främsta uppgift påstås ha varit att hålla kontakt med i förhand utsedda lokala motståndsledare. Dessa skulle aktiveras i händelse av en ockupation. Upprätthållande av samband med hjälp av ett radionät skulle ha varit organisationens stomme.²⁵⁰

En skribent uppger att kontakt skulle upprätthållas via radio med en eventuell svensk exilregering med säte i t.ex. London, liksom med CIA och andra utländska enheter som kunde tänkas stödja en svensk motståndskamp.²⁵¹ För att säkerställa sambandet med CIA och den brittiska underrättelsetjänsten MI6, skall man ha gått igenom hur radiokommunikation skulle upprätthållas, utbytt krypto nycklar m.m.²⁵² Kommunikationsutrustningen skall ha testats mellan den hemliga ledningscentralen och olika orter i Sverige.²⁵³

En flyktled till Norge uppges ha planerats med Trondheim som mål.²⁵⁴ Vidare har det förekommit uppgifter om att hela eller delar

²⁴⁷ Bjarne Stenquist, 1990-12-18, 1991-08-14, Dagens Nyheter; Enn Kokk a.a. s.402.

²⁴⁸ Bjarne Stenquist, 1991-08-14, Dagens Nyheter.

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Ibid; Enn Kokk a.a. samtal med Stig Synnergren s. 475.

²⁵² Bjarne Stenquist 1991-08-14, Dagens Nyheter.

²⁵³ Enn Kokk a.a. s. 475.

²⁵⁴ Thomas Kanger & Oscar Hedin, 1998-10-04, Dagens Nyheter.

av regeringen och kungafamiljen tillfångatogs eller eliminerades under flykt, skulle organisationen ombesörja att en ny riksledning utropades. Denna skulle fungera från områden som fortfarande hölls av svensk styrkor eller från utlandet.²⁵⁵

I media har uppgifter också cirkulerat rörande förekomsten av ett "krigs-IB" som skulle ha till uppgift att bl.a. fungera som en motståndsrörelse. Som tidigare nämnts ansåg Justitiekanslern i samband med den s.k. sjukhusaffären i Göteborg år 1975 att IB:s krigsorganisation kunde vara förtjänt av en närmare undersökning. I augusti 1988 uppgav förre utrikesministern Sten Andersson att en av IB:s uppgifter var att bygga upp en svensk motståndsrörelse i händelse av att Sverige blev ockuperat. Man byggde, vad Andersson förstod, upp ett nätverk över hela landet med personer, ofta i centrala politiska positioner, som skulle kunna vara kvar på hemorten i den befattningen om någonting hände. Men påståendena om att det s.k. krigs-IB skulle vara en motståndsrörelse har också tillbakavisats i debattinlägg.²⁵⁶

Enn Kokk uppgav i "Vitboken om IB" att hans intervjuer med Anders Thunborg och Stig Synnergren visade, att det har funnits två grenar av en svensk stay behind organisation och detta långt före det tidigare 1970-talets experiment med att bygga upp det Sten Andersson benämnt en svensk motståndsrörelse. Thunborg hade redogjort för den organisation som på 1950-talet leddes av Lindencrona och under hans egen tid på Försvarsdepartementet av Giesecke. Synnergren uppgav att IB-chefen Birger Elmér på Försvarsstabens organiserade det s.k. kallade krigs-IB.²⁵⁷

I slutet av 1990-talet förekom påståenden i media om att stay behind organisationer fanns i ett flertal västeuropeiska länder.²⁵⁸

Åtskilligt av vad som ovan redovisats stämmer med den bild som utredningen har. Utredningen har dock inte haft anledning att i detalj utreda dessa uppgifter. Det ligger i sakens natur att en sådan planläggning måste omgärdas med största möjliga sekretess. Även uppgifter om förhållanden som ligger ganska långt tillbaka i tiden kan alltjämt behöva skyddas.

Stay behind-verksamheten, eller snarare förberedelserna, hade sin storhetstid under de första decennierna efter andra världskriget

²⁵⁵ Bjarne Stenquist, 1991-08-14, Dagens Nyheter.

²⁵⁶ Jonas Gummesson, 1988-08-10, Aftonbladet; Lars Olof Lampers, *Granskningsmakten och sjukhusaffären i Göteborg 1975. En studie av kontrollorganen och utredningarna i en politisk affär*, Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen, Pk Mom 3, Ht 1997, s. 99.

²⁵⁷ Enn Kokk a.a.s. 402.

²⁵⁸ Thomas Kanger & Oscar Hedin, 1998-10-04, Dagens Nyheter.

då erfarenheterna av den tyska ockupationen av Norge ännu var i färskt och plågsamt minne. Tanken på att förbereda landet för en möjlig ockupation hölls ännu vid liv under den senare delen av det kalla kriget. Genom verksamhetens speciella karaktär har det alltså ansetts angeläget att alltjämt vidmakthålla sekretessen runt denna. Det säger sig dock självt att Stay behind-problematiken haft en ytterst marginell, om ens någon, betydelse för svensk säkerhetspolitik åren 1969 till 1989.

8 Sammanfattande iakttagelser och bedömningar

Det är enligt min mening svårt att förstå de problem, vägval och beslut som regering och försvarsmakt, dvs. politiker och militärer, hade att ta ställning till under det kalla krigets senare del, utan att ha orienterat sig i den internationella säkerhetspolitiska miljö där det kalla kriget utspelade sig.

Ur den myriad av händelser och trender som präglade den internationella utvecklingen under åren 1969–1989, den period som är denna utrednings föremål, har jag sökt lyfta fram de skeenden som jag bedömt bäst kan ligga till grund för analysen av svensk säkerhetspolitik.

Sverige var ju inte i egentlig bemärkelse en aktör i det kalla kriget. På något sätt pågick detta krig runt omkring oss i alla dess former som en ideologisk kamp mellan kapitalism och socialism, som en maktkamp om geopolitiskt inflytande, eller som en kamp mellan demokrati och diktatur, allt under hotet av den definitiva, existentiella möjligheten av en total och absolut ödeläggelse i ett termonukleärt krig. Sverige kunde kanske inte påverka så mycket. I harmoni med våra nordiska grannar lyckades Sverige dock med en politik som till omvärlden kunde presentera Norden som en region av stabilitet och lågspänning.

En betydande politisk personlighet, Willy Brandt, kom att lämna avgörande bidrag till den historiska process som ledde till en frigörelse av hälften av Europas folk från diktatur och förtryck. Brandts framsynta politik att öppna diktaturstaterna och blottlägga dem för demokratiska krafter – förändring genom närmande – startade den process av försoning som möjliggjorde för människorna i det dåvarande Östeuropa att bryta sig ut ur sin politiska fångenskap. Brandts Östpolitik gav utrymme och svängrum åt de nordiska länderna. Ett närmande till de västeuropeiska integrationssträvandena behövde inte vara främmande för en neutral stat när de hårda politiska motsättningarna modifierades i avspännings-

processerna. Den västtyska politiken öppnade vidare vägen för den stora uppgörelsen i Helsingfors år 1975, där – i avsaknad av en formell fred efter andra världskriget – gränserna i Europa efter kriget kunde erkännas och nya projekt i fråga om mänskliga rättigheter och kontakter kunde påbörjas.

Den utrikespolitiska stabiliteten som följde skapade förutsättningar för förändringar och öppnade möjligheter att mötas för människor från öst och väst. De odemokratiska regimerna i Östeuropa fann det allt svårare att utan fria val och mänskliga rättigheter legitimera sina maktinnehav. Processen mot upplösningen av det kommunistiska styret i Östeuropa kunde börja.

Stormaktspolitiken präglades å ena sidan av Sovjetunionens politik karaktäriserad som en kontinuerlig upprustning i fråga om såväl kärnvapen som konventionell och marin vapenkapacitet fram till dess i mitten av 1980-talet den sovjetiska ekonomins gradvisa sönderfall omöjliggjorde ytterligare rustningar. Å den andra förde skiftande amerikanska administrationer med sig egna ambitioner och stödjepunkter. Nixonadministrationen betonade avspänningen och ett utvidgat ekonomiskt och tekniskt samarbete med Sovjetunionen.

Med Carteradministrationen åren 1977–1980 började USA inta en ökad återhållsamhet i vad avsåg teknologiöverföring till Sovjetunionen och aktiverade samtidigt frågan om mänskliga rättigheter. Samtidigt sökte man, dock utan större framgång, skapa en ny dynamik i nedrustningsförhandlingarna.

Reaganadministrationen åren 1981–1988 inledde en kraftig kvalitativ och kvantitativ upprustning, ungefär när den sovjetiska stannade av, och utmanade Sovjetunionens egen legitimitet genom att karaktärisera sovjetstaten som "ondskans imperium".

Därmed skärptes stormaktsmotsättningarna till den grad att de berörda åren kom att kallas "det nya kalla kriget". En högriskperiod följde med utomordentligt små marginaler när det gällde att förhindra utbrottet av ett öppet kärnvapenkrig. Det kalla kriget kom dock att upphöra strax efter Michail Gorbatsjov kommit till makten i Kreml.

För Sverige, med sin alliansfrihet och offentligt deklarerade neutralitetsavsikt, gällde det att finna sin position i stormakternas kraftfält. För våra skandinaviska grannar var definitionen av den säkerhetspolitiska identiteten i detta sammanhang inget problem, man var allierad med Förenta Staterna. I en stormaktskonflikt var Sovjetunionen fienden. Till och med för Finland tycktes saken

enklare. Finland hade inte samma valsituation. Man kunde inte ha Sovjetunionen som fiende. Inga krav ställdes om samverkan med väst.

Sverige som en demokratisk stat grundad på västliga värden hörde ideologiskt hemma i väst men måste säkerhetspolitiskt hålla en tydlig distans just gentemot väst. Sovjetunionen var det stora och enda hotet, men Sverige kunde inte tillåta sig att vara Sovjetunionens fiende. Båda stormakterna hade förväntningar på Sverige. Förenta Staterna hoppades och förväntade sig att Sverige med sin neutralitetspolitik och ett starkt försvar skulle ge stabilitet och ett mått av skydd på norra flanken för Norge och Danmark medan Sovjetunionen, trots skepticism och misstro inrättade sig på att Sverige skulle leva upp till den deklarerade neutralitetsavsikten och inte öppna sitt luftrum och territorium för huvudmotståndaren.

I den svenska säkerhetspolitiska analysen ingick att väst, främst Förenta Staterna, om Sverige skulle bli angripet och inte framgångsrikt lyckas försvara sig, skulle komma till hjälp. Men för att undvika katastrofen att Sverige skulle bli angripet av Sovjetunionen måste neutralitetspolitiken vara trovärdig i Sovjetunionens ögon. Detta krävde en fredstida politik som demonstrerade att Sverige inte operativt förberedde en samverkan med Förenta Staterna och dess allierade i händelse av en storkonflikt i Europa.

Sverige hade alltså att formulera en politik som gick ut på att leva mellan å ena sidan ett hot från Sovjetunionen och å den andra ett förmodat stöd från Förenta Staterna. I det senare avseendet hade Sverige genom den amerikanska politiken, som lagts fast i det märkliga riktlinjedokumentet år 1962, utan egen kännedom tillförsäkrats kraftfullt militärt stöd i händelse av angrepp från Sovjetunionen. Inte heller Förenta Staternas egna allierade skall enligt dokumentet ha informerats om det planerade amerikanska stödet. Detta skulle omfatta tre aspekter a) bistånd till Sverige vid angrepp, b) förbättring av underrättelsesamarbetet, c) samt krigsmaterielstöd.

I vad avser de två senare punkterna har det med all önskvärd tydlighet visat sig att Förenta Staterna försett Sverige med betydande stöd. Ur neutralitetspolitisk synpunkt har detta enligt mitt bedömande inte skapat några principiella problem. Eftersom neutralitetspolitiken som den definierats omfattade ett (efter våra förhållanden) starkt försvar borde det vara svårt att resa invändningar mot att det svenska värnpliktsförsvaret med dess mobiliseringsbehov försågs med en god förvarningskapacitet genom under-

rättelsesamverkan. Likaså, och med tanke på Sovjetunionen som angripas, var det för försvarets trovärdighet oundgängligt att möta en i alla lägen kvantitativt överlägsen motståndare med så hög materielkvalitet som möjligt. Den politiska turbulensen runt Sveriges kritik ifråga om amerikansk politik i Vietnam och i Centralamerika tilläts aldrig inverka på det stabila högteknologiska samarbetet och materieltillförseln lika litet som på det effektiva, informella och bilaterala samarbetet ifråga om den för förvarningen nödvändiga underrättelsetjänsten, särskilt signalspaningen.

Om detta visar att den amerikanska "garantin" för Sverige implementerades i två viktiga avseenden, är det naturligen svårare att utröna hur hållfast det ensidiga åtagandet om stöd vid angrepp skulle ha visat sig vara om det prövats i verkligheten. Det strategiska mönster som bildats i norra Europa och de intressen som knutits till detta vare sig det gällde försvar av Norge och Danmark eller flankproblematiken i Östersjön talar för att det amerikanska intresset av Sveriges försvar förblev oförminskat från år 1962 när riktlinjerna för den amerikanska Sverigepolitiken hade lagts fast.

En ur ett neutralitetspolitiskt perspektiv central fråga är i detta sammanhang om och i vilken utsträckning Sverige förberedde en operativ samverkan med Förenta Staterna. I detta avseende har, som utredningen visar, doktrinen varit tydlig sedan 1970-talets början. Regeringsuttalanden, försvarsutredningar och försvarsbeslut har postulerat att sådan operativ förberedelse inte fick förekomma. Den uppenbara tanken bakom detta har varit att, om Sovjetunionen fick anledning misstänka att Sverige med USA genomförde dylika förberedelser, Sverige skulle ses om en verklig eller potentiell fiende och så angripas, kanske redan från första dagen i en konflikt.

Jag har ägnat en betydande möda åt att undersöka huruvida sådana förberedelser skett i hemlighet. Det bör här givetvis klargöras att operativa förberedelser, som förutsätter överenskommelser om truppdispositioner, kommunikationer och materielanpassning, inte är något som lätt kan klaras av vid enstaka möten mellan högre officerare. Endast ett omfattande och tidskrävande stabsarbete kan ge den nödvändiga kvaliteten i samverkan. Som framgår av de detaljerade redovisningarna i utredningen har överbefälhavarens operativa planering noga studerats. Ingen förberedelse för samverkan har kunnat noteras. Likaså har de svårigheter som tornat upp sig när det gällt att efter det kalla krigets slut samordna svenska militära styrkor (i fredsbevarande operationer etc.) med

Natomaktens styrkor demonstrerat hur svårt det skulle ha varit att åstadkomma s.k. interoperabilitet med västliga styrkor. Problem relaterade till flygbaser, överflygningsregler och flygteknisk anpassning har granskats. Den unika möjlighet jag haft till insyn i militärledningens protokoll har varit klagörande.

Den samlade slutsatsen av detta har blivit att ingen signifikant förberedelse för operativ samverkan med främmande makt ägde rum under utredningsperioden. Därmed är det alltså inte sagt att all annan samverkan har varit utesluten, tvärtom det militärtekniska samarbetet med Förenta Staterna som jag kunnat redovisa innebär en första offentlig kartläggning av denna verksamhet vars omfattning för många säkert har varit överraskande. Det betydande tekniska beroende som därmed byggts upp kan diskuteras ur neutralitetssynpunkt, men har endast avsett samverkan under fred. Än viktigare har givetvis varit, att denna omfattande samverkan på ett avgörande sätt bidragit att höja det svenska försvarets förmåga och därmed indirekt underbygga och stärka den svenska neutralitetspolitiken.

Ett svenskt dilemma var att den nära och omfattande militärtekniska samverkan med Förenta Staterna nödvändiggjorde ett mått av anpassning till amerikansk exportkontrollpolitik. Det utgjorde inget större problem i vad avsåg vapenteknologi och knappast inte heller ifråga om dubbelanvändningsteknologi. Emellertid sökte Sverige undvika att bli nära associerat med västs teknologikontrollsamverkan av den typ som skedde under Cocom. Under Carteradministrationen från år 1977 skärptes emellertid den amerikanska kontrollen bl.a. på grund av initiativ från kongressen. I samband med Reaganadministrationens tillträde år 1981 och som en följd av den amerikanska politiken att begränsa inte bara militärteknologiexporten utan all avancerad teknologiexport till Sovjetunionen försvårades det svensk-amerikanska samarbetet för att under en period frysas till följd av Datasaabaffären. Jag kan dock konstatera att med ett mått av anpassning till den amerikanska politiken återställdes en fungerande samverkan och exportverksamhet utan att neutralitetspolitikens principer trädde för nära.

När det gällde hoten mot Sverige förblev Sovjetunionen det allt överskuggande problemet. Som utredare har jag i detalj redovisat den bedömning som överbefälhavaren gjort över åren, vilken baserat sig på ett omfattande sakunderlag inom försvarsmyndigheterna. Givetvis har dessa analyser gjorts med betoning på de sovjetiska

stridskrafternas kapacitet. Det har varit av betydande värde att i utredningen kunna redovisa också utomstående makters analys av det sovjetiska hotet mot Sverige. Det hade varit värdefullt om hotbildsanalysen hade kunnat fördjupas med utnyttjande av kompletterande säkerhetspolitiska miljöstudier och utrikespolitisk analys för ett fylligare underlag. De dokument om krigsmaktsövningar under många år som kvarlämnats efter det tyska enandet (Warszawapaktsdokumenten) har tillfört en viktig dimension till utvärderingen av säkerhetspolitiken. Bland annat tyder de på att man i Warszawapaktens planering för offensiva operationer i Europa i första hand räknade med att inte behöva angripa Sverige utan att anfallet i norr skulle riktas mot Jylland och de danska öarna. Mina samtal i Moskva med många personligheter i det gamla ledarskiktet gav vid handen att man var skeptisk, om ej tvivlande, mot den svenska neutralitetspolitiken. Min bedömning av detta har blivit att Sovjetunionen i en konfliktsituation hade sökt undvika att anfälla Sverige åtminstone i ett inledningsskede. I efterhand kan man nog konstatera att sovjethotet kanske inte var fullt så allvarligt som överbefälhavarens hotbild indikerat. I en sådan slutsats måste dock inkluderas att just det svenska försvarets förmodade styrka och avvärjningsförmåga bidrog till att påverka Sovjetunionen och därmed hotbilden.

Nära förbunden med hotbilden är försvarsförmågan. Flera faktorer måste vägas in för att kunna värdera denna. Central härvidlag är kapaciteten hos de svenska stridskrafterna. Överbefälhavarens bedömningar genom åren som de redovisats i utredningen visade på att även om medelstilledningen i fast penningvärde bestod under utredningsperioden, kostnadsutvecklingen blev sådan att i vart fall arméstridskrafternas förmåga minskade påtagligt på grund av nödvändiga besparingar i fråga om materiel och övningar. Rent tekniskt och kvalitetsmässigt förbättrades i synnerhet luftförsvarets och, i vart fall mot slutet av 1980-talet, marinens förmåga och kvalitet. Men enligt ÖB kvarstod problemet med färre avancerade flygplan och det minskande antalet kvalitativt starka arméförband. Emellertid måste man i bilden väga in kvaliteten på de styrkor Sovjetunionen kunde förmodas sätta in mot Sverige. Det var endast i en sådan vägning man kunde etablera den relativa försvarsförmågan. ÖB utgick i sina bedömningar regelmässigt från att Sovjetunionen skulle avsätta sina mest kvalificerade styrkor. I själva verket kunde ifrågasättas om Sovjetunionen under ett storkrig verkligen skulle dirigera sina bästa styrkor mot Sverige.

Den samlade överblick som gjorts i denna rapport visar att den svenska säkerhetspolitiken under utredningsperioden i allt väsentligt måste betecknas som framgångsrik. I synnerhet bör detta tillskrivas en stabil utrikespolitik utformad som alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig. Uppslutningen runt neutralitetspolitiken sviktade aldrig under regeringar med olika politiska förtecken. Politiken stöddes av ett starkt försvar som var så utformat att det skulle kunna utföra sina uppgifter utan hjälp utifrån. För att hävda neutralitetsavsiktens trovärdighet vidtogs inga förberedelser för operativ samverkan eller för att motta militärt bistånd utifrån. Men samarbete i fred om militärteknik och underrättelsetjänst upprätthölls under hela perioden.

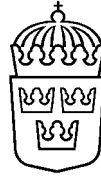
Försvarsförmågan hölls på en god nivå även om arméstridskrafternas kapacitet urholkades en del under perioden.

Med den kunskap vi idag har vågar man konstatera att vi under perioden 1969 till 1989 sannolikt levde säkrare än vad vi då visste: Hotet mot Sverige var inte så stort som vi trodde. Sverige hade en bättre återförsäkring än vi anade.

Innehåll

<i>Bilaga 1</i>	Kommittédirektiv	5
<i>Bilaga 2</i>	Arkivförteckning	7
<i>Bilaga 3</i>	Förteckning över uppgiftslämnare	13
<i>Bilaga 4</i>	Litteraturförteckning.....	23
<i>Bilaga 5</i>	Dokument	35
	Guidelines for Policy and Operations – Sweden, Department of State, June 1962.....	37
	Notice to holders of NSC 6006/1, National Security Council, May 2 1962	64
	Letter from Dean Rusk to Clark M. Clifford, Washington, October 18 1968.....	67
	Swedish Defence Establishment, Briefing material for Ambassador Holland, Stockholm, April 1970.....	70
	Sveriges position inför grundläggande internationella problem, PM sovjetiska utrikesministeriet 28 september 1971	80
	Brev Zacharov – Smirnov, Moskva, 18 maj 1970	94
	Sovjetisk-svenska relationer, PM sovjetiska utrikesministeriet, 4 augusti 1970.....	100
	SSSR:s relationer med Sverige, PM sovjetiska utrikesministeriet, 22 september 1970	104
	SSSR:s relationer med Sverige, PM sovjetiska utrikesministeriet, 28 september 1971	108
	Samtalsuppteckning från utredarens samtal med Jaruzelski, PM 26 september 2002.....	112

Kommittédirektiv

Svenskt säkerhetspolitiskt agerande under
perioden 1969–1989

Dir.
2000:63

Beslut vid regeringssammanträde den 5 oktober 2000.

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare skall analysera svenskt säkerhetspolitiskt agerande, såväl politiskt som militärt, under perioden 1969–1989.

Bakgrund

Regeringen har i dag bemyndigat chefen för Försvarsdepartementet att tillkalla en särskild utredare som skall analysera det politiska och militära agerandet i ubåtsfrågan från 1980 fram till i dag.

Det har i anslutning till detta uppdrag ansetts angeläget att också få till stånd en allmän säkerhetspolitisk granskning av svenskt politiskt och militärt agerande under åren 1969–1989, dvs. de två decennierna närmast före Berlinmurens fall och avvecklingen av det kalla kriget.

Det är lämpligt att den särskilde utredaren av ubåtsfrågan även får uppdraget att göra denna allmänna säkerhetspolitiska granskning.

Uppdraget

Utredaren skall i denna del ha följande uppgifter:

- redovisa och analysera den säkerhetspolitiska miljö i vilken Sverige hade att verka under perioden 1969–1989;
- redovisa och analysera det svenska säkerhetspolitiska agerandet, politiskt och militärt, under samma period.

Arbetets bedrivande

Utredaren skall i nödvändig utsträckning ta del av tillgänglig skriftlig och muntlig information i ärendet. Det gäller information från såväl politiska som militära källor.

Till utredningen skall en grupp experter knytas.

Riksdagens partier skall ges möjlighet att följa utredningsarbetet.

Uppdraget skall redovisas senast den 1 januari 2002.

Arkivförteckning

Svenska arkiv

Riksarkivet

- Alvar Lindencronas arkiv
- Ola Ullstens arkiv
- JK:s utredning om den s.k. sjukhusaffären i Göteborg
- Kommunikationsdepartementets arkiv
- 1974 års underrättelseutrednings arkiv
- Ubåtskyddskommissionens arkiv
- Ubåtskommissionens arkiv
- Ubåtsutredningens arkiv

Regeringskansliets centralarkiv

- Neutralitetspolitikkommissionens arkiv
- Statsrådsberedningens arkiv
- Justitiedepartementets arkiv
- Civildepartementets arkiv
- Kommunikationsdepartementets arkiv
- Förvaltningsavdelningens arkiv

Utrikesdepartementet

- Utrikesnämndens protokoll

För vidare information om kategorier i UD:s arkiv, se noter.

Försvarsdepartementet

- Försvarsdepartementets hemliga och kvalificerat hemliga arkiv

Krigsarkivet

- Överbefälhavaren (t.o.m. 1981/82)
- Chefen för armén (t.o.m. 1981/82)
- Chefen för marinen (t.o.m. 1981/82)
- Chefen för flygvapnet (t.o.m. 1981/82)
- Försvarets materielverks hemliga arkiv (t.o.m. 1982)
- Försvarsattachéarkiven, Fst/Sekt 2 (t.o.m. 1980/81)
- Överstyrelsen för Ekonomiskt Försvars arkiv
- Lennart Ljungs dagböcker
- Nils Skölds arkiv
- Carl Eric Almgrens arkiv

Högkvarteret

- Högkvarterets arkiv
- Förvarsstabens arkiv
- Överbefälhavarens arkiv
- Chefen för armén / Arméstabens arkiv
- Chefen för marinen / Marinstabens arkiv
- Chefen för flygvapnet / Flygstabens arkiv
- Försvarsavdelningarnas arkiv

Militära underrättelse- och säkerhetstjänstens arkiv

- Underrättelseavdelningen
- Säkerhetsavdelningen

Försvarets materielverk

- FMV:s hemliga (1983–1989) och kvalificerat hemliga arkiv

Försvarets radioanstalt

- FRA:s hemliga och kvalificerat hemliga arkiv

Totalförsvarets forskningsinstitut

- FOA:s hemliga och kvalificerat hemliga arkiv

Luftfartsverket, Norrköping

- Luftfartsverkets hemliga arkiv

Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek

- Verkställande utskottets protokoll 1969–1982
- Olof Palmes arkiv
- Ingvar Carlssons arkiv

Socialdemokraterna

- Verkställande utskottets protokoll 1982–1989

Svenskt Näringsliv

- Bertil Kugelbergs arkiv

Utländska arkiv**Förenta Staterna***National Archives 2, College Park, Maryland*

- Record Group (RG) 59 State Department
 - Central Decimal Files
 - Subject Numeric Files
 - Lot Files
 - Records of Henry A. Kissinger, 1973–1977
 - Records of Helmut Sonnenfeldt
- RG 84 Foreign Service Posts of the Department of State
- RG 273 National Security Council
- CIA Database (CD-rom)

Library of Congress, Washington D.C.

- Declassified Documents Reference System – US (microfiche)
- Congressional Information Service (CIS)

Lyndon B. Johnson Library, Austin, Texas

- National Security Files (NSF)
 - Country File
 - National Intelligence Estimates
- White House Central Files (WHCF)
 - CO 277, Sweden
 - Confidential File
 - Name File
- Administrative History of the Department of State

Nixon Presidential Materials Project, National Archives 2, College Park, Maryland

- National Security Files (NSF)
 - Country File
 - Henry A. Kissingers Office Files
- White House Central Files (WHCF)
 - Subject File

Gerald R. Ford Library, Ann Arbor, Michigan

- National Security Advisor Files
 - NSC Vietnam Information Group
 - Presidential Country Files for Europe
- White House Central Files (WHCF)
 - Subject Files
- Charles H. McCall Files

Naval Historical Center, Washington D.C.

- Command Histories
- Cruise Books
- Deck Logs
- Dictionary of American Fighting Ships

National Security Archives, Georgetown University, Washington D.C.

- The Soviet Estimate: US Analysis of the Soviet Union, 1947–1991
- Presidential Directives on National Security: From Truman to Clinton
- The U.S. Intelligence Community, 1947–1989

Polen

Archiwum Akt Nowych, Warszawa

Ryssland

(MID) Utrikesministeriets arkiv, Moskva

(RGANI) Ryska statens arkiv för samtidshistoriska dokument, Moskva

Storbritannien

Public Records Office, Kew Gardens, London

- PREM (Prime Ministers Office)
- CAB (Cabinet Papers)
- FO (Foreign Office)
- FCO (Foreign and Commonwealth Office)
- DEFE (Ministry of Defence)
- WO (War Office)

Liddel Hart Military Archive, King's College, London

- Papers of AVM Stewart William Blacker Menaul

Internetarkiv

Center for the Study of Intelligence

www.cia.gov/csi

Cold War International History Project

http://wwics.si.edu/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=topics.home

Digital National Security Archive

<http://nsarchive.chadwyck.com>

Federation of American Scientists

www.fas.org

The Harvard Project on Cold War Studies

www.fas.harvard.edu/~hpcws/index2.htm

NATO Archives

www.nato.int/archives

Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact

www.isn.ethz.ch/php

U.S. National Archives & Records Administration

www.archives.gov

Säkerhetspolitiska utredningens arkiv

- Samtalsuppteckningar
- Underlag för utredaren
- Övrigt

Förteckning över uppgiftslämnare¹

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Ahlström, Christer	kansliråd, UD	2002-04-16, 2002-04-22
Andersson, Karl	kommendör, stabschef Sydkustens örlogsbas	2001-09-11
Andersson, Sten	utrikesminister, parti- sekreterare	2001-06-13
Arbatov, Georgij	akademiledamot	2002-05-28
Björck, Anders	försvarsminister, ordförande FUN	2001-10-30
Bodström, Lennart	utrikesminister	2001-05-21
Borg, Per	statssekreterare, Försvars- departementet	2001-07-03
Brittner, Lennart	ämnesråd, Försvars- departementet,	2001-02-16
Bye, Ronald	norsk kommunikations- minister	2002-05-22
Börjesson, Dick	viceamiral, Sekr 78 års försvarskommitté, C minröjn.avd, CM	2001-02-22
Carlsson, Anders	sonaroperatör	2001-10-19
Carlsson, Ingvar	statsminister	2001-04-04
Carlsson, Roine	försvarsminister	2001-06-11

¹ I denna förteckning finns även en del av de personer, som hörts i samband med *Perspektiv på ubåtsfrågan: Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* (SOU 2001:85), medtagna.

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Carlsson, Sven	kommendörkapten, presschef marinstaben	2001-09-11
Dahlberg, Staffan		2001-09-11
Derjabin, Jurij	ambassadör	2002-05-28
Edborg, Hans	chef Robotkontoret, FMV:A	2002-05-31, 2002-06-25
Edelsvärd, Jan	Stf GD FMV	
Eklind, Björn	kommendörkapten, fartygschef HMS Orion	2001-04-11
Eneroth, Johan	överstelöjtnant	2001-05-02
Engberg, Torsten	generallöjtnant, C marinstaben, C Försvarsstaben, MB Ö	2001-05-18
Engman, Ingemar	departementsråd, Försvarsdepartementet	2001-05-08
Forsbeck, Bengt	byråchef, Socialstyrelsen	2002-09-25
Forsberg, Hans G.	ordförande Ubåtskommissionen (SOU 1995:135)	2001-03-23
Frisk, Göran	kommendör	2001-02-19
Furenus, Stefan	överste 1 gr., chef BK/KA 2	2001-09-11
Fälldin, Thorbjörn	statsminister	2001-06-12
Geijer, Sten	överste, försvarsattaché Washington	2002-06-04
Giesecke, Curt Stefan	SAF-chef	2002-04-25
Grahn, Jan-Olov	samordningsdirektör FRA	2001-09-25, 2002-09-27

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Granath, Bengt	forskare FOA	2001-03-19
Grandin, Gunnar	konteramiral, C FMV/M	2001-06-19
Gunnarsson, Gösta	ordförande Neutralitetspolitikkommisionen	2001-08-28
Gunnvall, Gunno	MUST HKV	
Gustafsson, Bengt	general, överbefälhavare	2001-05-09, 2002-10-22
Gyldén, Nils	chef för SSLP, Försvarsdepartementet	2001-08-30, 2001-12-05
Hammar-sköld, C-G	kommendör 1 gr., C USK, marinattaché Washington	2001-05-31
Hansson, Lars	överste 1 gr., CSK	2001-03-20
Hederstedt, Johan	general, överbefälhavare samt chef försvarstabens Kvartermästaravdelning	2001-11-01, 2002-10-31
Hellberg, Odd	depåchef Muruvik-anläggningen, Norge	2002-09-03, 2002-09-10, 2002-09-16
Heinsou, Toivo	politiskt sakkunnig Försvarsdepartementet	
Hirdman, Sven	statssekreterare Försvarsdepartementet, ambassadör Moskva	2001-04-16
Holmberg, Cay	kommendör 1 gr., stabschef Berga	2001-04-09
Holmström, Leif	örlogskaptén, C MUSAC	2001-03-21
Jacobsson, Marie	ämnesråd, UD	2002-03-26, 2002-04-29, 2002-05-06
Jakobson, Max	finländsk ambassadör	2001-05-29

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Jakovlev, Alexander	rådgivare till Gorbatsjov, Sovjetunionen	2002-05-29
Jansson, Nils-Ove	kommendör 1 gr., C USK	2001-06-11
Jaruzelski, Wojciech	polsk president, premiärminister, försvarsminister och överbefälhavare	2002-09-18
Jaxwall, Inge	örlogskapten, fartygschef HMS Achilles	2001-09-17
Jonsson, Bertil	sonaroperatör, MUSAC	2001-03-08, 2001-05-04
Karlsson, Mauritz	örlogskapten	2001-02-21, 2001-03-22
Kettis, Pär	generaldirektör FRA	2002-08-28
Kjellnäs, Per	generaldirektör FRA	2002-09-03
Klenberg, Jan	finländsk amiral	2001-05-29
Klintebo, Roderick	kommendör	2001-02-15, 2001-09-13
Koivisto, Mauno	president i Finland	2001-05-29
Krönmark, Eric	försvarsminister	2001-06-14, 2002-04-04
Källmén, Stephan	chefsjurist FMV	
Lagerblad, Peter	chef Fö/Sam, ÖD ÖCB	
Landerholm, Henrik	ordförande riksdagens försvarsutskott	2001-03-21
Larsson, Lars	kommendörkapten	2001-10-05

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Larsson, Ulf	statssekreterare, Försvarsdepartementet	2001-06-07
Lenhammar, Bo	överste, attaché	2001-03-08
Lidbom, Carl	statsråd, handelsminister	2002-04-05
Lindemalm, Åke	amiral, marinchef	2002-01-02
Lindh, Torsten	konteramiral, GI marinen	2001-05-30
Lundell, Ingvar	dykarchef HMS Belos	2001-02-21
Lundvall, Bengt	amiral, marinchef	2002-11-07
Modig, Nils	örlogskaptén, C taktikavd/ /ÖrlBO	2001-02-21
Muld, Andreas	byråchef, ÖEF	2002-10-21
Mähler, Ulf	överstelöjtnant	2001-02-16
Nilsson, Kjell	generallöjtnant	2002-09-25
Nordberg, Karl-Axel	byråchef, ÖEF/ÖCB	2002-10-29
Nordbeck, Gunnar	statssekreterare, Försvarsdepartementet, generaldirektör ÖEF/ÖCB	2002-09-10
Nygren, Jan	statssekreterare Försvarsdepartementet	2001-06-15
Näsström, Staffan	generalmajor, C FMV-F	
Odin, Bengt	kommendör	2001-02-15
Olsén, Jan		2001-05-04
Olson, Sven-Olof	generallöjtnant, flygvapenchef	2002-10-29
Pajunen, Ajmo	statssekreterare i finländska Försvarsministeriet, sekreterare i försvarskommittén	2001-05-29

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Jedeur-Palmgren, Lennart	kommendör 1 gr., chef ÖrlB S	2001-09-11
Pejdell, Kent	kommendörkapten, chef röjdykardivision	2001-02-12
Persson, Lars G	generallöjtnant, CKA 1 och stf CSK	2001-02-13
Peterson, Thage G	försvarsminister samt statssekreterare i Statsrådsberedningen	2002-05-21
Pettersson, Håkan	brigadgeneral, stf CMUST	
Poulsen-Hansen, Per	statssekreterare i danska statsministeriet	2002-01-15
Primakov, Jevgenij	premiärminister i Ryssland	2002-05-28
Prytz, Kjell	norsk amiral och marinchef	2001-04-23
Rask, Bo	kommendör, utbåtsflottiljchef	2001-07-09
Regårdh, Carl Gustaf	arméöverdirektör, chef underhållsavdelningen FMV:A	2002-02-26
Rudberg, Per	viceamiral, marinchef	2001-05-09, 2002-10-11
Rydeberg, Göran	arkivchef FRA	
Sahlin, Mikael	statssekreterare, Försvarsdepartementet, sekreterare Ubåtsskyddskommisionen	2001-05-14
Samuelsson, Ulf	kommendör 1 gr., chef Fst/OP5	2001-04-04, 2002-08-20

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Sangfeldt, Erland	FOA	2001-02-14
Schori, Pierre	kabinettssekreterare	2001-06-13
Schuback, Bengt	viceamiral, marinchef	2001-04-17
Sköldefors, Walter	stf GD/ÖEF, planeringschef/ÖCB	2002-10-07
Stefenson, Bror	amiral, försvarsstabschef	2001-04-19
Stoltenberg, Thorvald	norsk utrikes- och försvarsminister	2002-05-22
Ståhl, Carl-Gustaf	generalmajor, armé- och försvarsattaché Washinton	2002-05-27, 2002-06-03, 2002-06-13
Svensson, Emil	kommendör 1 gr., chef Fst/MAna	2001-04-18, 2001-05-07
Söder, Karin	utrikesminister	2001-10-29
Sönnerstedt, Erland	kommendörkapten, Fst/OP5, attaché Moskva, FC HMS Orion, MUST C Säk	2001-03-26, 2001-04-23
Thunborg, Anders	försvarsminister, statssekreterare, Försvarsdepartementet samt ambassadör	2001-04-24, 2001-04-25, 2001-06-29, 2002-09-23, 2002-09-24
Tjernavin, Vladimir	chef för den sovjetiska marinen	2002-05-29
Tornberg, Claes	konteramiral	2001-08-27
Ullsten, Ola	statsminister, utrikesminister	2001-10-01
Unell, Gunnar	överste 1 gr., C Fst/Op2	2001-03-22
Wahlberg, Per	kommendörkapten, ordf Officersförbundet	2001-10-25

Namn	Hörd med anledning av sin befattning som/i egenskap av...	Datum
Wallroth, Bengt	generalmajor, generaldirektör FRA	2002-09-04
Warren, Jan	överste, chef Försvarstabens Kvartermästaravdelning	2002-09-25
Westerholm, Barbro	generaldirektör, Socialstyrelsen, VD Apoteksbolaget	2002-10-11
Wickström, Peter	Stabschef FOI	
Zettermark, Hans	forskare vid FHS	2001-08-27
Åsklint, Arne	fd avdelningsdirektör FMV	2001-02-16, 2001-02-27
Åström, Sverker	kabinettssekreterare, ambassadör	2001-06-27, 2001-08-15
Österdahl, Bertel	generalmajor, generaldirektör, Kriminalvårdstyrelsen	2002-04-23

Övrigt

2001-05-08	Samtal med professor George Baer och docent Gunnar Åselius.
2001-05-09	Minnesanteckningar från akademikerseminarium. Bengt Sundelius, Eric Stern och Fredrik Bynander.
2001-05-10	Minnesanteckningar från akademikerseminarium. Kim Salomon, Sverker Oredsson och Magnus Jerneck.
2001-05-11	Minnesanteckningar från akademikerseminarium. Ulf Bjereld, Ann-Marie Ekengren, Marie Demker och Per Cramér.
2001-05-17	Minnesanteckningar från akademikerseminarium. Wilhelm Agrell.

- 2001-05-28 Minnesanteckningar från akademikerseminarium. Bengt Sundelius, Nils Andréén, Ingemar Dörfer och Gunnar Sjöstedt.
- 2001-10-22 Akademikerseminarium med experter på Sovjetunionen. Kristian Gerner, Lena Jonsson, Jan Leijonhielm och Ebba Sävborg-Romare.
- 2002-05-22 Samtalsuppteckningar från samtal i Oslo. Ronald Bye, Thorvald Stoltenberg, Björn Tore Godal, Fredrik Bull Hansen, Gullow Gjeseth, Jacob Børresen, Kjell Wiebe, Grethe Vaernoe, Geir Lundestad och Rolf Tamnes.
- 2002-06-08 Möte med ryska Sverige-experten. Georgij Arbatov, Vadim Zagladin, Yury Derjabin, Konstantin Kosachyov, Oleg Grinevsky, Victor Tatarintsev, Alexei Komarov, Jevgenij Vorozheikin samt Jevgenij Rymko.
- 2002-02-19 Anteckningar från samtal om Polens syn på Sverige under kommunisttiden. Adam Daniel Rotfeld, Pawel Cieslar, Maciej Gorski, Zygmunt Broniarek och Slawomir Petelicki.

Litteraturförteckning

Syftet med denna sammanställning är att hjälpa intresserade läsare med uppslag om offentligt tryck och övrig litteratur relaterad till svensk säkerhetspolitik. I fotnoterna redovisas ytterligare litteratur.

Offentligt tryck

- SOU 1968:10. *Säkerhetspolitik och försvarsutgifter*. Betänkande avgivet av 1965 års försvarsutredning.
- SOU 1969:25. *Planering och programbudgetering inom försvaret*. Betänkande avgivet av Försvarsdepartementets programbudgetgrupp.
- SOU 1972:4. *Säkerhets- och försvarspolitiken*. Betänkande avgivet av 1970 års försvarsutredning.
- SOU 1972:8. *Forskningen inom försvaret*. Slutbetänkande avgivet av 1969 års försvarsforskningsutredning.
- SOU 1972:48. *Riksdagen och försvarsplaneringen*. Betänkande avgivet av 1970 års försvarsutredning.
- SOU 1976:5. *Säkerhetspolitiken och totalförsvaret*. Betänkande avgivet av 1974 års försvarsutredning.
- SOU 1976:19. *Den militära underrättelsetjänsten*. Betänkande av 1974 års underrättelseutredning.
- SOU 1977:1. *Totalförsvaret 1977–82*. Andra delbetänkande avgivet av 1974 års försvarsutredning.
- SOU 1979:73. *Vår säkerhetspolitik*. Betänkande om svensk säkerhets- och försvarspolitik av 1978 års försvarskommitté.
- Ds 1981:14. *Totalförsvaret 1982/1987*. Slutbetänkande från 1978 års försvarskommitté.
- SOU 1983:13. *Att möta ubåtshotet: Ubåtskränkningarna och svensk säkerhetspolitik*. Betänkande av Ubåtsskyddskommissionen.
- SOU 1985:23. *Svensk utrikespolitik inför 90-talet*. Rapport från 1984 års försvarskommitté.

- SOU 1987:8. *Försvarsindustrins utlandsverksamhet*. Betänkande av Utredningen om svensk utlandsverksamhet på krigsmaterielområdet.
- SOU 1987:9. *Det svenska totalförsvaret inför 90-talet*. Slutbetänkande av 1984 års försvarskommitté.
- SOU 1988:15. *Medborgarkommissionens rapport om svensk vapenexport*.
- SOU 1989:102. *Utlandssamverkan på krigsmaterielområdet*. Betänkande av 1988 års utredning om krigsmaterieexporten.
- SOU 1990:5. *Svensk säkerhetspolitik i en föränderlig värld*. Betänkande av 1988 års försvarskommitté.
- Ds 1990:41. *Sveriges ekonomiska zon*.
- SOU 1990:108. *Sjukvården i kris och krig*. Betänkande av arbetsgrupp inom FK 88.
- SOU 1992:62. *Forskning och utveckling för totalförsvaret*. Slutbetänkande av 1991 års försvarsforskningsutredning.
- SOU 1994:11. *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969*. Betänkande av Neutralitetspolitikkommissionen.
- SOU 1995:135. *Ubåtsfrågan 1981–1994*. Betänkande av Ubåtskommissionen.
- SOU 1999:37. *Underrättelsetjänsten – en översyn*. Betänkande av Underrättelsekommittén.
- SOU 2000:54. *Det militära försvarets materielförsörjning*. Delbetänkande av Materielförsörjningsutredningen.
- SOU 2001:85. *Perspektiv på ubåtsfrågan. Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. Betänkande av Ubåtsutredningen.

Böcker och artiklar

- Adelsohn, U. 1987. *Partiledare: dagbok 1981–1986*. Stockholm: Gedin.
- Agrell, W. 1985. *Alliansfrihet och Atombomber: kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen från 1945 till 1982*. Stockholm: Liber Förlag.
- Agrell, W. 1986. *Bakom ubåtskrisen: Militär verksamhet, krigsplanläggning och diplomati i östersjöområdet*. Stockholm: Liber.
- Agrell, W. 1986. *Vetenskapen i försvarets tjänst. De nya stridsmedlen, försvarsforskningen och kampen om det svenska försvarets struktur*. Lund: Lund University Press.

- Agrell, W. 1991. *Den stora lögnen: ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter*. Stockholm: Ordfront.
- Agrell, W. 2000. *Fred och Frukten: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000*. Lund: Historiska Media.
- Agrell, W. 2002. *Svenska Förintelsevapen: utvecklingen av kemiska och nukleära stridsmedel 1928–1970*. Lund: Historiska Media.
- Ahlgren, J. 1998. *Faktaboken om Gripen*. (4.utg.) Linköping: Industrigruppen JAS.
- Ahlin, P. 1993. *Folkrätten i svensk säkerhetspolitik*. Stockholm: Juristförlaget.
- Ahlström, C. 1996. *Stockholmsöverenskommelsen rörande den svenska öst-väst-handeln: ett folkrättsligt bindande avtal?* Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Andersson, S. 1993. *I de lugnaste vattnen...* Stockholm: Tidens förlag.
- Andrén, N. 1976. *The Security and Defence of Sweden*. FOA Reprints, 1976/77:14. Försvarets forskningsanstalt.
- Andrén, N. 1978. *Internationell utveckling och svensk försvarsdoktrin*. Stockholm: Centralförbundet Folk och försvar.
- Andrén, N. (red.) 1984. *Säkerhetspolitik i Norden*. Stockholm: Centralförbundet Folk och försvar.
- Andrén, N. & Möller, Y. 1990. *Från Undén till Palme: Svensk utrikespolitik efter andra världskriget*. Stockholm: Nordstedts.
- Andrén, N. 1996. *Maktbalans och alliansfrihet: Svensk utrikespolitik under 1900-talet*. Stockholm: Nordstedts Juridik.
- Andrén, N. 1997. *Säkerhetspolitik: Analyser och tillämpningar*. Stockholm: Nordstedts Juridik.
- Antman, P och Schori, P. 1996. *Olof Palme – Den gränslöse reformisten*. Stockholm: Tiden.
- Archer, C. 1988. *The Soviet Union and Northern Waters*. London: Routledge.
- Bjereld, U. 1992. *Kritiker eller medlare? Sveriges utrikespolitiska roller 1945–1990*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Bjereld, U. & Demker, M. 1995. *Utrikespolitiken som slagfält: De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Björk, K. 2002. "Forskarslarv kostade Erlander hans heder" i *Dagens forskning* 18–19 februari.
- Berg, J. 1985. "Soviet front-level threat to northern Norway" i *Janes Defence Weekly*, 2 Feb.

- Bergquist, M., Johansson A.W. & Wahlbäck, K. 1987. *Utrikespolitik och historia: studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren den 6 maj 1987*. Stockholm: Militärhistoriska förlaget.
- Berner, Ö. 1985. *Sovjet och Norden. Samarbete, säkerhet och konflikter under femtio år*. Stockholm: Bonnier fakta.
- Björklund, F. 1992. *Samförstånd under oenighet. Svensk säkerhetspolitisk debatt under det kalla kriget*. Uppsala: Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala.
- Bluth, C. 1988. "The evolution of Soviet military doctrine" i *Survival*, vol. 30, no. 2 (March/April).
- Bodström, L. 2001. *Mitt i stormen*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Bohman, G. 1970. *Inrikes utrikespolitik. Det handlar om Vietnam*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag.
- Bohman, G. 1983. *Så var det. Gösta Bohman berättar*. Stockholm: Bonniers.
- Braconier, F. & Christiansson, L. 1985. *Vem värnar Sverige? Striden om säkerhetspolitiken*. Stockholm: Timbro.
- Bratt, P. 1973. IB och hotet mot vår säkerhet. Stockholm: Gidlund.
- Brooks, L. F. 1986. "Naval Power and National Security: The Case for the Maritime Strategy" i *International Security*, vol. 11, no. 2.
- Brown, D. A. 1984. "Sweden Adjusts to Military Reductions" i *Aviation Week & Space Technology*, January 23.
- Brzezinski, Z. 1986. *Game Plan: a geostrategick framework for the conduct of the U.S.-Soviet contest*. Boston: Atlantic Monthly Press.
- Bundy, W. 1998. *A Tangled Web: the Making of Foreign Policy in the Nixon Presidency*. New York: Hill and Wang.
- Campbell, D. 1981. "The 'deterrent' goes to war" i *New Statesman*, 1 May.
- Canby, S. L. 1981. "Swedish Defence" i *Survival* May/June.
- Carlsnaes, W. 1988. *Energy Vulnerability and National Security: the Energy Crisis, Domestic Policy Responces and the Logic of Swedish Neutrality*. London: Printer.
- Carlsson, I. 1999. *Ur skuggan av Olof Palme*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg..
- Cars, Skoglund & Zetterberg. 1986. *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden*. Stockholm: Probus.
- Clausewitz, C. von. *On War*. Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret 1984. Princeton: Princeton University Press.

- ”Close up Sweden” i *Military Technology*. A Special Supplement on Vol. VII, Issue 11, 1983.
- Cockburn, A. 1985. *The Threat: inside the Soviet military machine*. Sevenoaks: New English Library.
- Cramér, P. 1989. *Neutralitetsbegreppet*. Stockholm: Nordstedts.
- Cramér, P. 1999. *Neutralitet och europeisk integration*. Stockholm: Nordstedts.
- Dahl, A-S. 1999. *Svenskarna och NATO*. Stockholm: Timbro.
- Dalsjö, R. 2002. ”Förhoppningar och förbud: en uppdatering av bilden av statsmaktens offentliga linje avseende militär hjälp utifrån under det kalla kriget”, *Kungliga Krigsvetenskapsakademins handlingar och tidskrift*, 4. häftet 2002.
- Debray, R. 1985. *Les empires contre l'Europe*. Paris: Gallimard.
- Dobrynin, A. 1995. *In confidence: Moscow's ambassador to America's six Cold War presidents (1962–1986)*. New York: Times Books, Random House.
- Dörfer, I. 1989. ”Östersjöns geopolitiska betydelse” två artiklar i *Svensk tidskrift* 1989:8-9 samt 1990:1.
- Dörfer, I. 1997. *Nollpunkten*. Stockholm: Timbro.
- Ekengren, A-M. 1999. *Av hänsyn till folkrätten? Svensk erkännandepolitik 1945–1995*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Ekman, Stig. 2000. *Den militära underrättelsetjänsten: fem kriser under det kalla kriget*. Stockholm: Carlsson.
- Elgström, O. 1982. *Aktiv utrikespolitik. En jämförelse mellan svensk och dansk utrikesdebatt 1962–78*. Lund: Studentlitteratur.
- Elmbrant, B. 1989. *Palme*. Stockholm: Författarförl. Fischer & Rye.
- Elmbrant, B. 1991. *Fälldin*. Stockholm: Fischer & Co.
- Engelbrekt, K. 1999. ”Den sjuttonde alliansmedlemmen?” i *Internationella studier* nr 4.
- Erlandsen, H.C. 1983. *Århundrets vapensalg*. Oslo: Bedriftsøkonomens förl.
- Fieldhouse, R. & Taoka, S. 1989. *Superpowers at sea: An assessment of the naval arms race*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Fontaine, A. 1982. *Un seul lit pour deux rêves: histoire de la "détente" 1962–1981*. Paris: Fayard.
- Garton Ash, Timothy. 1993. *In Europe's Name: Germany and the divided continent*. New York: Random House.
- Gemzell, C-G. 1996. ”Warszawapakten, DDR och Danmark: kampen för en maritim operationsplan” i *Historisk tidskrift* 1996:1.

- Gilberg, Osborn, Taylor & Fairlamb. 1981. "The Soviet Union and Northern Europe" i *Problems of Communism*, March-April.
- Goldmann, K., Berglund, S. & Sjöstedt, G. 1986. *Democracy and Foreign Policy: The Case of Sweden*. Aldershot: Gower.
- Goldmann, K. 1991. "The Swedish Model of Security Policy" i *West European Politics* 14 (3).
- Goldmann, K. 1998. "Neutralitetspolitiken som dubbelpolitik" i *Internationella studier* 1988 (4).
- Hakovirta, H. 1988. *East-West Conflict and European Neutrality*. Oxford: Clarendon.
- Heuser, B. 1993. "Warsaw Pact Military Doctrines in the 1970s and 1980s: Findings in the East German Archives", *Comparative Strategy*, vol. 12, s. 437-457.
- Holmström, M. & Sivers, T von. 1985. *Tekniken som vapen: USAs exportkontroll*. Stockholm: Ny teknik.
- Holst, J. (red.) 1985. *Deterrence and Defence in the North*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hugemark, B. (red) 1986. *Neutralitet och försvar: perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809–1985*. Stockholm: Militärhistoriska förlaget.
- Hugemark, B. 1997. "Strategisk överfall mot Sverige" i *Brobyggare: en vänbok till Nils Andrén*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Huldt, B. 1985. "The Strategic North" i *The Washington Quarterly*. 1985: 3.
- Huldt, B. & Misgeld, K. 1990. *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik: från Branting till Palme*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Hägglund, G. "Strategisk utveckling i Norden", i *Flådestrategier og nordisk sikkerhetspolitik*, Band 2 (Köpenhamn 1986), s. 41–54.
- Jacobsen, A. R. 2001. "Scandinavia, Sigint and the Cold War" i *Intelligence and National Security: Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*. Vol. 16, no. 1, Spring 2001 (red Aid, M. M. & Wiebes, C.).
- Jakobson, M. 1983. *Trettioåttonde våningen: hägkomster och anteckningar 1965–1971*. Stockholm: Norstedt.
- Jakobson, M. 1998. *Finland in the new Europe*. Westport: Praeger.
- Jakobson, M. 2002. *År av fruktan och hopp*. Stockholm: Atlantis.
- Jerneck, M. 1983. *Kritik som utrikespolitiskt medel*. Lund: Dialogos.
- Jervas, G. 1987. *USA:s maritima strategi: hot eller möjlighet för Sverige?* Stockholm: Centralförb. Folk och försvar.

- Joenniemi, P. & Vesa, U. 1988. *Säkerhetsutveckling i Östersjöområdet: tendenser, läge, framtidsperspektiv*. Tammerfors: Freds- och konfliktforskningsinstitutet.
- Johnson Theutenberg, B. 1986. *Folkrätt och Säkerhetspolitik*. Stockholm: Nordstedts.
- Jungar, S. & Jensen, B. 1997. *Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser*. Helsingfors: FHS.
- Kaplan, F. 1983. *The Wizards of Armageddon*. New York: Simon and Schuster.
- Kekkonen, U. 1981. *Ekudden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Kennedy, P. 1991. *Grand Strategies in War and Peace*. New Haven: Yale University Press.
- Kissinger, H. 1994. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
- Kissinger, H. 1979. *The White House Years*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Kissinger, H. 1992. *Years of Upheaval*. Boston: Little, Brown and Comp.
- Kissinger, H. 1999. *Years of Renewal*. New York: Simon & Schuster.
- Kokk, Enn. 2001. *Vitbok. Militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen*. Kungälv: Ordfront.
- Karlsson, G. Adler-. 1968. *Western Economic Warfare 1947–1967*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lagercrantz, A. 1998. *En bonde blir statsminister. Thorbjörn Fälldin samtalar med Arvid Lagercrantz*. Stockholm: Bonnier.
- Leifland, L. (red.) 1997. *Brobyggare: en vänbok till Nils Andrén*. Stockholm: Nerenius & Santéus.
- Leifland, L. 1997. *Frostens år – om USA:s diplomatiska utfrysning av Sverige*. Stockholm: Nerenius & Santéus Förlag AB.
- Littke, A.K. & Sundström, O. 1995. *Försvarets forskningsanstalt 1945–1995*. Stockholm: Probus.
- Lodgaard, S. 1990. *Naval arms control*. London: Sage.
- Lödén, H. 1999. *För säkerhets skull: Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950–1975*. Stockholm: Nerenius & Santéus.
- MacEachin, D. J. 1997. "CIA Assessments of the Soviet Union" in *Studies in Intelligence*, vol. 01, no. 1.
- Malm-Andersson, I. 2001. *Olof Palme: en bibliografi*. Hedemora och Uppsala: Gidlund i samarbete med Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

- Malmberg, M. af. 2001. *Neutrality and state-building in Sweden*. Basingstoke: Palgrave.
- McGwire, M. 1987. *Military Objectives in Soviet Foreign Policy*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- McQuail, R. P. 1964. "Khrushchev's Right Flank" i *Military Review*, January.
- Mearsheimer, J. J. 1986. "A Strategic Misstep: The Maritime Strategy and Deterrence in Europe" i *International Security*, Fall, vol. 11, no. 2.
- Merseburger, P. 2002. *Willy Brandt 1913–1992: Visionär und Realist*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Moore, S. "Neutral on our Side': US Policy towards Sweden during the Eisenhower Administration" i *Cold War History*, April 2002, vol. 2, no. 3, s. 29–62.
- Moulton, J. L. 1977. "Northern Flank" i *Navy International*, May, vol. 82.
- Möller, Y. 1983. *Mina tre liv*. Stockholm: Tiden.
- Möller, Y. 1992. *Sverige och Vietnamkriget: ett unikt kapitel i svensk utrikespolitik*. Stockholm: Tiden.
- Mörth, U. & Sundelius, B. 1998. *Interdependens, konflikt och säkerhetspolitik: Sverige och den amerikanska teknikexportkontrollen*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Newhouse, J. 1989. *The Nuclear Age: from Hiroshima to Star Wars*. London: Joseph.
- Nilsson, A-S. 1991. *Den moraliska stormakten: en studie av socialdemokratins internationella aktivism*. Stockholm: Timbro.
- Nilsson, T. 1981. *Åter Vietnam: memoarer och reportage*. Stockholm: Tiden.
- Nilsson, T. 1986. *Utanför protokollet*. Stockholm: Tiden.
- Nyhlén, M. 2001. *Facklig verksamhet för officerarna*. SFHM. Skrift nr 4.
- Pallin, K. 1988. *Sveriges militära satsningar: en översikt med förklaringar till perioden efter 1945*. Stockholm: FOA.
- Palm, T. 1988. *Motstånd och motståndsrörelser*. Stockholm: Militärhistoriska förlaget.
- Palm, T. 1999. *Några studier till T-kontorets historia*. Stockholm: Kungl. Samf. för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Palme, O. 1984. *Sveriges utrikespolitik. Anföranden av Olof Palme*. Stockholm: Tiden.

- Petersson, M. 2002. ”’She would not fight unless attacked’: några kommentarer rörande NATO:s syn på Sverige 1949–65” i *Kungl Krigsvetenskapakademiens Handlingar och Tidskrift*, 3. häftet.
- Peterson, T. G. 1999. *Resan mot Mars. Anteckningar och minnen*. Stockholm: Bonnier.
- Peterson, T. G. 2002. *Olof Palme som jag minns honom*. Stockholm: Bonniers.
- Petersson, B. 1989. *Sovjetunionen och neutraliteten i Europa*. Stockholm: Utrikespolitiska Institutet.
- Petersson, B. 1994. *Med Moskvas ögon. Bedömningen av svensk säkerhetspolitik under Stalin och Chrustjov*. Stockholm: Arena.
- Petri, L. 1996. *Sverige i stora världen. Minnen och reflexioner från 40 års diplomattjänst*. Stockholm: Atlantis.
- Posen, B. R. 1982. ”Inadvertent Nuclear War? Escalation and NATO's Northern Flank” i *International Security*, Fall, vol. 7, no. 2.
- Reeves, R. 2001. *President Nixon: alone in the White House*. New York: Simon & Schuster.
- Remnick, D. 1994. *Lenin's Tomb: the last days of the Soviet empire*. New York: Vintage Books.
- Reynolds, D. 2000. *One World Divisible: a Global History since 1945*. London: Allen Lane.
- Rystad, G., Böhme, K. & Carlgren, W. 1995. *In Quest of Trade and Security: The Baltic Power Politics 1500–1990*. Volym 2: 1890 – 1990. Bromley: Chartwell-Bratt, samt Stockholm: Probus.
- Rühl, L. 1991. ”Offensive defence in the Warsaw Pact” i *Survival*, vol XXXIII, no 5, September/October, s. 442–450.
- Schori, P. 1992. *Dokument inifrån: Sverige och storpolitiken i omvälvningarnas tid*. Stockholm: Tiden.
- Shultz, G. P. 1993. *Turmoil and Triumph: my years as secretary of state*. New York: Scribner.
- SIPRI yearbook: armaments, disarmament and international security*. 1970–1990. Stockholm: International Peace Research Institute.
- Sjöstedt, G. 1983. ”Sverige – litet och svagt?” *Världspolitikens dagsfrågor* 1983:10. Stockholm: Utrikespolitiska Institutet.
- Skogrand, K & Tamnes, R. 2001. *Fryktens likevekt. Atombomben, Norge och verden 1945–1970*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Sobéus, U. 2002. *Kustförsvaret. Från kustbefästningar till amfibiekår*. Stockholm: Kustartilleriet.

- Stent, A. E. 1999. *Russia and Germany Reborn: unification, the Soviet collapse, and the new Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Steury, D. P. 1996. *Intentions and Capabilities: Estimates on Soviet Strategic Forces, 1950–1983*. Washington: Central Intelligence Agency.
- Sundelius, B. (red.) 1982. *Foreign Policy of Northern Europe*. Boulder: Westview.
- Sundelius, B. (red.) 1987. *The Neutral Democracies and the New Cold War*. Boulder: Westview.
- Sundelius, B. (red.) 1987. *The Committed Neutral: Sweden's Foreign Policy*. Boulder: Westview.
- Sundelius, B. & Wiklund, C. 2000. *Norden i sicksack*. Stockholm: Santérus förlag.
- Suominen, T. & Björnsson, A. (red.) 1999. *Det hotade landet & det skyddade: Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser*. Stockholm: Atlantis.
- Suominen, T. 2002. *Sverige i fred: statsmannakonst eller opportu- nism? En antologi om 1812 års politik*. Stockholm: Atlantis.
- Svensson, O. 1993. *Maktspel synat. På Erlanders, Palmes och Carlssons tid*. Stockholm: Nordstedts.
- Talbott, S. 1984. *Deadly Gambits: the Reagan administration and the stalemate in nuclear arms control*. New York: Knopf.
- Talbott, S. 1988. *The Master of the Game: Paul Nitze and the nuclear peace*. New York: Knopf.
- Tamnes, R. 1991. *The United States and the Cold War in the High North*. Oslo: Ad Notam..
- Tamnes, R. 1991. *The United States and the Cold War in the High North*. Oslo: Ad Notam.
- Thorsson, I. 1985. *Tio debattinlägg om svensk säkerhetspolitik*. Stockholm: Folk och försvar.
- Till, G. 1988. *Britain and NATO's Northern Flank*. Basingstoke: Macmillan.
- Tunander, O. 1989. *Cold Water Politics: The Maritime Strategy and Geopolitics of the Northern Front*. London: Sage.
- Wachtmeister, W. 1996. *Som jag såg det: händelser och människor på världsscenen*. Stockholm: Nordstedts.
- Wallerfelt, B. 1999. *Si vis pacem – para bellum: svensk säkerhets- politik och krigsplanering 1945–1975*. Stockholm: Probus.
- Wallroth, B. 1987. "Underrättelsetjänst och Beredskap" i *Kungl Krigsvetenskapsakademiens handlingar*. 191. årgången.

- Weinberger, H. 2001. "The Neutrality Flagpole: Swedish Neutrality Policy and Technological Alliances, 1945-1970" i *Technologies of Power: essays in honor of Thomas Parke Hughes and Agatha Chipley Hughes*. Cambridge: MIT Press.
- Weinland, R. G. 1986. "The Soviet Naval Buildup in the English High North: A Reassessment" i *The Military Buildup in the High North: American and Nordic Perspectives*. Cambridge: Center for International Affairs, Harvard Univ.
- Zakheim, D. 1998. "The United States and the Nordic Countries during the Cold War" i *Cooperation and Conflict* 33:115-129.
- Zetterberg, K. (red.) 1997. *Hotet från öster: tre studier om svensk säkerhetspolitik, krigsplanering och strategi i det kalla krigets första fas 1945-1958*. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Åsard, E (red.). 2002. *Politikern Olof Palme*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Åström, S. 1992. *Ögonblick*. Stockholm: Bokförlaget Bonnier Alba.
- Öberg, J-C. 1985. *Varför Vietnam? : ett kapitel i svensk utrikespolitik 1965-1970*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Dokument

